

อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ ป.ช., ป.ม.

(วัน จามรมาน)

ณ

เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐

อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ ป.ช., ป.ม.

(วัน จามรมาน)

ณ

เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์

วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐

พระมหากรุณาธิคุณ

พระยานิติศาสตรไพศาลย์ (วัน จามรมาน) ป่วยและถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ ๑๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๑๐ ณ บ้านเลขที่ ๙๐ ซอยรามบุตรี พระนคร ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานน้ำอาบศพและปี่กลองชนะเวลารับพระราชทานน้ำอาบศพ พระราชทานโกศแปดเหลี่ยมพร้อมด้วยฉัตรเบญจาตั้งประกอบเกียรติยศ และพระราชทานพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม ๓ คืน เมื่อถึงกำหนดรับพระราชทานเพลิงในวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๑๐ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ประกอบการรับพระราชทานเพลิงที่เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

ทั้งนี้ บุตร ธิดาและภรรยา มีความปีติ ปลาบปลื้ม และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ และขอน้อมเกล้าถวายพระพร ให้องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกเธอทั้งสี่พระองค์ จงทรงพระเจริญ ยั่งยืน นาน

[illegible]

[illegible]

[illegible]

พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์

(วัน จามรมาน)

ชาตะ ๒๔๓๑

มตะ ๒๕๑๐

บลาคพโคลงลาคคิมิคบะวพ

(มหาธนาก มัง)

๑๑๖๘ ชคืน

๑๑๕๘ ชคน

ประวัติ
พระยานิติศาสตรไพศาลย์

พระยานิติศาสตรไพศาลย์ (วัน จามรมาน) เกิดเมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๑ ตรงกับวันเสาร์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีชวด จุลศักราช ๑๒๕๐ ที่ตำบลปทุมวัน อำเภอปทุมวัน จังหวัดพระนคร เป็นบุตรจมื่นเสนาสงคราม (ช้าง จามรมาน) กับนางพลอย จามรมาน มีพี่น้องรวม ๖ คนด้วยกัน คือ

พระไชยศาสตรราชสภาบดี (เชื้อ จามรมาน) (ถึงแก่กรรม)

คุณหญิงเวียงในนฤบาล (เลื่อน เกตุทัต)

คุณหญิงอภัยรณฤทธิ์ (ชุบ อมาตยกุล)

พระยานิติศาสตรไพศาลย์ (วัน จามรมาน) (ถึงแก่อนิจกรรม)

นางสาวหวาน จามรมาน (ถึงแก่กรรม)

หลวงดุลยการณ์โกวิท (รัตน์ จามรมาน) (ถึงแก่กรรม)

เริ่มการศึกษาเบื้องต้นที่โรงเรียนวัดเทพธิดาราม สำเร็จชั้นมัธยมจากโรงเรียนวัดราชบูรณะ และสอบไล่ได้ชั้นมัธยมพิเศษจากโรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษ หลังจากทำการอุปสมบทที่วัดชนะสงครามในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ แล้วได้เข้าเป็นนักเรียนล่ามประจำศาลฎีกา ศาลแพ่ง ศาลอุทธรณ์ และศาลคดีต่างประเทศตามลำดับ ในขณะเดียวกันนั้นก็ได้ศึกษากฎหมายยังโรงเรียนกฎหมายด้วย สำเร็จเป็นเนติบัณฑิตไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ และได้รับราชการเป็นผู้พิพากษาศาลคดีต่างประเทศ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ในปี

นั้นเองกระทรวงยุติธรรมได้ส่งไปศึกษาวิชากฎหมาย ณ ประเทศอังกฤษ ได้เข้าศึกษายังสำนักเกรย์ส์อินน์ สำเร็จเป็นเนติบัณฑิตอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ หลังจากนั้นได้เข้าฟังการบรรยายพิเศษที่อินน์สอ๊อฟคอร์ดต่ออีก แล้วจึงเดินทางกลับประเทศไทย และเข้ารับราชการเป็นผู้พิพากษาศาลอาญาในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ตำแหน่งราชการนับแต่นั้นมา คือ

พ.ศ.	๒๔๖๒	ผู้ช่วยกรรมการศาลฎีกา
พ.ศ.	๒๔๖๓	เจ้ากรมกองการต่างประเทศ กรมราชเลขาธิการ
พ.ศ.	๒๔๖๕	ผู้ช่วยสมุหพระนิติศาสตร์
พ.ศ.	๒๔๖๙	ผู้ช่วยราชเลขาธิการฝ่ายต่างประเทศ
		ว่าที่อธิบดีกรมพระอาลักษณ์
พ.ศ.	๒๔๗๐	อธิบดีกรมพระอาลักษณ์
พ.ศ.	๒๔๗๓	ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์
พ.ศ.	๒๔๗๔	รั้งตำแหน่งอธิบดีผู้พิพากษาศาลอาญา
		อธิบดีผู้พิพากษาศาลอาญา
พ.ศ.	๒๔๗๕	อธิบดีผู้พิพากษาศาลคดีต่างประเทศ (อีกตำแหน่งหนึ่ง)
พ.ศ.	๒๔๗๖	ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์
		รัฐมนตรีทำการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม
		รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม
พ.ศ.	๒๔๗๙	กรรมการศาลฎีกา
พ.ศ.	๒๔๘๐	ข้าราชการตุลาการสามัญชั้นพิเศษ
พ.ศ.	๒๔๘๖	ออกจากราชการเพราะครบเกษียณอายุ

ราชการพิเศษ

พ.ศ. ๒๔๖๑ เป็นผู้ชำระบัญชีชนชาติสัตรู

พ.ศ. ๒๔๖๒ ช่วยราชการศาลฎีกา

กรรมการสอบไล่กฎหมาย ณ สนามสถิตยุติธรรมตลอดมา

อาจารย์สอนกฎหมายโรงเรียนกฎหมาย

กรรมการเนติบัณฑิตยสภาตลอดมา

อาจารย์สอนกฎหมายแผนกรัฐประศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กรรมการศาลรับสั่งพิเศษคดีที่ดินวัดศรีสุริยวงศ์

กรรมการร่างพระราชบัญญัติสมุดเอกสารและหนังสือพิมพ์

ประธานกรรมการร่างกฎหมายคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรม

ผู้ช่วยกรรมการสภาการคลัง

อนุกรรมการสภาการคลังตรวจงบประมาณกระทรวงพาณิชย์และคมนาคมกับตรวจงบประมาณกรมตรวจคนเข้าเมือง

ผู้ช่วยเลขาธิการกรรมการสร้างสพานปฐมบรมราชานุสรณ์

ทำการในหน้าที่เลขาธิการกรรมการองคมนตรี

ทำการในหน้าที่เลขานุการเสนาบดีสภา

พ.ศ. ๒๔๖๗ นายเรือตรี ปลัดกรมพระธรรมนูญเสือป่า
รักษาราชการแทนราชเลขาธิการ

พ.ศ. ๒๔๗๓ กรรมการร่างกฎหมาย

พ.ศ. ๒๔๗๔ ผู้แทนกระทรวงยุติธรรมในคณะกรรมการสำรวจวิธีการภาษีอากร

พ.ศ. ๒๔๗๕ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

พ.ศ. ๒๔๗๖ กรรมาธิการพิจารณาเรื่องบำนาญ

ประธานกรรมาธิการพิจารณาเรื่องการปรับอัตราเงิน-เดือนข้าราชการและเป็นกรรมาธิการพิจารณางานและการบรรจุข้าราชการพลเรือน

พ.ศ. ๒๔๗๗ ศาสตราจารย์วิสามัญมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

กรรมการโดยคุณวุฒิมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

อนุกรรมการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติการจับจองที่ดิน

กรรมการบำเหน็จบำนาญ

กรรมาธิการสามัญพิจารณาการเปิดเผยรายงานการประชุมลับ

กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่าง พ.ร.บ. งบประมาณประจำปี พ.ศ. ๒๔๗๘

กรรมาธิการสามัญพิจารณาร่าง พ.ร.บ. ข้าราชการพลเรือน พ.ศ. ๒๔๗๗

ประธานกรรมาธิการพิจารณาบำเหน็จความชอบในการปราบกบฏ

ประธาน อ.ก.พ. กระทรวงยุติธรรม

ประธานกรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างธรรมนูญศาลยุติธรรม

ประธานกรรมการตรวจร่างพระราชบัญญัติ

ประธานกรรมการสะสางบทกฎหมายเก่าที่ขัดกับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย

พ.ศ. ๒๔๗๘ รักษาการแทนหลวงประดิษฐ์มนูธรรมผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในระหว่างไปราชการต่างประเทศ

รักษาการแทนพระยามานวราชเสวี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังระหว่างลาป่วย

รักษาการแทนพระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรีกับตำแหน่งที่นายกรัฐมนตรีดำรงอยู่ในฐานที่เป็นนายกรัฐมนตรีระหว่างลาป่วยตั้งแต่ ๑๘ มิถุนายน — ๔ พฤศจิกายน ๒๔๗๘

กรรมาธิการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายลักษณะอาญาพุทธศักราช ๒๔๗๘

พ.ศ. ๒๔๗๙ ประธานกรรมการตรวจพิจารณาข้อสังเกตของนานาประเทศเกี่ยวกับกฎหมายไทย

พ.ศ. ๒๔๘๐ ประธานกรรมการตามพระราชบัญญัติจัดการป้องกันรัฐธรรมนูญ

พ.ศ. ๒๔๘๔ ทำการแทนประธานศาลฎีการะหว่างพระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์ลาป่วย

พ.ศ. ๒๔๙๐—๒๔๙๒ ประธานกรรมการ ธนาคารออมสิน

พ.ศ. ๒๔๙๒ คณบดีคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พ.ศ. ๒๕๐๐ ได้รับปริญญานิติศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

ยศและบรรดาศักดิ์ พ.ศ. ๒๔๖๑ อำมาตย์ตรีหลวงอรรถกัลยาณวากย์

พ.ศ. ๒๔๖๒ อำมาตย์โท พระนิติศาสตรไพศาลย์

พ.ศ. ๒๔๖๓ เสวกโท พระนิติศาสตรไพศาลย์

พ.ศ. ๒๔๖๔ เสวกเอก พระนิติศาสตรไพศาลย์

พ.ศ. ๒๔๖๖ เสวกเอก พระยานิติศาสตรไพศาลย์

พ.ศ. ๒๔๗๐ มหาเสวกตรี พระยานิติศาสตรไพศาลย์

พ.ศ. ๒๔๗๓ มหาอำมาตย์ตรี พระยานิติศาสตร-ไพศาลย์

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

พ.ศ. ๒๔๖๑ เหรียญดุษฎีมาลาเข็มศิลปวิทยา

พ.ศ. ๒๔๖๓ จตุรถาภรณ์ช้างเผือก

พ.ศ. ๒๔๖๕ ตริตาภรณ์มงกุฎไทย

พ.ศ. ๒๔๖๖ ตริตาภรณ์ช้างเผือก

พ.ศ. ๒๔๖๗ เหรียญรัตนาภรณ์ชั้น ๓

พ.ศ. ๒๔๖๘ ตติยจุลจอมเกล้าวิเศษ

พ.ศ. ๒๔๖๘ เหรียญบรมราชาภิเศก

พ.ศ. ๒๔๗๐ เหรียญรัตนาภรณ์ชั้น ๔

พ.ศ. ๒๔๗๑ ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย

พ.ศ. ๒๔๗๒ ทุติยจุลจอมเกล้า

พ.ศ. ๒๔๗๕ เหรียญฉลองพระมหานคร

พ.ศ. ๒๔๗๗ เหรียญจักรพรรดิมาลา

พ.ศ. ๒๔๗๘ เหรียญพิทักษ์รัฐธรรมนูญ

พ.ศ. ๒๔๘๒ ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก

พ.ศ. ๒๔๙๔ ปถมาภรณ์มงกุฎไทย

พ.ศ. ๒๔๙๘ ปถมาภรณ์ช้างเผือก

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้ทำการสมรสกับคุณหญิงนิติศาสตรไพศาลย์ (พึ้น รัตนสาขา) มีบุตรธิดารวมกัน ๘ คน คือ

นายวงศ์ จามรมาน

นางมลิวรรณ จามรมาน

ด.ญ. กาญจนา จามรมาน (ถึงแก่กรรม)

นางสุวรรณา จิตรกร

นางยอดสวาท จามรมาน

นายเชิดกุล จามรมาน

นางจงกลณี สุวรรณศร

ด.ช. แดง จามรมาน (ถึงแก่กรรม)

นอกจากนี้ยังมีบุตรธิดากับภรรยาอื่น ๆ อีก คือ

นางฉวีวรรณ หลีละเมียร

นายถิรพล จามรมาน

น.ส. นิตยา จามรมาน

นางศาสตร์ บียะกาญจน์

ดร. ไพศาลย์ จามรมาน

นายทวี จามรมาน

นายการุญ จามรมาน (ถึงแก่กรรม)

ด.ญ. รจนา จามรมาน (ถึงแก่กรรม)

นางนารี ศรีประทัย

นางเจียรจิตต์ คชานนท์

นางมณฑา การะโชติ

นายศักดิ์สม จามรมาน

น.ส. นงลักษณ์ จามรมาน

นายศิริ จามรมาน

น.ส. แน่งน้อย จามรมาน

ด.ญ. เตือนใจ จามรมาน (ถึงแก่กรรม)

ดร. ศรีศักดิ์ จามรมาน

นายขวัญชัย จามรมาน

น.ส. นวลละออง จามรมาน

น.ส. ผจงจิตร์ จามรมาน

นายชูศักดิ์ จามรมาน

น.ส. สุจิตรา จามรมาน

น.ส. อารียา จามรมาน

พระยานิติศาสตรไพศาลย์ ป่วยด้วยเส้นโลหิตฝอยในสมองแตกและเป็นอัมพาต มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๓ ต่อมาเมื่อปลายปี ๒๕๐๙ อาการของโรคอัมพาตได้ทวีขึ้นอีก และมีโรคอื่นเข้าแทรก รวมทั้งโรคปอดบวมด้วย จึงได้ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ ๑๑ มีนาคม ๒๕๑๐ รวมอายุได้ ๗๙ ปี ๖ เดือน

คำไว้อาลัย

เมื่อก่อนพระยานิติศาสตรไพศาลย์ถึงแก่อนิจกรรมไม่กี่วัน ข้าพเจ้าได้ระลึกถึงท่านในฐานที่ได้ร่วมงานกับท่านเมื่อสามสิบปีกว่ามาแล้ว แต่ไม่มีโอกาสได้พบกันตั้งแต่นั้นมา ข้าพเจ้าจึงได้ถามข่าวคราวจากเจ้าคุณอรรถ-การีย์ ฯ โดยปรารภว่า เจ้าคุณนิติศาสตร ฯ เป็นนักกฎหมายที่มีหัวทางกฎ-หมายดีที่สุดคนหนึ่งที่ข้าพเจ้ารู้จัก

เจ้าคุณอรรถการีย์ฯ รับรองว่า เจ้าคุณนิติศาสตร์ ฯ มีความรู้ทางกฎหมายดีมาก และรักวิชากฎหมายมาก จึงได้สอนวิชากฎหมายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในขั้นปริญญาตรีก่อน แล้วก็สอนและสอบในขั้นปริญญาโท และเมื่อมาสอนไม่ได้แล้ว ก็ยังช่วยทำการสอบในขั้นปริญญาโท น่าเสียใจมากที่ท่านป่วยต้องอยู่กับบ้าน

โอกาสที่ข้าพเจ้าได้ร่วมราชการกับเจ้าคุณนิติศาสตร ฯ คือ ในคณะรัฐบาลเจ้าคุณพหล ฯ ตั้งแต่วันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๔๗๖ เป็นเวลาสองปี ท่านเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ข้าพเจ้าเป็นที่ปรึกษาสำนักนายกรัฐมนตรีและกระทรวงการต่างประเทศ เราต้องไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ เจ้าอยู่หัวด้วยกัน ณ ต่างจังหวัด ไปกับเจ้าคุณพหลฯ บ้าง ไปโดยลำพังบ้าง ข้าพเจ้าจึงได้มีโอกาสสนทนากับท่านบ่อยครั้ง

การสนทนาได้เป็นไปในเรื่องกฎหมายบ้าง เรื่องการเมืองบ้าง เป็นธรรมดา

ในเรื่องกฎหมาย ข้าพเจ้าจำได้ว่า ท่านขอให้ข้าพเจ้าคิดศัพท์เป็นคำแปล motive และ incentive โดยอธิบายว่า ต้นเหตุที่กระตุ้นให้กระทำผิด

นั้นมาจากภายในก็ได้ เช่น ความหิวโหยอดอยาก หรือมาจากภายนอกก็ได้ เช่น เห็นขนมปั้งในร้านไม่มีคนเฝ้า ทั้งนี้ทำให้อยากขโมย เหตุภายในนั้น คือ motive เหตุภายนอกคือ incentive motive มีแปลกันแล้วว่า เหตุจูงใจ ซึ่งข้าพเจ้าก็เห็นว่าใช้ได้ และได้ใช้กันทั่วไปแล้ว ส่วน incentive นั้น ครั้นจะแปลว่าสิ่งชักจูง เลียนแบบคำฝรั่งเศส ว่า mobile เมื่อเทียบกับ motif ก็เกรงว่าจะไม่ชัด จึ่งได้เสนอว่าสิ่งล่อใจ ซึ่งท่านก็พอใจ

ในทางการเมือง ในขณะนั้นเพิ่งมีรัฐประหารครั้งที่ ๒ มีความจำเป็นที่จะพิทักษ์รักษาระบอบรัฐธรรมนูญจากผู้ก่อการไม่สงบ เจ้าคุณนิติศาสตรฯ กับข้าพเจ้าสนับสนุนเจ้าคุณพหลฯ อยู่ด้วยกันทั้งสองคน ข้าพเจ้าดำเนินการสายกลาง เจ้าคุณนิติศาสตร์กระเดียดซ้ายหน่อย เพราะใคร่ดำเนินการให้รวดเร็วสมปรารถนาของนักการเมืองหนุ่ม ๆ ในสมัยนั้น แต่ความคิดเห็นในหลักสำคัญ ๆ ก็สอดคล้องกัน และการร่วมมือกันก็ได้เป็นไปอย่างราบรื่นดี

ถึงอย่างไรก็ดี ในยามขับขัน ข้าพเจ้าได้เห็นกำลังใจเข้มแข็งของเจ้าคุณนิติศาสตร์ ฯ ประจักษ์ ดังความในพุทธภาษิต ว่า

อาปทาสุ ถาโม เวทิตพฺโพ
กำลังใจพึงรู้ได้ในอันตราย

ขอให้คุณงามความดีที่พระยานิติศาสตรไพศาลย์ได้บำเพ็ญไว้ในแผ่นดิน เป็นปัจจัยส่งเสริมให้ท่านไปสู่สุคติในสัมปรายภพ เทอญ

พลตรี พรธป์

(กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์)

คำไว้อาลัย

ข้าพเจ้าได้รู้จักกับท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์มาตั้งแต่ท่านดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลคดีต่างประเทศ ขณะนั้นข้าพเจ้าเพิ่งย่างเข้ามาศึกษาวิชากฎหมาย การติดต่อกับท่านในบางครั้งบางคราวจึงเป็นเสมือนศิษย์กับอาจารย์ ข้าพเจ้ายังจำได้ว่าท่านได้เคยให้ความรู้แก่ข้าพเจ้าเป็นอย่างดีในวิชากฎหมายที่ข้าพเจ้าสงสัยและขอความรู้จากท่าน นับว่าท่านเป็นผู้หนึ่งที่มีพระคุณต่อข้าพเจ้า ซึ่งข้าพเจ้าได้ให้ความเคารพนับถือท่านตลอดมา

ท่านเจ้าคุณได้ทำคุณประโยชน์ไว้แก่ประเทศชาติเป็นอย่างมากโดยเฉพาะในด้านการศาลยุติธรรม ท่านได้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้พิพากษาในศาลชั้นต้นตลอดถึงศาลอุทธรณ์และศาลฎีกาเป็นเวลาติดต่อกันหลายปี คือเป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลอาญา อธิบดีผู้พิพากษาศาลต่างประเทศ ผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์ และผู้พิพากษาศาลฎีกา ในด้านทางการเมือง ท่านก็ได้เคยช่วยราชการไว้มาก และได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมรวมกันถึง ๒ ครั้ง

ในด้านวิชากฎหมาย ท่านก็ได้ทำคุณประโยชน์ไว้แก่ประเทศเป็นอย่างดีเช่นเดียวกัน คือนอกจากเป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ซึ่งเป็นตำแหน่งผู้ควบคุมดูแลการศึกษาวิชากฎหมายแล้ว ยังได้ทำการค้นคว้าแต่งตำราและคำสอนกฎหมายขึ้นหลายเล่ม เช่น คำสอนประวัติศาสตร์กฎหมายไทยชั้นปริญญาตรีและปริญญาโท กฎหมายอาญาพิสดาร (คำสอนชั้นปริญญาโท) ตำนานกฎหมายว่าด้วยศาล กฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีบุคคล เป็นต้น

ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์ได้ทำคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองไว้มาก ดั่งที่ได้กล่าวมา เป็นนักกฎหมายที่ดีเด่นของประเทศไทย มรณกรรมของท่านจึงยังความเศร้าและเสียดายแก่คนทั้งหลาย

ขอคุณความดีที่ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์ได้บำเพ็ญมา จงดลบันดาลให้ท่านเจ้าคุณประสบแต่ความเกษมสำราญตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพนั้นเทอญ.

(พระยาอรรถการีย์นิพนธ์)

๒๔ เมษายน ๒๕๑๐

ถ่ายในวันต้อนรับศาสตราจารย์วิสามัญ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง
เมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม ๒๔๘๒

คำรำลึก

ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์ ท่านเป็นผู้ที่มีพระคุณต่อข้าราชการตุลาการส่วนมาก ท่านเป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมายมาแต่ครั้งโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม ผู้เขียนเป็นผู้หนึ่งที่เป็นศิษย์ของท่านเรียนวิชา "ธรรมศาสตร์" (Jurisprudence) ต่อมาเมื่อครั้งท่านดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ๆ ท่านก็ได้ปรับปรุงราชการศาลยุติธรรมหลายอย่างหลายประการ ถ้าผู้เขียนจำไม่ผิดสถาบันคณะกรรมการตุลาการ (ก.ต.) ก็เกิดขึ้นในสมัยของท่านนี้เอง (พ.ศ. ๒๔๗๗) ต่อมาอีกระยะหนึ่ง ได้มีการปรับปรุงอัตราเงินเดือนข้าราชการตุลาการ ทำให้ผู้ที่ติดขั้นมาเป็นเวลานาน ๆ ได้เลื่อนอันดับเงินเดือนขึ้น เป็นการส่งเสริมกำลังใจเป็นอย่างยิ่ง เหตุการณ์ครั้งนั้นคงจะยังมีผู้จำกันได้มากหลาย แต่ท่านที่ยังจำได้นั้นถึงปัจจุบันนี้ ก็คงเป็นผู้ที่พ้นเกษียณอายุราชการไปเกือบหมดแล้ว

ตอนหลังต่อมา ท่านเจ้าคุณนิติศาสตร์ ฯ มาดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลฎีกา ตอนนี้ผู้เขียนได้มีโอกาสรับใช้งานกับท่านอย่างใกล้ชิด เพราะขณะนั้นผู้เขียนเป็นผู้ช่วยผู้พิพากษาศาลฎีกาอยู่ ในสายตาของผู้เขียน ท่านเจ้าคุณนิติศาสตร์ ฯ เป็นผู้มีความฉลาดปราดเปรื่องและว่องไวในการปฏิบัติราชการ มีน้ำใจเมตตากรุณาเอื้ออารี ทั้งกับผู้ใหญ่และผู้น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คุณสมบัติของท่านข้อหนึ่งซึ่งใคร ๆ ก็รู้สึกก็คือ ความเป็นกันเองซึ่งท่านมีอยู่ต่อเพื่อนร่วมงาน แม้จะเป็นคนชั้นลูกศิษย์ลูกหาก็ตาม ท่านไม่เคยถือเนื้อถือตัวว่าเป็นอาจารย์ เป็นรัฐมนตรี และเป็นผู้พิพากษาศาลสูงสุดของประเทศ คุณสมบัติข้อนี้ ทำให้พวกเราผู้น้อยมีความรักใคร่ท่านมาก

เมื่อท่านพ้นราชการไป นอกจากงานทางวิชากฎหมายที่ท่านรับภาระปฏิบัติอยู่บางประการแล้ว ท่านได้หันเข้าสนใจทางศึกษาปฏิบัติธรรม และท่านก็ได้เคยบอกกับผู้เขียนว่าได้ผลดีเป็นอันมาก ซึ่งผู้เขียนมีความดีใจและอนุโมทนาเป็นอย่างยิ่ง

แต่กฎแห่งกรรมก็คงดำเนินต่อไป หนีไม่พ้น อาการป่วยของท่านเจ้าคุณซึ่งเกิดขึ้นโดยปัจจุบัน ขณะที่ท่านประชุมอยู่ที่คณะกรรมการกฤษฎีกา ทำให้ท่านต้องเป็นคนป่วยอยู่แต่ในบ้าน นับเวลาเป็นปี ๆ น่าเห็นใจเป็นอันมาก แต่คนทั้งหลายทุกรูปทุกนาม ก็หนีกฎแห่งกรรมไม่พ้น เมื่อจะมีอะไรเกิดขึ้น มันก็เกิดขึ้น หาอยู่ในบังคับแห่งความปรารถนาของเราไม่ ฉะนี้พระพุทธองค์จึงทรงชี้ทางไว้ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง มิใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ชีวิตของเรานี้มิได้อยู่ในบังคับของเราเลย เพราะ "เรา" นี้แท้จริงก็ "ไม่มี" หน้าที่ของเราท่านทั้งหลายมีอยู่ก็คือ จงประกอบกรรมดีทั้งด้วยกาย วาจา ใจ ไว้ให้มากที่สุดที่จะมากได้เท่านั้น

อาศัยที่ท่านเจ้าคุณนิติศาสตร์ ฯ ท่านได้ศึกษาและปฏิบัติธรรมมาเป็นอย่างมากแล้วในห้วงลึกของจิตใจ ท่านก็คงได้เห็นธรรม หรือใกล้ชิดกับธรรมในประการฉะนี้อยู่ ฉะนั้นเมื่อท่านถึงอนิจกรรมไปแล้วดังนี้ท่านก็คงได้ประสพความสงบในธรรมในสัมปรายภพนั้นแล.

(นายสัญญา ธรรมศักดิ์)
ประธานศาลฎีกา
๒๖ เมษายน ๒๕๑๐

ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ขณะรับพระราชทานปริญญานิติศาสตรดุษฎีบัณฑิต
จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

คำไว้อาลัย

ข้าพเจ้าสมัครเข้าเป็นนักเรียนกฎหมายในโรงเรียนกฎหมายของกระ-ทรวงยุติธรรมเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๒ ซึ่งในขณะนั้นท่านเจ้าคุณเป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมายลักษณะทรัพย์ เมื่อข้าพเจ้าสอบไล่กฎหมายได้และเข้าเป็นข้าราชการในกระทรวงยุติธรรม รับราชการในตำแหน่งผู้พิพากษาผึกหัดอยู่ที่ศาลโปรีสภาที่ ๑ (ศาลแขวงพระนครใต้ในปัจจุบัน) เป็นเวลาปีเศษ กระทรวงยุติธรรม ซึ่งท่านเจ้าคุณดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอยู่ได้มีคำสั่งให้ข้าพเจ้ามาช่วยราชการในกองการเบ็ดเตล็ด (กองการคดีในปัจจุบัน) สำนักงานปลัดกระทรวงยุติธรรม ซึ่งคุณโพยม เลขยานนท์ เป็นหัวหน้ากองดังกล่าวอยู่ ท่านเจ้าคุณได้รับแต่งตั้งจากรัฐบาลให้เป็นประธานคณะกรรมการตรวจร่างกฎหมายของรัฐบาล โดยมีคุณโพยม เลขยานนท์ เป็นกรรมการและเลขานุการ ข้าพเจ้าจึงมีโอกาสได้ช่วยงานในคณะกรรมการนี้โดยใกล้ชิด ท่านเจ้าคุณจึงเป็นทั้งอาจารย์ และผู้บังคับบัญชาที่ข้าพเจ้ามีความเคารพนับถือมาก เมื่อกระทรวงยุติธรรมโอนข้าพเจ้าจากตำแหน่งข้าราชการตุลาการ มารับราชการในตำแหน่งปลัดกระทรวงยุติธรรมตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นต้นมา ข้าพเจ้าและเพื่อนข้าราชการในสำนักงานปลัด-กระทรวงได้ไปอวยพรท่านเจ้าคุณในโอกาสวันขึ้นปีใหม่เป็นประจำทุกปีมาจนกระทั่งเมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๑๐ ข้าพเจ้าและเพื่อนร่วมงานได้ไปอวยพรท่านเจ้าคุณที่บ้านซอยรามบุตรี ท่านเจ้าคุณนั่งต้อนรับผู้ที่มาอวยพรอยู่ที่เดิมแต่ในปีนี้ท่านเจ้าคุณมีสังขารร่วงโรยจนข้าพเจ้าและเพื่อน ๆ ผิดสังเกต

เพราะมือทั้งสองข้างถูกโรคภัยเบียดเบียนจนไม่สามารถจะเคลื่อนไหวได้ ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๑ มีนาคม ๒๕๑๐ นี้ ข้าพเจ้าได้ทราบข่าวมรณกรรมของท่านเจ้าคุณด้วยความเศร้าสลดใจเป็นอย่างยิ่ง

ท่านเจ้าคุณเป็นนักกฎหมายที่วงการนักกฎหมายยอมรับนับถือว่ามีความปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยมผู้หนึ่ง นอกจากจะได้ดำรงตำแหน่งสำคัญๆ ในกระทรวงยุติธรรมตั้งแต่ตำแหน่งผู้พิพากษา อธิบดีศาลชั้นต้น และผู้พิพากษาศาลฎีกา จนถึงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมแล้ว ยังได้เป็นอาจารย์ในโรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรม อีกทั้งศาสตราจารย์และคณบดี คณะนิติศาสตร์ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และกรรมการร่างกฎหมายในคณะกรรมการกฤษฎีกามาเป็นเวลาหลายปี ได้สร้างสรรค์ตำหรับตำรากฎหมาย ที่มีคุณค่าแก่การศึกษาค้นคว้าของอนุชนรุ่นหลังไว้อีกเป็นจำนวนมาก เกียรติคุณความดีที่ท่านเจ้าคุณได้กระทำมานั้น คงจะจารึกอยู่ในประวัติศาสตร์ของวงการนักกฎหมายตลอดไปตราบชั่วกาลนาน

(นายกำธร พันธุลาภ)
ปลัดกระทรวงยุติธรรม
๑๑ เมษายน ๒๕๑๐

ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘ ขณะนั่งวิปัสสนากรรมฐาน

คำไว้อาลัย

ท่านเจ้าภาพได้ขอให้ข้าพเจ้าเขียนคำไว้อาลัยท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์ซึ่งข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติและมีความยินดีเป็นอันมาก เพราะท่านเป็นผู้หนึ่งซึ่งข้าพเจ้ารักใคร่และนับถือ ข้าพเจ้าเริ่มรู้จักท่านเมื่อไปศึกษาวิชากฎหมาย ณ ประเทศอังกฤษเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๗ โดยอยู่บ้านใกล้เคียงกันและร่วมเรียนกับครูส่วนตัวคนเดียวกัน ข้าพเจ้าไปพักอยู่ที่บ้านซึ่งท่านเคยอยู่มาก่อน และรู้สึกภูมิใจที่ได้ยินเจ้าของบ้านชมเชยท่านว่าเป็นคนดีและเป็นสุภาพบุรุษ โดยส่วนตัวข้าพเจ้าแล้วท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์มีพระคุณเป็นอันมากที่ได้กรุณาสั่งสอนให้รู้ขนบธรรมเนียมของคนอังกฤษตลอดจนการระวังรักษาตัวไม่ให้เจ็บไข้ ทั้งนี้เพราะท่านได้ไปศึกษาอยู่ก่อนข้าพเจ้า นอกจากนี้เมื่อมีข้อสงสัยในการเรียนข้าพเจ้าได้ไต่ถามท่าน และท่านก็ได้อธิบายให้เข้าใจโดยความเต็มใจ สำหรับผู้อื่นที่รู้จักกับท่าน ข้าพเจ้าเชื่อว่าจะเว้นเสียดายมิได้ที่ท่านได้จากไปโดยที่ท่านเป็นคนโอบอ้อมอารีและเป็นมิตรที่ดี

ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์ได้รับราชการในตำแหน่งสำคัญๆ เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติดังปรากฏตามประวัติของท่านแล้ว นับว่าไม่เสียทีเกิด ขออำนาจแห่งความดีที่ท่านได้ทำไว้จงอำนวยผลให้ท่านมาดีไปดีในที่ทุกสถานทุกเมื่อ เทอญ

(พระมนูเวทย์วิมลนาท)

๓๐ เมษายน ๒๕๑๐

ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๘

คำไว้อาลัย

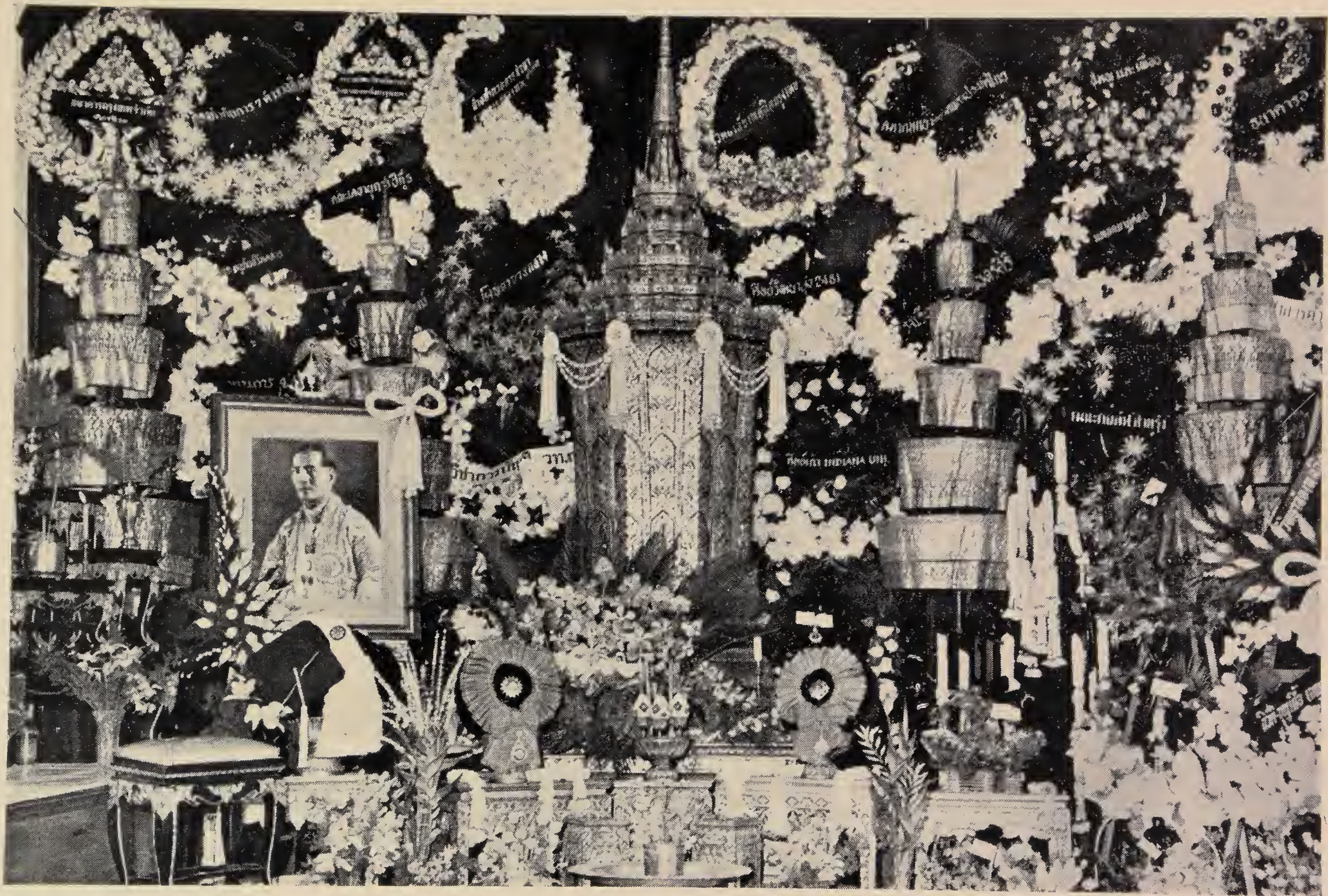
ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์ เคยเป็นทั้งอาจารย์และผู้บังคับบัญชาของข้าพเจ้า ท่านสอนที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม ในขณะที่ข้าพเจ้าศึกษากฎหมาย ผู้ที่เป็นนักเรียนกฎหมายสมัยนั้นคงยังจำได้ว่าท่านใจดี นักเรียนคนใดไม่เข้าใจคำสอนตอนไหน แม้จะถามท่านนอกเวลา ท่านก็อธิบายให้ฟังเสมอโดยไม่มีความรังเกียจ เมื่อข้าพเจ้าเริ่มรับราชการเป็นผู้พิพากษา ได้ฝึกหัดที่ศาลแพ่งจนได้รับแต่งตั้งเป็นผู้พิพากษาในกระทรวง แล้วได้ถูกย้ายไปรับราชการที่ศาลอาญา ซึ่งท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์เป็นอธิบดีผู้พิพากษา ข้าพเจ้าจึงได้เริ่มอยู่ในบังคับบัญชาของท่านโดยตรง ท่านได้ให้ความเมตตาแก่ผู้ที่อยู่ในบังคับบัญชาทุกคน ข้าพเจ้าก็ได้รับด้วยเช่นเดียวกัน ต่อมาท่านได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม ท่านได้สั่งย้ายข้าพเจ้าจากศาลอาญาไปศาลแพ่ง แล้วจากนั้นท่านได้ส่งข้าพเจ้าไปต่างจังหวัด ท่านสอนงานให้ข้าพเจ้าทั้งในฐานะเป็นอาจารย์และผู้บังคับบัญชา บางครั้งเมื่อมีปัญหาหรือเรื่องยุ่งยากในการงาน ท่านให้ข้าพเจ้าแก้ข้อขัดข้องหรือข้อยุ่งยากนั้นเองว่าจะสำเร็จหรือไม่ นอกเวลาราชการท่านสนิทสนมและเป็นกันเองกับผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาทุกคน ข้าพเจ้าได้มีโอกาสรับใช้ท่านเป็นส่วนตัวหลายครั้ง จึงทราบได้อย่างดีว่าท่านหวังดีต่อผู้ที่อยู่ในบังคับบัญชามากเพียงไร เมื่อข้าพเจ้าได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการร่างกฎหมายในคณะกรรมการกฤษฎีกาข้าพเจ้าโชคดี ได้อยู่กองที่ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์เป็นหัวหน้า งานพิจารณาคดีของศาลก็ดี งานของกรรมการร่างกฎหมายในการตรวจร่างกฎหมายหรือวินิจฉัยข้อกฎหมายก็ดี

ล้วนแต่ต้องถกเถียงแสดงความเห็นซึ่งกันและกันทั้งสิ้น ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์เป็นผู้ใหญ่ที่น่านับถือ ท่านฟังเหตุผลเสมอ สมกับที่ท่านเป็นนักกฎหมายที่ดี แม้บางครั้งผู้ที่อ่อนอายุและอาวุโสเช่นข้าพเจ้าจะถกเถียงรุนแรงไปบ้างท่านก็ให้อภัย

ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์ ได้มีความเมตตากรุณาแก่ข้าพเจ้าตลอดมา และมีพระคุณแก่ข้าพเจ้ามาก เมื่อออกจากราชการประจำแล้วท่านยังคงเป็นกรรมการร่างกฎหมาย และเป็นศาสตราจารย์ทำการสอนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อยู่ตามเดิม ข้าพเจ้าจึงยังคงได้มีโอกาศพบและแสดงความเคารพต่อท่าน จนกระทั่งมาในระยะหลังนี้ท่านป่วย ร่างกายทรุดโทรม ทำงานไม่ได้ ข้าพเจ้าได้แต่วิตกและเศร้า เพราะไม่มีทางที่จะช่วยท่านเป็นการตอบแทนพระคุณและความกรุณาที่ท่านได้มีต่อข้าพเจ้า ในต้นปีนี้ข้าพเจ้าได้ไปเคารพท่านดังที่กระทำมาทุก ๆ ปี เห็นอาการท่านแล้ววิตกยิ่งขึ้น ท่านล่วงลับไปแล้ว ข้าพเจ้าขาดผู้มีพระคุณและผู้ใหญ่ที่ข้าพเจ้าเคารพอย่างสูงไปอีกคนหนึ่ง ข้าพเจ้าเชื่อว่าความดีและบุญกุศลที่ท่านได้ประกอบไว้ จะช่วยให้ท่านมีความสุขในสัมปรายภพทุกประการ

หลวงจำรูญเนติศาสตร์

๒๑ เมษายน ๒๕๑๐

โกศบรรจุศพตั้งสวดพระอภิธรรม ณ ศาลาบำเพ็ญทาน วัดเทพศิรินทราวาส

คำไว้อาลัย

ข้าพเจ้าได้ทราบด้วยความสลดใจเป็นอย่างยิ่งว่า พระยานิติศาสตรไพศาลย์ได้ถึงแก่อนิจกรรมเสียแล้ว ทั้งนี้นำความเศร้าเสียใจมาสู่ข้าพเจ้าและพนักงานธนาคารออมสินเป็นอย่างยิ่ง ในฐานะที่พระยานิติศาสตรไพศาลย์ได้เคยดำรงตำแหน่งประธานกรรมการธนาคารมาในชุดแรกนับแต่เริ่มก่อตั้งธนาคารออมสิน อันเป็นสมัยแห่งการริเริ่มการวิวัฒนาการ ท่านได้ร่วมมืออย่างแข็งขันในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและวางรากฐานในด้านธุรกิจของธนาคาร ซึ่งเป็นผลให้ธนาคารออมสินได้เจริญรุ่งเรืองมาจนถึงปัจจุบันนี้

ในนามของธนาคารออมสิน ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิษฐานต่อคุณพระศรีรัตนตรัยและปวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ตลอดจนผลบุญราศีทักษิณานุปทานทุกประการที่ท่านผู้ล่วงลับและญาติมิตรได้บำเพ็ญไว้ จงเป็นปัจจัยหนุนนำดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของพระยานิติศาสตรไพศาลย์ไปสู่สุคติในสัมปรายภพ เทอญ.

(หม่อมหลวงปืนไทย มาลากุล)

ผู้อำนวยการธนาคารออมสิน

คำไว้อาลัย

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์ ซึ่งมีกำหนดในเดือนพฤษภาคม ศกนี้ เจ้าภาพได้ติดต่อให้ข้าพเจ้าเขียนบทความไว้อาลัยให้ท่านเจ้าคุณ เพื่อรวบรวมลงในหนังสือซึ่งจะพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานด้วย เพราะข้าพเจ้าเคยเป็นข้าราชการอยู่ในใต้บังคับบัญชาของท่านเจ้าคุณอย่างใกล้ชิดผู้หนึ่ง ข้าพเจ้ามีความยินดีและเต็มใจที่จะสนองความประสงค์ของเจ้าภาพ เพราะข้าพเจ้ามีความเคารพนับถือในท่านเจ้าคุณเป็นอย่างมากอยู่แล้ว

ในสมัยก่อนมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองบ้านเมืองมาเป็นระบอบประชาธิปไตยนั้น ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์ได้รับราชการในตำแหน่งอธิบดีกรมพระอาลักษณ์ ขึ้นอยู่ในกรมราชเลขาธิการ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๖๙ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๓ ซึ่งในระหว่างเวลาดังกล่าว ข้าพเจ้ารับราชการอยู่ในกรมพระอาลักษณ์ด้วย จึงนับว่าเป็นผู้อยู่ในใต้บังคับบัญชาของท่านเจ้าคุณอย่างใกล้ชิด ซึ่งพอจะทราบซึ้งถึงคุณสมบัติอัธยาศัยของท่านเจ้าคุณได้เป็นอย่างดีพอสมควร กล่าวคือ ในทัศนะของข้าพเจ้าเห็นว่า ท่านเจ้าคุณนิติศาสตรไพศาลย์เป็นผู้เจริญยิ่งด้วยคุณวุฒิวิทยาสามารถ มีปรีชาฉลาดได้ศึกษารอบรู้แตกฉานในวิชาการด้านกฎหมายและนิติศาสตร์ราชประเพณีเป็นอย่างดีเยี่ยม ได้ประกอบกรณียกิจเป็นประโยชน์ยิ่งแก่ประเทศชาติและประชาชนมาโดยลำดับจนได้รับเกียรติยศอย่างสูงในทางราชการ ดังเป็นที่ปรากฏแล้ว ในส่วนความประพฤติและอัธยาศัยนั้นก็ปรากฏว่า ท่านเจ้าคุณเป็นผู้มีมรรยาทเรียบร้อยเป็นสุภาพบุรุษชั้นดีเยี่ยม มีอัธยาศัยโอบอ้อมอารี เยือกเย็นและอ่อนโยนแก่คนทั่วไป มีเมตตากรุณาปราณีแก่ผู้น้อยและผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาสม่ำเสมอโดยทั่วกัน กล่าวโดยเฉพาะในโอกาสที่ท่านเจ้าคุณดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมพระอาลักษณ์ ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาข้าพเจ้าอยู่

ด้วยนั้น ก็ปรากฏว่าท่านเจ้าคุณได้มีเมตตากรุณาต่อผู้น้อย ซึ่งอยู่ใต้บังคับบัญชาเป็นอย่างดี ท่านเจ้าคุณได้พยายามป้องกันกำจัดปัดเป่าเหตุอยุติธรรมอันจักบังเกิดแก่ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเสมอ ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นที่ประจักษ์ว่าบรรดาข้าราชการผู้ใหญ่น้อยในกรมพระอาลักษณ์สมัยท่านเจ้าคุณเป็นผู้บังคับบัญชาอยู่นั้น ทุกคนต่างมีความเคารพรักใคร่นับถือท่านเจ้าคุณด้วยความบริสุทธิ์ใจอยู่ตลอดกาลโดยทั่วกัน สำหรับในส่วนตัวข้าพเจ้านั้น ยศ และบรรดาศักดิ์ครั้งสุดท้าย ก็ได้รับพระราชทานในสมัยท่านเจ้าคุณเป็นผู้บังคับบัญชา ซึ่งข้าพเจ้ายังสำนึกในความเมตตากรุณาของท่านอยู่เป็นเนืองนิตย์

อนึ่ง ท่านเจ้าคุณดำรงชีวิตมาโดยความเรียบร้อยในทางที่ชอบ ประกอบให้อุดมสมบูรณ์ด้วยเกียรติยศ โภคยสมบัติ บริวารสมบัติ สมบูรณ์ตามระบอบแห่งโลกีย์วิสัยทุกประการ นับว่าท่านเจ้าคุณเป็นผู้เจริญในทางคดีโลกในเบื้องต้น ส่วนในทางพระพุทธศาสนานั้น ก็ปรากฏว่าท่านเจ้าคุณเป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใส ได้บำเพ็ญทานการกุศลในพระพุทธศาสนาอยู่เป็นเนืองนิตย์ และในปัจฉิมวัยเบื้องปลายแห่งชีวิต ท่านเจ้าคุณก็ได้พยายามเข้าศึกษาพระพุทธศาสนาและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จึงนับว่า ท่านเจ้าคุณเป็นผู้ถึงความเจริญทางคดีธรรมด้วยอีกโสดหนึ่ง

ท่านเจ้าคุณได้เจริญชนมายุมาจนถึง ๗๙ โดยปี จึงถึงอวสานกาลแห่งชีวิต นับว่าท่านเจ้าคุณเป็นผู้เจริญอุดมสมบูรณ์ด้วยคุณวุฒิและวัยวุฒิ เป็นผู้อยู่ในฐานะที่ควรได้รับการเคารพนับถือเป็นอย่างสูงโดยแท้จริง

ในที่สุด ข้าพเจ้าหวังว่า เมื่อท่านเจ้าคุณได้ล่วงลับไปสู่ปรโลกแล้วนี้ คงจะมีสุคติภพเป็นที่ไปในเบื้องหน้า

หลวงบรรเจิดอักษรการ

๑๘ เมษายน ๒๕๑๐

อารัมภ

คุณป๋าป่วยเป็นอัมพาตมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๓ โดยเส้นโลหิตฝอยในสมองแตก ระหว่างการประชุมคณะกรรมการกฤษฎีกา และได้รับการรักษาพยาบาลอยู่ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เมื่อได้สติ คุณป๋าได้ทำวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อมิให้รู้สึกทุกข์ทรมานจากความเจ็บป่วยที่เป็นอยู่นั้นตลอดมาจนกระทั่งอาการทุเลาลง และออกจากโรงพยาบาลมารักษาตัวที่บ้านซอยรามบุตรี แต่ยังมีอาการเดินไม่ถนัด ต้องนั่ง ๆ นอน ๆ อยู่เป็นส่วนใหญ่โดยได้รับการดูแลรักษาอย่างใกล้ชิดจากนายแพทย์สมพันธ์ หัสละเมียรบุตรเขย ในระหว่างนี้ก็ยังทำหน้าที่เป็นกรรมการสอบไล่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อยู่ เมื่อปลายปี ๒๕๐๙ อาการเนื่องจากอัมพาตได้ทวีขึ้นอีก ทำให้มีอาการทรุดหนักลง เคลื่อนไหวไปไหนไม่ได้ และมีโรคอย่างอื่นรวมทั้งโรคปอดบวมเข้าแทรก เนื่องจากการรักษาพยาบาลอย่างสุดความสามารถ คุณป๋าก็มีอาการดีขึ้นจนลุกขึ้นได้และร่วมฉลองงานรื่นเริงปีใหม่ ๒๕๑๐ ในหมู่ลูก ๆ หลาน ๆ ได้ตามเคย ลูก ๆ หลาน ๆ มิได้นึกเลยว่าจะเป็นงานปีใหม่ปีสุดท้ายที่คุณป๋าจะมีชีวิตอยู่ร่วมฉลองกับพวกเรา เพราะหลังจากปีใหม่อาการก็กลับทรุดหนักลง ต้องนอนแซ่วอยู่บนเตียง ภายในความดูแลของนายแพทย์และพยาบาลทั้งกลางวันและกลางคืน และแล้วเมื่อวันที่ ๑๑ มีนาคม ๒๕๑๐ อาการซึ่งทรงและทรุดมาตลอดเวลาก็เพียบหนักสุดความสามารถของแพทย์ที่จะเยียวยาได้ คุณป๋าก็จากพวกลูก ๆ ซึ่งเฝ้าพยาบาลอยู่พร้อมหน้าไปอย่างสงบเมื่อเวลา ๒๒.๓๐ น. ท่ามกลางความรักและอาลัยอย่าง

สุดจะประมาณได้ของลูก ๆ สิริรวมอายุของคุณป๋าได้ ๗๙ ปี ๖ เดือน ซึ่งน้อยเหลือเกิน สำหรับความรักของลูก ๆ ทุกคน

ตลอดเวลาที่คุณป๋ายังมีชีวิตอยู่ คุณป๋าเปรียบเสมือนร่มโพธิ์ร่มไทรของลูก ๆ ลูก ๆ รู้สึกอบอุ่นเมื่อมีคุณป๋า พระคุณของคุณป๋าสุดจะคณานับ คุณป๋าอาทรและเอาใจใส่ดูแลลูก ๆ และด้วยสายตาที่เล็งเห็นการณ์ไกล ได้จัดหาทุกอย่างไว้ให้ลูก ๆ ทุกคน เพื่อมิให้เดือดร้อนลำบากเมื่อไม่มีคุณป๋า ซึ่งพระคุณของท่านนี้ลูก ๆ จะมิมีวันลืมได้เลย เมื่อคุณป๋าจากลูกไปก็เหมือนร่มโพธิ์ร่มไทรโค่นลง ความอบอุ่นร่มเย็นใด ๆ ที่ลูก ๆ เคยได้เคยรับจากคุณป๋าก็สูญสลายหายวับไปทันที ลูก ๆ รู้สึกใจหายและว้าเหว่เป็นล้นพ้น สิ่งที่ยังเหลือก็คือความอาลัยรักและความเศร้าสลดด้วยความระลึกถึงคุณป๋า ลูกๆ ขอตั้งจิตอธิษฐานให้คุณป๋าที่เคารพรักของลูก ๆ ได้ผ่านพ้นไปสู่สุคติภพ เนื่องจากคุณป๋าได้เคยประพฤติพรตพรหมจรรย์ บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานมา ก็ขอให้คุณป๋าที่รักยิ่งของลูก ๆ ได้รับผลจากกุศลที่ได้ประพฤติปฏิบัตินั้นตามควร

ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณป๋า ลูก ๆ ปรึกษากันจะจัดพิมพ์หนังสือเป็นที่ระลึกสักเล่มหนึ่ง เห็นพ้องต้องกันว่าคุณป๋าซึ่งมีชีวิตการงานเกี่ยวพันอยู่ทางด้านกฎหมายและได้เขียนตำหรับตำรากับบทความเกี่ยวกับความรู้ทางด้านนี้ไว้มาก ทั้งยังมีบทความในด้านอื่น ๆ อีกด้วย จึงช่วยกันคัดเลือกบทความสั้น ๆ ซึ่งคุณป๋าได้เขียนไว้ในวาระต่าง ๆ กันนำมาลงพิมพ์ บทความเหล่านี้เป็นเรื่องราวและเหตุการณ์ในขณะนั้นซึ่งเป็นเวลาล่วงเลยนับได้เป็นสิบ ๆ ปี แต่ก็ยังทันสมัยและใหม่อยู่เสมอจึงขอให้ท่านผู้อ่านได้ระลึกว่าบทความที่นำมาลงพิมพ์นี้เป็นเรื่องในอดีตไม่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในปัจจุบัน

ลูก ๆ ขอกราบขอบพระคุณทุก ๆ ท่านที่ได้มีส่วนในการสวดพระ-อภิธรรมและช่วยเหลือให้งานพระราชทานเพลิงศพคุณป๋าลุล่วงไปอย่างสมเกียรติ

ลูก ๆ ขอกุศลอันจะพึงบังเกิดจากหนังสืออันเป็นวิทยบรรณาการนี้ จงเป็นพลวปัจจัยอำนวยอิฏฐวิบากสมบัติมนุญผลอันเป็นที่เจริญใจแก่คุณป๋าโดยควรในสัมปรายภพทุกประการ

ลูก ๆ

พฤษภาคม ๒๕๑๐

สารบาญ

ฝึกฝนตนเอง

คำนำ

สาเหตุที่ชวนให้เขียนบทความทำนองภาษิต คำสอนแก่บุถุชนขึ้นนี้ก็โดยที่เจ้านายผู้ใหญ่พระองค์หนึ่งรับสั่งสัพยอกข้าพเจ้าว่า "อ้อ ! นี่ตั้งนักเรียนฝรั่งขึ้นเป็นอธิบดีกรมพระอาลักษณ์เชียวหรือ" โดยเหตุที่อดีตอธิบดีอาลักษณ์ย่อมชำนาญการเขียนบทกลอนในภาษาไทย ข้าพเจ้าจึงได้พยายามเขียน "กลอนแปด" ว่าด้วยการฝึกฝนปฏิบัติตนในทางที่ข้าพเจ้าคิดว่า ชอบด้วยคติโลกโดยอาศัยเอ๊กซปีเหรียนการปฏิบัติงานทางส่วนตัวและทางราชการในชีวิตข้าพเจ้าสมัยนั้น ๆ ตลอดมา ซึ่งข้าพเจ้าหวังด้วยสุจริตใจว่าบทกลอนสอนใจในสมุดเล่มนี้คงจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านบ้างไม่มากก็น้อย ตามสภาพจิตใจของท่านฉะนั้น เทอญ ฯ

พระยานิติศาตรไพศาลย์

๙๐ ซอยรามบุตรี พระนคร

ฝึกฝนตนเอง

---

๑. จะกล่าวคำ ร่ำไข ในคดิ
เทียบลัทธิ ต่างเทศ วิเศษสอน
เสล์ฟคัลเจอร์ เสนอชื่อ ลือขจร
นามะกร ไทยว่าฝึก สำนึกตน

๒. เป็นมนุษย์ สุดดี ที่ประพฤติ
มีหลักยึด รู้นึก เฝ้าฝึกฝน
จะเผยแพร่ แน่หนอ ข้อยุบล
ว่าเบื้องต้น อนามัย ใคร่แสดง

๓. ตื่นเช้าเฝ้า บริหาร สังขารร่าง
กำหนดวาง กติกา ว่าแถลง
ให้เดินเล่น เย็นเช้า เฝ้าฝึกแรง
เพียรแสวง เอ๊กเซอร์ไซส์ ไฝ่กำลัง

๔. เช่นฤาษี ดัดตน คนช่างคิด
เป็นน้ำมิตร อนามัย ตั้งใจขลัง
อีกกินนอน ผ่อนเดิน และยืนนั่ง
ต้องฝึกฝั่ง กำลังกาย เป็นนายตัว

๕. อีกทำใจ ให้สงบ ไม่ตื่นเต้น
ทั้งเช้าเย็น บำเพ็ญใจ ใคร่จะหวัว
แม้เหตุการณ์ ผ่านตา ท้องฟ้ามัว
ก็ไม่กลัว กริ่งจิต คิดตกใจ

๖. คุมสติ ราบเรียบ เปรียบเหมือนน้ำ
แลดูขำ น้ำจิต คิดเลื่อมใส
ไม่รู้เศร้า เผ้าสรวล หน้านวลใย
กระทำใจ เบิกบาน ดังดอกบัว

๗. มีความมุ่ง ผดุงกิจ คิดสำเร็จ
นี่เป็นเคล็ด สำคัญ ท่านอย่าหวัว
บุคคลใด ไร้จุดหมาย น่าอายตัว
เหมือนควายวัว งัวเงีย เสียท่วงที

๘. ชีวิตปราศ จุดหมาย เหมือนไม้ท่อน
ต้องเร่ร่อน นอนกลิ้ง กลางวิถี
ทำสิ่งใด ใจจิต คิดรอรี
เกิดทั้งที เสียชาติ อนาถจัง

๙. อีกข้อหนึ่ง พึงจำ เป็นกำหนด
ทุกสิ่งหมด ทำอะไร ให้มีหวัง
อุปสรรค สักเท่าใด ได้ประดัง
ไม่หมดหวัง ตั้งเจตน์ วิเศษจริง

๑๐. หนึ่งทำตน อย่างดี กะปรี้กะเปร่า
งานหนักเบา อย่าไถล ท่านชายหญิง
บังเอิญเหตุ เภทพาล มาพาดพิง
ก็ไม่ทิ้ง หน้าที่ หลีกลี้ไป

๑๑. อีกจงเตรียม พร้อมกล้า ผ่าอุปสรรค
ไม่ยอมพัก หวั่นจิต คิดสงสัย
ด้วยคุณสม บัตินั้น ตนมั่นใจ
ว่ามีใน ตัวแท้ อย่างแน่นอน

๑๒. จงมีใจ เข้มแข็ง ทั้งแรงกล้า
ออกเดินหน้า เร็วรี่ ไม่มีถอน
อุปสรรค สักเท่าใด ไม่นิวรณ์
แลสลอน ทิวแถว เป็นแนวมา

๑๓. จงต่อสู้ ต้านทาน ให้พาลแพ้
ใจแน่วแน่ มโนนึก เพียรศึกษา
จะยากเย็น เข็ญใจ ในกิจจา
ไม่ระอา ออกปาก ว่ายากเย็น

๑๔. การกล่าวร้าย หมายขวัญ สันดานมนุษย์
ไม่รู้สุด สิ้นคาด คะเนเห็น
ผู้ดีเลิศ ประเสริฐใหญ่ น้ำใจเย็น
รู้บำเพ็ญ ไม่นึกโกรธ ซึ่งโทษกรณ์

๑๕. อันว่านิส สัยร้าย เหลือคลายแก้
จะร้ายแก่ ทุกคน นุสนธิ์สอน
ตั้งตัวเรา เป็นกลาง ดังสุนทร
ท่านว่าวอน สอนใจ ไม่นำพา

๑๖. คงมีคู่ ปรับปรามกัน สักวันหนึ่ง
แล้วเราถึง เห็นผล คนมิจฉา
ตบมือเดียว ไม่ดัง พึ่งกิจจา
เป็นสุภา ษิตเก่า ของเขาดี

๑๗. หนึ่งไม่ประ สงค์ทราบ ซึ่งความลับ
อันมีกับ ใครอื่น รีบผินหนี
อีกไม่ไข ความลับ ซึ่งตนมี
เป็นยอดดี แข็งกล้า น่าไว้ใจ

๑๘. อีกถือตน เป็นคน ไม่มีเคราะห์
เป็นสุดเหมาะ สุดดี มีคำไข
หากบังเอิญ เผชิญเหตุ ซึ่งเพทภัย
คงคิดไว้ ว่านั้น นั้นยังดี

๑๙. หนังสือเด็ก หัดอ่าน ท่านเขียนจด
บอกกำหนด ให้เห็น เช่นกลาสี
ตกเสาใบ ใจกลั้น ยิ้มทันที
รอดชีวี แขนเดาะ เคราะห์ดีจัง

๒๐. หนึ่งบุคคล ที่ไม่มี คุณวุฒิ
หรือน้อยสุด กลับสม อารมณ์หวัง
นั้นกุศล สงเคราะห์ เพราะบุญยัง
เราต้องนั่ง ยั้งจิต คิดไตร่ตรอง

๒๑. ว่ายังมี บุคคล ที่ดียิ่ง
ถูกทอดทิ้ง เสียคน ต้องขนหยอง
เรากลางทาง อย่างนี้ ดีเป็นกอง
นั่นเป็นของ ควรคิด สกิดใจ

๒๒. อันคุณงาม ความดี ไม่สูญแน่
เขากล่าวแก้ แจงสอน สุนทรไว้
วันนี้ไม่ สมหวัง ช่างปะไร
ข้างหน้าได้ วันหนึ่ง พึงเชื่อคำ

๒๓. อย่าด่วนคิด ผิดวิสัย ไฉนนี่
ว่าไม่ดี เสียสิ้น ได้ยินขำ
คุณความดี แม้นมี อยู่ประจำ
ย่อมจะนำ ประสบผล ดลบันดาล

๒๔. หนึ่งกิจการ จะทำ ตามกำหนด
อุตส่าห์จด เวลาจำ ซึ่งคำขาน
อีกขยัน หมั่นเอา ซึ่งการงาน
ไม่เกียจคร้าน หากสู้ กู้เกียรติตน

๒๕. จะปฏิบัติ หน้าที่ ทั้งหลาย
เสมอต้น เสมอปลาย ในนุสนธิ์
ไม่จับโน่น วางนี่ ลุกรี้ลุกรน
เข้าประจน สู้งาน วานเชื่อใจ

๒๖. สมาธิ มีส่วน สำคัญยิ่ง
สิ้นทุกสิ่ง สำเร็จการ จะขานไข
ด้วยความไม่ พุ้งสร้าน พล่านหทัย
กิจการใด ยากกลับง่าย สบายทำ

๒๗. วิธีสะ มาธิ จะริเริ่ม
มีผู้เสริม เป็นตำรา ว่าข้อขำ
ทำหัวใจ ว่างเปล่า เราต้องจำ
ไม่มีดำ ปราศอารมณ์ อะไรเลย

๒๘. สิ่งใดบัง เอิญค้าง ยังไม่เสร็จ
น้ำใจเด็ด บากบั่น ท่านอย่าเฉย
เพียรพยายาม ให้เห็น เหมือนเช่นเคย
ไม่เฉยเมย ท้อถอย นั่งลอยนวล

๒๙. วางวิธี การงาน ประสานกิจ
ไม่ปล่อยผิด ตามยะถา จะพาสรวล
วางระเบียบ เรียบร้อย รู้กระบวน
อะไรควร มิควร ชวนชี้ทาง

๓๐. หนึ่งทำงาน สิ่งใด ให้พิเคราะห์
โดยมั่นเหมาะ ถ้วนถี่ ไม่รีขวาง
ดังถ้อยคำ จำจด กำหนดวาง
สิ้นทุกอย่าง ละเอียดละออ ทุกข้อไป

๓๑. หาเหตุผล ค้นคิด กิจประกอบ
เห็นว่าชอบ จึงกระทำ ดั่งคำไข
ให้แยบยล คนชม สมมีนัย
วินิฉัย ถูกต้อง เป็นของควร

๓๒. เห็นเหตุนึก ว่าถูก ปลูกความเชื่อ
มันแสนเหลือ ดีล้น คนไม่สรวล
ไว้ใจตัว เองหนา อย่าเรรวน
ใครชักชวน ให้เขว อย่าเร่ตาม

๓๓. ใจของเรา เราไม่เชื่อ ก็เหลือคาด
อันความขลาด ย่อมยั่ว ให้คนหยาม
ในตำรา กล่าวต่อ ซึ่งข้อความ
พยายาม เชื่อสามารถ ซึ่งตนมี

๓๔. หมิ่นปัญญา ของตน คนขี้เท่อ
ทำตัวเซ่อ สิเป็นไพร่ ไร้ราศรี
กลัวผิด กลับจะผิด คิดให้ดี
ได้ห่วงที รีบทำ อย่าเฉื่อยชา

๓๕. เมื่อเสร็จกิจ หมดงาน กลับบ้านช่อง
ตนจะต้อง ใช้ความ สังเกตหนา
ไม่ปล่อยจิต ลอยไป ในนภา
มีสัญญา สัมปะ ชัญญะคง

๓๖. เมื่อมีงาน ติดต่อ กับผู้อื่น
อย่าทำตื่น ตกใจ เลอะไหลหลง
ไม่หวาดกลัว คุมตัว ไว้ในวง
แม้ประสงค์ สิ่งใด จะได้การ

๓๗. หนึ่งทำตน ให้ดี มีสง่า
จะพูดจา สักน้อย ถ้อยคำหวาน
ด้วยท่วงที กิริยา ท่าเบิกบาน
ไม่ช้านาน จะพึง พอใจคน

๓๘. ที่ควรอ่อน ก็จงอ่อน ถอนทิฏฐิ
อย่าได้ริ แข็งกระด้าง ดังนุสนธิ์
เขาย่อมว่า กิริยา บอกสกุลคน
ปุถุชน ชอบยอ ขอให้จำ

๓๙. ชายข้าวเปลือก หญิงข้าวสาร โบราณว่า
น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า เขาว่าขำ
รักกันไว้ ดีกว่าชัง จงฟังคำ
เป็นประจำ ประพฤติตน ให้ถูกกาล

๔๐. หากใครดี ดีต่อ อย่าก่อกิจ
แม้นใครผิด ผ่อนพัก อย่าหักหาญ
สิบดี ก็ไม่ถึง กับกึ่งพาล
เป็นชายชาญ อย่าเพ่อคาด ประมาทชาย

๔๑. นี่แหละหนอ ข้อเค้า ผู้เฒ่าว่า
แจ้งกิจจา ที่ฉันชอบ มิรู้หาย
จึงยกมา ต่อเติม เสริมธิบาย
เชิญเถิดนาย ฟังคำ ฉันร่ำวอน

๔๒. ความรอบคอบ ประกอบกิจ คิดตลอด
นี่เป็นยอด ความดี ที่เขาสอน
มิตรจิต มิตรใจ ในนิวรณ์
ใครเลยห่อน จะไม่ชอบ ในเชิงดี

๔๓. เขากล่าวว่า ไฟฟ้า ในมนุษย์
กระแสสุด แผ่ไป ในวิถี
ถึงกันได้ นัยว่า ทุกคนมี
กระแสดี ดีกลับ มารับกัน

๔๔. คิดใคร่ครวญ ถ้วนถี่ ที่จะพูด
นี่เป็นสูตร เหลือดี ที่คับขัน
พิเคราะห์ดู ผู้นั่ง ฟังรำพรรณ
ว่าเขานั้น คิดเห็น เป็นอย่างไร

๔๕. ระมัดระ วังตัว อย่ามัวมืด
ไม่รู้จืด ผู้เฒ่า ท่านกล่าวไข
ว่าฟังหู ไว้หู ค่อยดูไป
เชื่อน้ำใจ ดีกว่า อย่าเชื่อความ

๔๖. ผีมันหลอก ช่างผี ตามที่เถิด
อย่าให้เกิด หลอกกันเอง เร่งเกรงขาม
คนสามขา มีปัญญา ไม่เลวทราม
ที่ควรถาม เร่งถาม ดูลาดเลา

๔๗. เดินตามรอย ผู้ใหญ่ หมาไม่กัด
ไปพูดขัด เขาทำไม ขัดใจเขา
ใครทำตึง เราต้องหย่อน ผ่อนลงเอา
นักเลงเก่า เขาไม่หาญ ราญนักเลง

๔๘. เป็นผู้หญิง แม่หม้าย ที่ไร้ผัว
ชายมักยั่ว ทำเลียม เทียมข่มเหง
ไฟไหม้จน ไม่เหมือนคน ที่จนเอง
ทำอวดเก่ง กับขื่อคา ว่ากะไร

๔๙. อันเสาหิน แปดศอก ตอกเป็นหลัก
ไปมาผลัก บ่อยเข้า เสายังไหว
หญิงเรียกแม่ ชายเรียกพ่อ ยอไว้ใช้
มักชอบใจ วาจา พาจำเริญ

๕๐. ถึงรู้จริง นิ่งไว้ อย่าไขรู้
เต็มที่ครู่ เดียวเท่านั้น เขาสรรเสริญ
ไม่ควรก้ำ เกินหน้า ก็อย่าเกิน
อย่าเพลิดเพลิน คนชังนัก คนรักน้อย

๕๑. วาสนา ไม่คู่เคียง เถียงเขายาก
ถึงมีปาก มีเสียเปล่า เหมือนเต่าหอย
ผีเรือนตัว ไม่ดี ผีอื่นพลอย
พูดพล่อยพล่อย ไม่ดี ปากขี้ริ้ว

๕๒. แต่ไม้ไผ่ อันหนึ่งตัน อันหนึ่งแขวะ
สีแหยะแหยะ ตอกตะบัน เป็นควันฉิว
ช้างถีบอย่า ว่าเล่น กระเด็นปลิว
แรงหรือหิว ชั่งใจดู จะสู้ช้าง

๕๓. ล้องูเห่า เล่นก็ได้ ใจกล้ากล้า
แต่ว่าอย่า ยักเยื้อง เข้าเบื้องหาง
ต้องว่องไว ในทำนอง คล่องท่าทาง
ตบหัวผาง เดียวม้วน จึงควรล้อ

๕๔. ถึงเพื่อนฝูง ชอบพอ ขอกันได้
แม้ว่าให้ เสียทุกคน กลัวคนขอ
พ่อแม่เลี้ยง บิดปาก เป็นกกกอ
จนแล้วหนอ เหมือนเปรต เหตุด้วยจน

๕๕. ถึงบุญมี ไม่ประกอบ ชอบไม่ได้
ต้องอาศัย คิดดี จึ่งมีผล
บุญหาไม่ แล้วอย่าได้ ทะนงตน
ปุถุชน รักกับชัง ไม่ยั่งยืน

๕๖. อันอรรถกลอน ตอนมานี้ คติเก่า
ท่านผู้เฒ่า ไทยนึก ให้ฝึกฝืน
ฉันต่อเติม ข้อความ ให้กล้ำกลืน
อุตส่าห์ขืน คงคำ ที่ร่ำวอน

๕๗. เกิดเป็นคน เชิงดู ให้รู้เท่า
ใจของเรา ไม่สอนใจ ใครจะสอน
อยากใช้เขา เราต้องก้ม ประณมกร
ใครเคยห่อน จะว่าตัว เป็นวัวมอ

๕๘. ไม่ควรยอม ก็อย่ายอม ถนอมเกียรติ
คิดละเอียด ระวังตัว อย่ามัวหงอ
ปลูกความเชื่อ เผื่อไว้ น้ำใจคอ
คนยกยอ เสริมศรี ว่าดีงาม

๕๙. พูดอะไร พูดจริง ทุกสิ่งเกิด
จะบังเกิด ลาภผล เป็นล้นหลาม
ปฏิบัติตน เยี่ยงผู้ดี ไม่มีทราม
พยายาม สงวนศักดิ์ รักเกียรติตน

๖๐. เมื่อว่างกิจ คิดแสวง ซึ่งความรู้
เราเป็นครู ตัวเรา เฝ้าฝึกฝน
เพียรจดจำ กำหนดไว้ ในยุบล
ปุถุชน เรียนจบได้ ไฉนกัน

๖๑. เวลาเริ่ม เข้านอน สอนให้ฝึก
เพียรระลึก นึกเห็น เช่นอย่างฝัน
ว่าได้ปฏิบัติ ดังอรรถ ที่รำพัน
ตลอดวัน พร่องบ้าง หรืออย่างไร

๖๒. สัญญากับ ตนไว้ ในวันรุ่ง
ตั้งจิตมุ่ง คิดทำ ดังคำไข
ปฏิบัติตน ดียิ่ง ทุกสิ่งไป
มโนใน นึกเห็น เย็นตานอน

๖๓. ช่วยตนฟ้า จักช่วยเธอ เสนอคติ
พระราชนิ พนธ์แจ้ง แห่งคำสอน
ว่าเป็นภา ษิตฝรั่ง ตั้งใจวอน
อย่านิ่งนอน สอนตน ที่พึ่งตน

๖๔. ชนะตัวเอง เก่งเลิศ ประเสริฐแท้
เป็นสิ่งแน่ กล่าวไว้ ในนุสนธิ์
ปล่อยตนแล้ว แต่เป็น เห็นเสียคน
บังคับตน เป็นนายตัว อย่ามัวเมา

๖๕. ได้วางหลัก พรักพร้อม น้อมใจนึก
แล้วเพียรฝึก ฝั่งราก เหมือนหลักเสา
ไม่ละเว้น เจนจิต คิดทำเอา
อย่าพูดเบา พยายาม ตามกิจจา

๖๖. ในสุดท้ายใครแจ้ง แสดงอรรถ
เพียรฝึกหัด อำนาจจิต คิดศึกษา
ตามลัทธิ ที่ท่าน ริเริ่มมา
ในตำรา กล่าวคำ เขาร่ำวอน

๖๗. มโนนึก ฝึกบังคับ ใจมนุษย์
มันแสนสุด ดีจัง เหมือนสั่งสอน
ส่งกระแส ดวงใจ ในนิวรณ์
ให้ออกจร ในตา มาถึงกัน

๖๘. ก่อนจบคำ จำเตือน เอื้อนอรรถไว้
ดีมิดี โปรดให้ อภัยฉัน
พึ่งแรกหัด ไม่สันทัด เชิงประพันธ์
ที่สำคัญ เนื้อเห็น เป็นรากมูล

๖๙. ทั้งนั้น ท่านโปรดนึก คะเนคาด
ว่าเพื่อชาติ ศาสน์กษัตริย์ รัฐธรรมนูญ
ปฏิบัติ ใดดี ศรีสมบูรณ์
จักเพิ่มพูน พัฒนา สถาพร ฯ

อิสระของผู้พิพากษา

และ

องค์ธรรมสี่ประการของ

ผู้พิพากษา ตระลาการ

คำนำ

เรื่อง "อิสระของผู้พิพากษา" นี้ ท่านผู้เขียนได้เขียนขึ้นเมื่อประมาณสิบห้าสิบหกปีมานี้ ในสมัยที่มีเสียงร่ำลือกันว่าจะเอาบุคคลภายนอกวงการศาลมาเป็นคณะกรรมการตุลาการ ซึ่งท่านไม่เห็นด้วยเป็นอย่างยิ่ง เพราะแสดงให้เห็นว่าฝ่ายบริหารในสมัยนั้นพยายามจะแซกซึมเข้ามาในวงการฝ่ายตุลาการเพื่อจะบีบบังคับให้ตุลาการตัดสินคดีไปตามที่ฝ่ายบริหารต้องการ โดยอาศัยอำนาจของคณะกรรมการตุลาการเป็นเครื่องมือบีบบังคับผู้พิพากษา เพราะคณะกรรมการตุลาการมีอำนาจที่จะให้ความดีความชอบหรือโยกย้ายผู้พิพากษาได้ ถ้าหากคณะกรรมการตุลาการประกอบด้วยบุคคลซึ่งเคยอยู่ในวงการตุลาการมา และเลือกตั้งโดยตุลาการแล้ว ย่อมจะได้คนดีซึ่งมีใจเที่ยงธรรมและเข้าใจจิตใจของผู้พิพากษาตุลาการได้เป็นอย่างดี จึงเป็นอันเชื่อได้ว่าจะไม่ยอมเป็นเครื่องมือของฝ่ายใดมาบีบบังคับให้ผู้พิพากษาตุลาการต้องวินิจฉัยคดีโดยปราศจากความยุติธรรม แต่**ถ้าหากคณะกรรมการตุลาการประกอบไปด้วยบุคคลซึ่งมิใช่ผู้ที่เคยอยู่ในวงการตุลาการแล้ว ผลที่เกิดขึ้นก็คือความง่อนแง่นสั่นคลอนแห่งความยุติธรรมในศาลสถิตยุติธรรม** เพราะเหตุว่าผู้พิพากษาต้องตกอยู่ในภยาคติ คือความหวาดกลัวต่อผู้มีอำนาจบังคับโดยไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ การกระทำดังนี้จะเป็นการ

กระทำให้อิสระในการพิพากษาคดีของผู้พิพากษาสูญสิ้นไป ท่านผู้เขียนจึงได้เขียนบทความนี้ขึ้นเพื่อเตือนให้ผู้มีอำนาจในสมัยนั้นได้ระลึกถึง**ความสำคัญในความเป็นอิสระของผู้พิพากษา** และเมื่อมีโอกาสจะเผยแพร่ได้ ท่านก็จะมอบเรื่องที่เขียนไว้นี้ให้แก่ผู้ที่มาขอบทความจากท่านไปพิมพ์ในเทศกาลต่าง ๆ ดังจะเห็นได้จากคำปรารภของท่านผู้เขียนในตอนต้นของบทความเรื่องนี้

ส่วนเรื่อง "องค์ธรรมสี่ประการของผู้พิพากษาตระลาการ" นั้น ท่านได้เขียนขึ้นเพื่อกล่าวอบรมผู้ช่วยผู้พิพากษา ณ เนติบัณฑิตยสภา เมื่อวันที่ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๐๐ เนื่องจากท่านผู้เขียนเห็นว่า ผู้พิพากษาสมัยนี้ผิดกว่าสมัยก่อน คือสมัยก่อนนั้น กว่าจะเข้ามาเป็นผู้พิพากษาตุลาการได้ จะต้องผ่านกลิ่นไอของศาลมาก่อนอย่างน้อยที่สุดคนละ ๔—๕ ปี และผู้ที่สำเร็จวิชากฎหมาย กว่าจะผ่านกลิ่นไอของศาลมาได้ดังว่า **วัยและวุฒิของท่านเหล่านั้นก็จะแก่กล้าพอสมควรที่ประชาชนผู้ที่มาขอพึ่งความยุติธรรมจากศาลจะให้ความเคารพนบนอบได้โดยไม่ตะขิดตะขวงใจ** ผิดกับผู้พิพากษาที่พึ่งผ่านการเป็นนักศึกษามาสด ๆ ร้อน ๆ และยังอ่อนวัยอยู่ ผู้ที่มาติดต่อขอความยุติธรรมจากศาลย่อมมีความรู้สึกเหมือนได้พบ**พระ** กับพบ**เณร**อย่างนั้นแหละ แต่ก็เป็นเรื่องที่ช่วยอะไรไม่ได้ เพราะพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการบัญญัติไว้ให้เป็นไปเช่นนั้น แต่ท่านผู้เขียนก็ยังยึด

มั่นอยู่ในความประสงค์ที่จะให้ผู้พิพากษารุ่นลูก ๆ หลาน ๆ ของท่านได้มีจิตใจเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ขึ้นตามความสำคัญของหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ไม่ปล่อยกายปล่อยใจไปตามความเยาว์แห่งวัย ดังนั้นเมื่อมีโอกาสได้มากล่าวอบรมผู้ช่วยผู้พิพากษา จึงได้ถือโอกาศนำเอาเรื่อง "องค์ธรรมสี่ประการของผู้พิพากษา ตระลาการมากล่าว และได้ถือโอกาศนำเอาเรื่อง "อิสระของผู้พิพากษา" ซึ่งฝังจิตฝังใจท่านอยู่ตลอดเวลามากล่าวไว้ในการอบรมครั้งนั้นด้วย

อิสระของผู้พิพากษา

ด้วยประธานกรรมการจัดงานเตรียมปริญญาธรรมศาสตร์รุ่น ๗ ได้มาขอร้องให้ช่วยเขียนเรื่องลงในหนังสือสำหรับแจกแก่ผู้มาร่วมงานรื่นเริงนั้น อาศัยที่ข้าพเจ้าเคยดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาในศาลต่าง ๆ รวมทั้งศาลต่ำและศาลสูงสุดของเมืองไทย ได้คุ้นเคยกับการงานศาลมาเป็นอย่างยิ่งผู้หนึ่ง จึงเห็นว่าอิสระของผู้พิพากษาเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง สำหรับประเทศที่มีระบอบการปกครองอันเป็นประชาธิปไตยแท้ ข้าพเจ้าได้ค้นคว้าตำราต่าง ๆ ที่ได้กล่าวถึงความเป็นอิสระของผู้พิพากษา มีความสำคัญเพียงใดหรือไม่ ดังจะกล่าวต่อไปนี้

ความเป็นอิสระของผู้พิพากษา ในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดี ย่อมเป็นสิ่งพึงปรารถนาไม่ว่าในประเทศใด ๆ เช่นในตำราว่าด้วยกฎหมายรัฐ-ธรรมนูญของนายบรูมกล่าวว่า "ความเป็นอิสระของผู้พิพากษา ย่อมก่อตั้งหลักประกันอันแน่นอนแห่งเสรีภาพของบุคคลพลเมือง ความเป็นอิสระของผู้พิพากษานี้ อย่างดีที่สุดจะต้องรักษาไว้ให้ไกลจากความล่อใจที่จะฟังคำแนะนำโดยไปรเวตในคดีความใด ๆ ซึ่งมาสู่ศาลต่อหน้าผู้พิพากษานั้น ๆ และให้สมกับคำปฏิญญาณที่ว่าจะให้เที่ยงธรรมถูกต้องตามกฎหมาย และประเพณีธรรมแก่บุคคลทั้งหลายโดยทั่วหน้ากัน ฯลฯ"

ในตำราที่ว่าด้วยกฎหมายอังกฤษของหลอดฮอลสบุรีกล่าวว่า "พระมหากษัตริย์และรัฐมนตรีของพระองค์ จะต้องไม่รบกวนในกิจการงานฝ่ายยุติธรรม พระมหากษัตริย์จะต้องไม่ใช้พระบรมเดชานุภาพบังคับบัญชา

ความเห็นในการวินิจฉัยคดีของผู้พิพากษา โดยวิธีการทำให้เกรงกลัวการถูกปลดออกจากราชการ จึงมีกฎหมายตั้งไว้ว่า ผู้พิพากษาย่อมจะดำรงตำแหน่งอยู่ตลอดเวลาที่มีความประพฤติดี พระมหากษัตริย์จะปลดหรือถอดถอนผู้พิพากษาออกจากตำแหน่งได้ก็ต่อเมื่อรัฐสภาทั้ง ๒ สภาเห็นชอบพร้อมกันร้องขอมายังพระมหากษัตริย์"

ในหนังสือตำราเล่มเดียวกันนี้กล่าวต่อไปว่า อำนาจการปกครองบ้านเมืองย่อมจะแบ่งแยกออกจากกันอย่างชัดแจ้ง ได้แก่อำนาจบริหาร อำนาจนิติบัญญัติ และอำนาจตุลาการ ซึ่งแต่ละอย่างตกอยู่แก่บุคคลและองค์การต่าง ๆ กัน ในเมื่อได้แยกอำนาจนิติบัญญัติกับอำนาจตุลาการออกต่างหากจากกันไปแล้ว ที่เหลืออยู่เป็นอำนาจบริหารที่กว้างขวางไม่มีที่สิ้นสุดเป็นต้น ในการที่จะปฏิบัติให้กิจการดำเนินไปตามกฎหมาย ในการที่จะรักษาไว้ซึ่งความสงบเรียบร้อยของประชาชน ในการที่จะจัดสรรทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ ในการดำเนินนโยบายในทางการต่างประเทศ ในทางการทหารของประเทศ ในการควบคุมจัดการทางศึกษา ทางสาธารณสุข ทางขนส่ง และทางอุปการะอื่น ๆ เช่นอินชัวรันส์สาธารณะเป็นต้น

ในทางตุลาการนั้นผู้พิพากษาย่อมจะพิจารณาพิพากษาคดีไปตามที่เห็นว่าเที่ยงธรรมตามกฎหมาย โดยไม่เอาเหตุในทางการเมืองเข้ามาปะปนดังที่หลอดรีดสเดลกล่าวว่า ผู้พิพากษาย่อมจะไม่มีอำนาจที่จะวินิจฉัยบทกฎหมายให้เอนเอียงไปตามความสะดวกในทางการเมือง คุณโทษและประโยชน์ในทางการเมืองนั้นไม่เกี่ยวกับหน้าที่ของศาลยุติธรรม แต่เป็นหน้าที่ของฝ่ายนิติบัญญัติที่จะวินิจฉัยถึงความสะดวกในทางการเมือง และถ้าฝ่ายนิติบัญญัติ

ได้ออกกฎหมายไปโดยไม่ชอบด้วยความสะดวกในทางการเมืองแล้ว ทางที่ถูกต้องและสมควรก็คือจัดยกเลิกเสียซึ่งกฎหมายนั้น โดยการกระทำของฝ่ายนิติบัญญัติ หาใช่โดยทางคำวินิจฉัยของศาลยุติธรรมไม่

ข้อความที่กล่าวมาแล้วนี้เป็นหลักเกณฑ์ของอังกฤษซึ่งสรุปความว่า ความเป็นอิสระของผู้พิพากษาของเขาอยู่ที่วิธีการที่ทางฝ่ายอื่นจะเป็นฝ่ายนิติบัญญัติหรือฝ่ายบริหารก็ดี ไม่เข้าแซกแซงเกี่ยวข้องด้วยอำนาจวินิจฉัยคดีของผู้พิพากษาโดยตรงหรือโดยปริยาย ที่กล่าวว่าโดยตรงก็คือ เช่นเข้าให้คำแนะนำเป็นไปรเวต หรือโดยทางปริยาย เช่นใช้อำนาจปลดหรือถอดถอนถ้าไม่ถูกใจ

เพื่อที่จะได้ผู้พิพากษาที่สามารถ ทางการของอังกฤษกำหนดไว้ว่า ให้แต่งตั้งจากเนติบัณฑิตที่สอบไล่ได้เป็นเวลา ๑๐ ปีแล้ว เข้าตำแหน่งศาลยุติธรรม ท่านเหล่านี้มักจะเป็นทนายความที่สามารถแล้ว แม้จะเคยมีรายได้สูง ๆ มาแล้วก็ดี ก็ไม่ทำให้ขัดข้องอย่างไร เพราะตำแหน่งผู้พิพากษาศาลสนามสถิตยุติธรรมของเขาก็เงินเดือนสูงเหมือนกัน ขั้นหลอดชานเซลเล่อร์ได้ถึงปีละ ๑๐,๐๐๐ ปอนด์ ส่วนผู้พิพากษาศาลสูงของสหรัฐอเมริกาได้เงิน ๓,๕๐๐ เหรียญทอง

ในตำราว่าด้วยนักนิติศาสตร์ของนายเดอแรนกล่าวว่า ผู้พิพากษาในสมัยโรมันนั้น ชั้นเดิมเลือกจากผู้ที่เป็นเซนาเตอร์ ในต่อมาชั้นแก๊กซิเลือกจากพวกคไนต์ แล้วในชั้นดรูซูส์เลือกรวมกันในจำพวกเซนาเตอร์และคไนต์ มาในสมัยซิลลากลับไปเลือกจากพวกเซนาเตอร์เท่านั้นส่วนสมัยคอตตาเลือกในจำพวกครองตำแหน่งการคลัง ครั้นสมัยซีซาร์ เลิกเลือกจากพวกเหล่านี้เสียเลย ต่อมาในสมัยแอนโตนีเลือกในจำพวกเซนจูเรียน นาย

เดอแรนสรุปความไว้ว่า ชาวโรมันไม่เคยคัดเลือกแต่งตั้งตำแหน่งผู้พิพากษาจากทนายความเลย

ข้าพเจ้าได้ กล่าวถึงความเป็นอิสระของผู้พิพากษาความคิดเห็นในอังกฤษมาเช่นนี้ เพื่อเผยความรู้ให้ท่านทั้งหลายทราบ ก็เพราะข้าพเจ้าเคยเป็นนักเรียนอังกฤษ

ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา ๑๖๕ บัญญัติว่า "ผู้พิพากษามีอิสระในการพิจารณาพิพากษาอรรถคดีให้เป็นไปตามกฎหมาย" ประกอบด้วยมาตรา ๑๖๖ ซึ่งบัญญัติว่า "พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งย้าย และถอดถอนผู้พิพากษา" และอีกบท ๑ คือมาตรา ๑๖๗ ว่า "การแต่งตั้ง การย้าย และการถอดถอนผู้พิพากษาจะต้องได้รับความเห็นชอบของคณะกรรมการตุลาการ ตามกฎหมายว่าด้วยระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการก่อนแล้วจึงนำความกราบบังคมทูล

การเลื่อนตำแหน่งและการเลื่อนเงินเดือนผู้พิพากษา จะต้องได้รับความเห็นชอบของคณะกรรมการตุลาการ ตามกฎหมายว่าด้วยระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการ" นอกจากนี้เพื่อให้ผู้พิพากษาพิจารณาพิพากษาอรรถคดีให้เป็นไปในสถานที่อันสมควร จึงมีบทมาตรา ๑๖๑ บัญญัติว่า "การพิจารณาพิพากษาอรรถคดีเป็นอำนาจของศาลโดยฉะเพาะ ซึ่งจะต้องดำเนินตามกฎหมายและในพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์" กับมาตรา ๑๖๒ ว่า "บรรดาศาลทั้งหลายจะตั้งขึ้นได้ก็แต่โดยพระราชบัญญัติ" และมาตรา ๑๖๓ ว่า "การตั้งศาลขึ้นใหม่ เพื่อพิจารณาพิพากษาคดีใดคดีหนึ่งหรือที่มีข้อหาฐานใดฐานหนึ่งโดยฉะเพาะ แทนศาลธรรมดาที่มีอยู่ตามกฎหมายสำหรับพิจารณาพิพากษาคดีนั้น จะกระทำมิได้"

ข้าพเจ้าคิดว่ารัฐธรรมนูญ มาตรา ๑๖๗ เป็นหลักประกันอย่างดีของผู้พิพากษาที่จะพิจารณาพิพากษาคดีให้เป็นอิสระได้เต็มที่ เพราะไม่เกรงกลัวอิทธิพลใด ๆ จากฝ่ายบริหาร มีรัฐมนตรีกระทรวงยุตติธรรมเป็นต้น เพราะการแต่งตั้งโยกย้ายและถอดถอนผู้พิพากษา ถ้าอยู่ในมือฝ่ายบริหารเด็ดขาดแล้ว ฝ่ายบริหารย่อมใช้อิทธิพลเหนือผู้พิพากษาได้ การเลื่อนตำแหน่งกับการเลื่อนเงินเดือนที่บัญญัติไว้ในวรรค ๒ แห่งมาตรานี้ก็มีผลเช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ดี ยังมีข้อสำคัญในการประกอบตั้งคณะกรรมการตุลาการอีกข้อหนึ่งซึ่งสลักสำคัญมาก ถ้าเสียงข้างมากของคณะกรรมการตุลาการอยู่กับทางราชการแล้ว ทางราชการอาจมีอิทธิพลเหนือผู้พิพากษาได้อีก ซึ่งเวลานี้คณะกรรมการตุลาการประกอบด้วยผู้พิพากษาประจำการ ๓ นาย เนติบัณฑิตนอกราชการเลือกตั้งโดยผู้พิพากษา ๓ นาย แต่คนที่ ๗ เลือกโดยทางราชการจากผู้พิพากษาประจำการ ฉะนั้นเสียงข้างมากจึงตกอยู่ทางฝ่ายบริหาร ข้าพเจ้าหวังว่าในอนาคตคงจะได้มีการปรับปรุงคณะกรรมการตุลาการให้ประกอบขึ้นอย่างเหมาะสมกว่าในปัจจุบันนี้ เพราะคณะกรรมการตุลาการย่อมเป็นที่พึ่งของผู้พิพากษาที่จะได้แยกอำนาจเด็ดขาดจากฝ่ายบริหารและฝ่ายการเมืองออกมาได้จริง ๆ

เท่าที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญเช่นนี้เป็นที่แสดงได้ว่า อรรถคดีข้อพิพาททั้งหลายจะวินิจฉัยว่าผิดถูกอย่างใดหรือไม่ ก็ต้องมาว่ากันในศาลตามกฎหมาย และผู้พิพากษาก็ทรงไว้ซึ่งความเป็นอิสระที่จะพิจารณาพิพากษาอรรถคดีนั้น ๆ นี่เป็นความประสงค์ของรัฐธรรมนูญที่จะให้เป็นหลักประกันในเสรีภาพของบุคคล และเป็นหลักประกันที่แน่นอนด้วย กล่าวคือพระ

มหากษัตริย์ก็ดี รัฐบาลก็ดี จะตั้งศาลเตี้ยชำระความไม่ได้ ศาลใด ๆ จะตั้งขึ้นได้ก็โดยพระราชบัญญัติ และเมื่อคดีมาสู่ศาลแล้ว ผู้พิพากษาย่อมมีอิสระในการวินิจฉัยคดีนั้น ๆ ได้ ความเป็นห่วงใยในเสรีภาพของบุคคลจึงหวังได้ในความแน่นอนในกฎหมาย

เพื่อที่จะให้เป็นไปตามความมุ่งหมายในรัฐธรรมนูญนี้ ยังมีพระธรรมนูญศาลยุติธรรมบัญญัติไว้ในมาตรา ๑ ว่า "ฯลฯ ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมรับผิดชอบในงานธุระการของศาลทั้งหลายที่อยู่ในสังกัดให้ดำเนินไปโดยเรียบร้อย แต่การดำเนินการพิจารณาคดีรวมตลอดถึงการที่จะมีคำสั่ง หรือคำพิพากษาบังคับคดีให้เสร็จเด็ดขาดไปนั้น ให้อยู่ในดุลพินิจของศาลโดยเฉพาะ"

ดังนี้ เสรีภาพของบุคคลที่กฎหมายบัญญัติไว้เป็นประการใด ย่อมจะเป็นที่มั่นใจในความแน่นอนนั้นได้ ในเมื่อศาลทั้งหลายต้องพิจารณาพิพากษาอรรถคดีตามกฎหมายดังที่บัญญัติไว้ในมาตรา ๑๖๑ แห่งรัฐธรรมนูญนั้น ใครอื่นที่ไม่ใช่ศาลรวบเอาอรรถคดีมาพิจารณาเสียเองย่อมจะถือได้ว่าเป็นฝ่ายการฝ่าฝืนต่อรัฐธรรมนูญ มาตรา ๑๖๑

ความเป็นอิสระของผู้พิพากษาจะทรงตัวอยู่ได้เพียงใด ก็ย่อมแล้วแต่วิธีการที่จะแบ่งแยกหน้าที่ตุลาการให้เสร็จเด็ดขาดออกไปจากฝ่ายบริหารตราบใดที่ฝ่ายบริหารผู้มีหน้าที่ทางธุระการเข้ามาแซกแซงในหน้าที่ของตุลาการได้แล้ว ความเอนเอียงไม่เที่ยงธรรมในการวินิจฉัยคดีย่อมจักเกิดขึ้นได้ในขณะใดขณะหนึ่ง และเมื่อความยุติธรรมแปรปรวนเป็นความอยุติธรรมขึ้นได้แล้ว ความอลหม่านย่อมจะตามมาเป็นธรรมดา ตามกฎหมายไทยเท่าที่ได้กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่ากฎหมายมุ่งที่จะแยกหน้าที่ตุลาการ

ออกต่างหากจากฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติเป็นเด็ดขาดไป เช่นจะเห็นได้ในรัฐธรรมนูญ มาตรา ๑๖๑ บัญญัติไว้ชัดว่า "การพิจารณาพิพากษาอรรถคดีเป็นอำนาจของศาลโดยเฉพาะ ฯลฯ" และในพระธรรมนูญศาลยุติธรรมมาตรา ๑ ยังยืนยันความนี้ว่า ฯลฯ" การดำเนินการพิจารณาคดีรวมตลอดถึงการที่จะมีคำสั่งหรือคำพิพากษาบังคับคดีให้เสร็จเด็ดขาดไปนั้นให้อยู่ในดุลพินิจของศาลโดยเฉพาะ" แต่แม้จะได้แยกอำนาจหน้าที่ตุลาการออกต่างหากจากไปแล้วก็ดี ก็ยังมีความจำเป็นที่จะป้องกันมิให้ฝ่ายบริหารหรือฝ่ายนิติบัญญัติเข้ามาก้าวก่ายใช้อำนาจเหนือตุลาการโดยตรง หรือโดยปริยายได้ มิฉะนั้นจะกล่าวไม่ได้ว่าได้จัดแยกอำนาจหน้าที่ต่างหากจากกันเป็นเสร็จเด็ดขาดไปได้และบทรัฐธรรมนูญมาตรา ๑๖๕ ที่บัญญัติว่า "ผู้พิพากษาย่อมมีอิสระ ฯลฯ ก็จะเป็นแต่ตัวอักษรอยู่เท่านั้น ไม่มีผลจริงจังอันใด พระธรรมนูญศาลยุติธรรมเพียรพยายามที่จะป้องกันมิให้ฝ่ายบริหารเข้ามาแซกแซงให้การวินิจฉัยคดีของศาลโอนเอียงไม่เที่ยงธรรมไปเป็นอย่างอื่นได้ โดยบัญญัติแยกอำนาจหน้าที่ของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมซึ่งเป็นฝ่ายบริหารให้เกี่ยวข้องแต่ทางธุระการของศาล ไม่มีอำนาจเหนืออย่างใดในการพิพากษาคดีในศาลเลย ซึ่งหลักเกณฑ์อันนี้ไม่ใช่ของใหม่เราจะค้นได้ในพระธรรมนูญศาลยุติธรรม ร.ศ. ๑๒๗ มีกล่าวว่า "ในกระทรวงยุติธรรมให้มีเสนาบดีเป็นประธาน ฯลฯ มีหน้าที่แผนกหนึ่งต่างหากจากการพิจารณาและพิพากษาคดี ฯลฯ" และเมื่อย้อนไปตรวจประกาศตั้งกระทรวงยุติธรรม ลงวันที่ ๒๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๐ ข้อ ๑. กล่าวว่า "กระทรวงยุติธรรมนี้มีเสนาบดีเป็นประธาน เพื่อจะได้บังคับและแก้ไขการขัดข้องในคดีและรับผิดชอบให้การพิพากษาและพิจารณาให้เป็นไปโดย

สะดวกและเป็นยุติธรรม มีหน้าที่แผนกหนึ่งต่างหากจากการพิพากษาและพิจารณาคดีนั้น และมีพนักงานสำหรับกระทรวงตามสมควร"

ผู้ที่สนใจในการแบ่งแยกอำนาจหน้าที่ตุลาการนี้ ควรจะอ่านเรื่องตั้งกระทรวงยุติธรรมของเสด็จในกรมหลวงราชบุรี ฯ ที่ทรงนิพนธ์ไว้ในพระราชบัญญัติราชบุรี เล่ม ๑ หน้า ๑๕๑ ถึงหน้า ๑๙๘ ซึ่งข้าพเจ้าจะขอตัดตอนมาแต่เฉพาะที่เกี่ยวข้องโดยตรงดังนี้ "ฯลฯ ถ้าผู้ใดได้ศึกษาประกาศต่าง ๆ ในส่วนนี้จะเห็นได้แน่ว่า อำนาจพิจารณาพิพากษาคดีอยู่ในมือธุรการ (ฝ่ายบริหาร) นั้นใช้ไม่ได้มีแต่จะเกิดร้ายขึ้นเสมอ ๆ ดังที่รัฐบาลเองก็ได้ประกาศแสดงความอันนั้นหลายครั้ง ศาลกรมพระนครบาลอยู่ในกรุงเทพ ฯ จึงเห็นได้ชัดมีประกาศของหลวงเป็นพะยานแต่ในหัวเมืองที่ผู้ว่าการเป็นสิทธิขาดในศาลก็ไม่ดีกว่ากัน และเพราะเหตุอันเดียวกันนั้น เหตุยากอย่างหนึ่งในการจัดศาลหัวเมืองให้ดีขึ้นก็เพราะว่าธุรการ (ฝ่ายบริหาร) ไม่สู้ยอมปล่อยอำนาจของตน เช่นอย่างกรมพระนครบาลเพียรคืนอำนาจสำเร็จไปเสมอ ๆ ฝ่ายตุลาการเป็นคนผู้น้อยทั้งสติปัญญาและยศ ไม่เอื้อเฟื้อก็ต้องแพ้ธุรการ (ฝ่ายบริหาร) ผู้มีอำนาจเสมอไป ฯลฯ" ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่า ทางฝ่ายบริหารกับทางฝ่ายตุลาการยื้อแย่งอำนาจหน้าที่พิจารณาพิพากษาคดีกันกลับไปกลับมา เพิ่งจะเริ่มแยกขาดไปเมื่อ ร.ศ. ๑๑๐ ที่ตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้น

ตามประกาศตั้งกระทรวงยุติธรรมก็ดี ตามพระธรรมนูญศาลยุติธรรม ร.ศ. ๑๒๗ ก็ดี ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามก็ดี และตามพระธรรมนูญศาลยุติธรรมฉบับใหม่ก็ดี เป็นบทบัญญัติที่แยกอำนาจหน้าที่ตุลาการออกไปต่างหากจากฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติ ซึ่งจะเป็นหลักประกันแห่งเสรีภาพของบุคคลอย่างยิ่ง แต่หลักประกันนั้นจะมั่นคง

แน่นอนเพียงไรหรือไม่ ย่อมแล้วแต่การแบ่งแยกอำนาจหน้าที่ว่าเสร็จเด็ดขาดจากกันทั้งทางตรงและทางอ้อมแล้วเพียงใด ทั้งนี้ย่อมแล้วแต่ความเป็นอิสระของผู้พิพากษาว่ามีอยู่อย่างไร ในรัฐธรรมนูญ มาตรา ๑๖๕ เป็นแต่ตัวอักษร เป็นยาชื่นใจ ปัญหามีว่าได้ปฏิบัติกันจริงจังหรือไม่ พระธรรมนูญศาลยุติธรรม ได้บัญญัติให้เป็นดุลพินิจของศาลในการวินิจฉัยคดีโดยฉะเพาะซึ่งแปลว่ารัฐมนตรีอันเป็นฝ่ายบริหาร จะเข้าควบคุมความคิดเห็นของผู้พิพากษามิได้ แต่ต้องเป็นที่เข้าใจว่าเข้าควบคุมเป็นทางการโดยตรงไม่ได้ส่วนโดยทางอ้อม หรือโดยปริยายเช่นในตำราว่าด้วยกฎหมายอังกฤษของ หลอดฮอลสบุรีที่กล่าวว่า การเกรงกลัวที่จะต้องถูกปลดจากตำแหน่งย่อมเป็นวิธีการที่จะทำให้คำวินิจฉัยของผู้พิพากษาเอนเอียงไปจากความคิดเห็นอันแท้จริงของผู้พิพากษานั้นได้ เพราะผู้พิพากษาย่อมเป็นปุถุชนหาใช่อิฐปูนอย่างสิ่งก่อสร้างอันเป็นที่ตั้งศาลนั้นไม่ ฉะนั้นจึงอาจรู้สึกร้อน ๆ หนาว ๆ ได้ ตามลักษณะกำลังใจของเอกชนเป็นคน ๆ ไป กฎหมายอังกฤษจึงวางกำหนดกฎเกณฑ์ในการปลดหรือถอดถอนผู้พิพากษาออกจากตำแหน่งให้เป็นหลักประกันแก่ตัวผู้พิพากษานั้นไว้มิให้ปลดหรือถอดถอนได้ตามใจชอบของพระ-มหากษัตริย์ ทั้งนี้เพื่อผดุงกำลังใจของผู้พิพากษาให้ทรงไว้ซึ่งความเป็นอิสระจริงจังในการพิจารณาพิพากษาคดีใด ๆ ทั้งสิ้น

เมื่อผู้พิพากษาปลอดโปร่งใจปราศจากการบังคับใจ (เพรีสเช่อร์) โดยทางอ้อมด้วยวิธีการให้ปลดหรือถอดถอนแล้ว ความยุติธรรมเที่ยงตรงตามตัวบทกฎหมายตามความคิดเห็นของผู้พิพากษาย่อมเป็นไปด้วยดี

ข้าพเจ้าหวังว่าท่านทั้งหลายคงจะได้ประโยชน์จากการอ่านเรื่องนี้บ้างไม่มากก็น้อย เพราะทุกคนย่อมจะสงวนไว้ซึ่งเสรีภาพของบุคคล และเสรีภาพของบุคคลจะมั่นคงแน่นอนเพียงใดก็ย่อมแล้วแต่ความเป็นอิสระของผู้พิพากษาในการพิจารณาพิพากษาคดี เพราะผู้พิพากษาย่อมเป็นปุถุชนรู้สึกความร้อนความหนาวของเหตุการณ์ และถ้าตำแหน่งหน้าที่ของผู้พิพากษาไม่มั่นคง อาจถูกถอดถอนโยกย้ายหรือให้กระทบถึงความดีความชอบในหน้าที่จากทางฝ่ายบริหารโดยลำพัง และโดยไม่ต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการตุลาการแล้ว ความหวาดหวั่นอาจทำให้วินิจฉัยคดีความไปโดยประกอบด้วยอคติ มีอาทิเช่น ภยาคติ ทำให้จิตใจไม่มั่นคงหวั่นไหวต่อภัยความกลัวจากฝ่ายใดฝ่าย ๑ เฝ้าแต่จะสะดุ้งหวาดเสียวว่าฝ่ายใดอาจเกี่ยวข้องกับผู้มีอำนาจผู้มีอิทธิพลทางฝ่ายบริหาร ความเที่ยงตรงและความยุติธรรมอาจผันแปรไปได้ในบางกรณี ในบางประเทศ เช่นที่อังกฤษยอมปล่อยให้ผู้พิพากษามีความเป็นอิสระเต็มที่ ๆ จะพิจารณาพิพากษาคดี เพราะทางรัฐบาลของเขาเห็นว่าความเป็นอิสระของผู้พิพากษานั้นแหละเป็นหลักประกันอันดีแก่เสรีภาพของบุคคลโดยทั่วหน้ากัน ผู้ที่มีอำนาจเข้าเป็นรัฐบาลย่อมจะแล้วแต่ความเห็นชอบของประชาชน อาจจะเป็นรัฐบาลครองประเทศอยู่ในระยะเวลาสั้นหรือระยะยาวก็ได้ และโดยหลักที่ว่าอนิจจังไม่เที่ยงบุคคลที่เป็นรัฐบาลวันนี้ พรุ่งนี้อาจกลับมาเป็นราษฎรเท่านั้นก็ได้ และขณะเป็นราษฎรนั้นก็ย่อมจะมองเห็นศาลยุติธรรมเป็นที่พึ่ง ในเมื่อยามต้องคดีมาสู่ศาล ฉะนั้นเมื่อเขาเป็นรัฐบาล เขาจึงไม่ริษยาในความเป็นอิสระของผู้พิพากษา และสนับสนุนให้ผู้พิพากษาพิจารณาพิพากษาคดีได้โดยอิสระเต็มที่

องค์ธรรมสี่ประการ

ของ

ผู้พิพากษา ตระลาการ

ผมรู้สึกยินดียิ่งที่ได้มาอยู่ในหมู่มวลบัณฑิตโดยคำเชื้อเชิญทางราชการให้มีโอกาสมากล่าวข้อความบางประการกับคุณทั้งหลายผู้ซึ่งจะดำรงตำแหน่งอันมีเกียรติและสำคัญยิ่ง เหตุใดผมจึงกล่าวเช่นนี้ ก็เพราะว่าผู้พิพากษากระทำการตามตำแหน่งหน้าที่ มีอำนาจวินิจฉัยชี้ขาดถึงการสูญเสียซึ่ง ชีวิต สิทธิ เสรีภาพทรัพย์สมบัติของมวลมนุษย์ที่เป็นราษฎรพลเมืองของประเทศ และผู้พิพากษาเป็นผู้มีเกียรติกระทำการตามตำแหน่งหน้าที่ในพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์ ตามที่ปรากฏในแบบฟอร์มคำพิพากษาคดีและหมายจับผู้ต้องหา หรือหมายปล่อยผู้ต้องคุมขังเป็นต้น โดยเหตุที่กระทำการในพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์ โต๊ะที่ทำการพิจารณาคดีของผู้พิพากษาจึงเรียกกันว่า บัลลังก์ บางประเทศมีกฎหมายสมัยโบราณว่า ผู้ใดทำร้ายผู้พิพากษาในขณะทำการพิจารณาคดีบนบัลลังก์ มีความผิดฐานขบถ แม้ในปัจจุบันก็ยังมีกฎหมายให้อำนาจผู้พิพากษาลงโทษ ผู้หมิ่นประมาท อำนาจศาลได้ ทันทีก็คือ หมิ่นประมาทผู้พิพากษาขณะกระทำการพิจารณาคดีนั้นเอง เพราะตัวศาลนั้นเป็นอิฐปูนและไม้ไม่มีชีวิตจิตใจอย่างใดเลย และก็ใครอื่นเล่าที่มีอำนาจกระทำการลงโทษบุคคลที่มาหมิ่นประมาทตนอย่างเช่นกรณีนี้ ก็เมื่อผู้พิพากษาดำรงตำแหน่งอันสำคัญยิ่ง มีอำนาจวินิจฉัยคดีให้ประหารชีวิตมนุษย์ ให้เสียไปซึ่งสิทธิเสรีภาพและทรัพย์สมบัติของราษฎรพลเมืองของ

ประเทศ ดังนี้ผู้พิพากษาจึงต้องทรงไว้ซึ่งองค์ธรรมบางประการ เพื่อเป็น หลักประกันแก่ประชาชนพลเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วหน้ากัน

ทั้งนี้ตั้งหลายพันปีมาแล้ว ที่หลักประกันในองค์ธรรมของผู้พิพากษาตระลาการ ได้มีอยู่ในบทกฎหมายโบราณ ดังปรากฏในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ว่า "โยปุคฺคโล อันว่าบุคคลผู้ใดเป็นตระลาการ อติวตฺตติ ล่วงเสีย ธมฺมํ ซึ่งความยุติธรรม ฉนฺทา โทสา ภยา โมหา ด้วยอะคติ ๔ ประการคือ รัก โกรธ กลัว และหลง แล้วพิจารณาคดีความผิดจากพระธรรมศาสตร์ และลำเลียงเข้าด้วยฝ่ายโจทก์ ฝ่ายจำเลย อันว่าเกียรติยศและโภคศรีสวัสดิ์แห่งตระลาการผู้นั้น ก็จะถอยเสื่อมสูญไป ฯลฯ โย ปุคฺโล อันว่าบุคคลใด นาติวตฺตติ บมิล่วงเสีย ธมฺมํ ซึ่งความยุติธรรมด้วยอะคติ ๔ ประการดังกล่าวแล้ว และประกอบด้วยศีลสัจ และพิจารณาข้อคดีแห่งราษฎรทั้งปวงถูกต้องตามพระธรรมศาสตร์กล่าวบัญญัติไว้นั้น อันว่าเกียรติยศและโภคศรีสวัสดิมงคลแห่งตระลาการผู้นั้นก็จะจำเริญขึ้นทุกวัน

อธิบายว่าเมื่อคู่ความทั้ง ๒ ข้างมาถึงแล้ว อย่าให้พิจารณาบังคับบัญชาข้อคดีโดยริษยาอาสัจ ให้มีเมตตาแก่คู่ความทั้ง ๒ ข้างด้วยจิตอันเสมอ ให้เอาคดีนั้นเป็นกิจธุระกังวลแห่งตน ถ้าตุลาการผู้ใดให้กำลังแก่คู่ความผู้เท็จกินสินจ้างมิได้บังคับบัญชาให้เป็นไปตามพระธรรมศาสตร์ อันว่าตระลาการผู้นั้นครั้นกระทำกาลกิริยาตายแล้วก็จะไปไหม้อยู่ในอบายภูมิทนทุกข์เวทนาอยู่จิรังกาลเป็นเปรต ฯลฯ เย นรา อันว่านรชาติจำพวกใดผู้จะเป็นแว่นแก้วอันวิเศษฉลองพระเนตรพระมหากษัตริย์ ตัดสินข้อคดีอาณาประชาราษฎร์คือเป็นผู้พิพากษาและตระลาการ ฯลฯ ต้องได้ศึกษารู้เหตุ ๒๔ ประการ และมูลคดี ๑๐ มีหลักในคัมภีร์อินทภาษเป็นอาทิ มีพรหมธรรมคือ กรมศักดิ์ บทปรับเป็นปริโยสารสำหรับตระลาการ ฯลฯ"

คำภีร์อินทภาษนี้ปรากฏในคำภีร์ว่า พระอินทร์ปลอมแปลงพระองค์เปนมนุษย์ลงมาสั่งสอนอำมาตย์ผู้พิพากษาในเมืองพาราณศรี ซึ่งเปนแคว้นหนึ่งในมัธยมประเทศ ถือตำแหน่ง อำนาจหน้าที่ผู้ตัดสินชี้ขาดคดีประชาชนให้ทรงคุณธรรม ๔ ประการ จึงจะประกอบด้วยเกียรติยศและเจริญด้วยโภคศิริสวัสดิมงคล ดังมีข้อความต่อไปนี้

"จักกล่าวบัดนี้ คณฺฐํ ซึ่งคำภีร์ อินฺทภาสํ อันมีนามชื่อว่าอินทภาษ เสฏฺฐํ อันประเสริฐ ปรมฺปราภตฺตกถานุสารํ อันระลึกตามถ้อยคำอันอาจารย์นำสืบ ๆ มา วรํ อันกระทำให้เปนคุณแก่บุคคลผู้พิพากษา ฯลฯ จะประดิษฐานซึ่งคลองธรรมอันบริสุทธิ์ให้เปนหลักไว้สำหรับผู้พิพากษาคดีการแห่งหมู่มนุษย์ ทั้งหลาย ฯลฯ ว่าผู้พิพากษาตัดสินคดีการแห่งฝูงมนุษย์นิกรทั้งหลายต้องบมิล่วงเสียซึ่งสุจริตธรรมอันเปนของสัปปุรุษ คือ ฉนฺทาโทสา ภยา โมหา อันเปนเหตุแห่งความโลภ โกรธ กลัว และหลง ฯลฯ มีอรรถาธิบายว่า บุคคลผู้ใดจะเปนผู้พิพากษาตัดสินคดีการแห่งมนุษย์นิกรทั้งหลาย พึงกระทำสันดานให้ปราศจากอคติธรรมทั้ง ๔ คือ ฉันทาคติ ๑ โทษาคติ ๑ ภยาคติ ๑ โมหาคติ ๑ ฯลฯ

ซึ่งว่าให้ผู้พิพากษาปราศจากฉันทาคตินั้น คือให้ทำจิตให้นิราศขาดจากโลภ อย่าได้เห็นแก่ลาภโลกามิศสินจ้างสินบน ฯลฯ ถึงมาตร์ว่าผู้ต้องคดีนั้นจะเปนเผ่าพันธ์เปนต้นว่าบิดามารดาตนก็ดี อย่าพึงเข้าด้วยสามารถแห่งฉันทาคติอันมิควรจะถึงไป จงทำจิตให้ตั้งอยู่ในอุเบกขาญาณจึงจะได้ชื่อว่าเปนองค์ตุลาการอันเสมอเหมือนด้วยตราชู ฯลฯ

ซึ่งว่าให้ปราศจากโทษาคตินั้น คือให้ผู้พิพากษาตระลาการกระทำจิตให้เสมออย่าได้ไต่ไปตามอำนาจโทษาพยาบาท จองเวร ว่าคู่ความผู้นี้

เปี่นคนปฏิปักษ์ข้าศึกกันกับอาตมา อย่ากระทำซึ่งความโกรธ และผูกเวรพยาบาทเปี่นเบื้องหน้าแล้ว และพิจารณาคดีกดขี่ให้พ่ายแพ้ ฯลฯ พึงดำเนินไปตามธรรมศาสตรราชศาสตร์ ตั้งจิตไว้มัชณะอุเบกขาให้แน่นแน่วแล้วจึงพิจารณาตัดสินเปี่นท่ามกลาง ฯลฯ

ซึ่งว่าให้ตระลาการและผู้พิพากษาปราศจากภยาคตินั้น คือให้ผู้พิพากษาตระลาการกระทำจิดให้มั่นคง อย่าได้หวั่นไหวต่อภัยความกลัวฝ่ายโจทก์และฝ่ายจำเลย อย่าสดุ้งหวาดเสียวว่าผู้นี้เปี่นอธิบดีมียศศักดิ์ และเปี่นราชตระกูลประยูรวงศ์อันยิ่งใหญ่ ถ้าอาตมาพิพากษาว่าควรแพ้และให้แพ้ลงบัดนี้ ก็จะทำให้อาตมาถึงซึ่งความฉิบหายด้วยเหตุอันใดอันหนึ่งเปี่นมั่นคงอนึ่ง อย่าพึงกลัวว่าผู้มีวิทยาคมและผู้มีกำลังกายแกล้วกล้า ถ้าพ่ายแพ้ก็จะขึ้งเคียดโกรธอาตมาแล้วทำความวินาศอันใดอันหนึ่งให้ถึงตน เพราะเหตุตนบังคับบัญชาให้พ่ายแพ้ในที่อันสมควรจะแพ้ พึงกระทำจิดให้องอาจอย่าได้หวาดไหวต่อภัยความกลัว ฯลฯ

ซึ่งว่าให้ปราศจากโมหาคตินั้น โมหะเจตสิกดวงนี้ คือตัวอวิชามีลักษณะอันมืดไปในที่ทั้งปวง ฯลฯ คดีใดควรจะแพ้ ก็พึงพิจารณาให้เห็นด้วยปัญญาว่าควรแพ้ คดีใดจะพึงชนะ ก็สอดส่องให้เห็นด้วยปัญญาโดยแท้ว่าควรจะชนะ อย่าบังคับบัญชาด้วยโมหาคติอันมืดมนหลงไหล ถ้าเหลือสติปัญญาตนก็พึงทาบทามถาม ซึ่งบัณฑิตผู้ชาญฉลาดในพระราชบัญญัติและเคยในกิจคดีตัดสินพิพากษามาในกาลก่อน อย่าทนงอวดตนด้วยมุมานะอันเปี่นโมหาคติหลงไหลเสียเปล่า พึงยึดเหนี่ยวซึ่งหลักคือสุจริตธรรม ฯลฯ แล้วพึงไต่ไปตามธรรมศาสตร์ราชศาสตร์ อย่ากลับซึ่งคดีอันแพ้ให้ชนะกลับคดีชนะให้แพ้ด้วยอำนาจแห่งโมหะคือความหลง ฯลฯ

อนึ่ง อำมาตย์ผู้พิพากษาตัดสินคดีนั้น พึงพิเคราะห์สอดส่องสำนวนแห่งโจทก์จำเลยจงละเอียด ให้รู้ว่าข้อหาและคำให้การข้อนั้นพิรุธ ข้อนั้นเป็นเป็นใจความ ข้อนี้เป็นพลความ ถ้าใจความพิรุธและสำนวนอันอยู่บมิแจ้งจริงควรซักให้ซัก ควรสืบให้สืบ เอาความจริงมาประกอบสำนวนจงได้

อนึ่ง ให้พิเคราะห์คำพยาน จะต้องด้วยมูลความในประเด็นข้ออ้างหรือไม่ต้องด้วยข้ออ้าง ฯลฯ จะฟังได้หรือมิได้ประการใด ก็ให้พิจารณาพิพากษาชำระให้ถูกต้อง ฯลฯ

อนึ่ง ให้ผู้พิพากษาจัดเอาฟ้องแห่งโจทก์ และคำให้การแห่งจำเลยเป็นเสมือนที่ตั้งแห่งต้นไม้ เอาข้อหาคำให้การซึ่งรับกันในสำนวนนั้นเป็นเสมือนรากแก้ว ข้อที่มิรับกันอันเป็นใจความของโจทก์ จำเลย ระบุ อ้างนั้นเป็นเสมือนค่าคบอันใหญ่ ส่วนข้อที่มิรับกันอันเป็นเพียงพลความของโจทก์จำเลยที่ระบุอ้างนั้นเป็นเสมือนสาขากิ่งก้านเล็กน้อย เอาคำสักขีพยานซึ่งสมในมูลคดีข้ออ้างนั้นเป็นเสมือนแก่น เอากระแสความซึ่งในสำนวนนั้นเป็นเสมือนใบ เอาถ้อยคำติงคำค้านที่จะสนับสนุนเพิ่มเติมสำนวนควรจะซักจะสืบนั้นเสมือนเปลือก เอาถ้อยคำติงคำค้านนอกสำนวน (นอกประเด็น) ซึ่งมิควรจะไต่สวนนั้นเป็นเสมือนไม้กาฝาก ฯลฯ

อนึ่ง ให้อำมาตย์ผู้พิพากษาใคร่ครวญดูสำนวนแห่งโจทก์จำเลยให้เห็นข้อแพ้และข้อชนะจงประจักษ์แจ้ง แล้วจึงพิพากษาตัดสินข้อคดีนั้น ประดุจดังอาการแห่งเหยี่ยวอันร่อนอยู่ในอากาศ คอยแลดูหมู่มัจฉาชาติในมหานทีและเหยี่ยวนั้นครั้นเห็นปลาอันว่ายอยู่ประจักษ์แก่จักษุแล้ว ก็ร่อนลงมาโฉบฉาบเอาปลาได้ด้วยกรงเล็บของตน เหยี่ยวนั้นก็ได้บริโภคเป็นภักษาหารและมีอุปมาฉันใด ให้ผู้พิพากษาเล็งดูกระทงใจความซึ่งจะแพ้และ ชนะ

หมายให้แม่นแท้แก่ใจ แล้วให้จับเอากระทงความนั้นขึ้นวินิจฉัย และข้อความอันใดเป็นแต่เพียงใบกิ่งก้านกาฝากสาขาให้พิพากษาชำระตัดรอนเสียให้ย่อยยับ แล้วจับเอาแต่ใจความและสถานรากแก้วยึดไว้แล้วจึงจะพิพากษาฆ่าความนั้นตายได้ ฯลฯ

อันว่าเสวะกามาตย์ผู้พิพากษาเมื่อประพฤติตั้งอยู่ในคลองยุติธรรมและตัดเสียซึ่งอคติทั้ง ๔ ให้ขาด และบัญชาความดั่งนัยดังกล่าวมานี้ อันว่าความศิริสวัสดิ์มงคลก็จะอุบัติวัฒนาการจำเริญแก่ผู้นั้น อันว่าธรรมทั้ง ๔ ประการอันพรรณามานี้ ฯลฯ ได้ชื่อว่าเป็นหลักอันประเสริฐ สำหรับผู้พิพากษาตระลาการ ฯลฯ จงถาวรวัฒนายืดยืนไปตราบเท่ากัลปาวสาน ฯลฯ"

ตามที่กล่าวมานี้เป็นองค์ธรรมของผู้พิพากษา อันปรากฏในคำภีร์ทั้ง ๒ ซึ่งในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้รวบรวมไว้ในกฎหมายเก่าที่เราเรียกว่ากฎหมายตรา ๓ ดวง ผมคิดว่ากฎหมายปัจจุบันก็ได้สนับสนุนอำนาจของผู้พิพากษาตระลาการ ให้ทรงไว้ซึ่งองค์ธรรม ๔ ประการดังกล่าวแล้ว จึงปรากฏบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ ให้ผู้พิพากษามีอิสระในการพิจารณาพิพากษาให้เป็นไปตามบทกฎหมายได้อย่างเต็มที่ ความเป็นอิสระในการพิจารณาพิพากษาคดีของผู้พิพากษานั้นย่อมเป็นสิ่งพึงปรารถนาไม่ว่าในประเทศใดๆ เช่นในตำราว่าด้วยกฎหมายรัฐธรรมนูญอังกฤษของนายบรูมกล่าวว่า "ความเป็นอิสระของผู้พิพากษาย่อมก่อตั้งหลักประกันอันแน่นอนแห่งเสรีภาพของบุคคลพลเมือง ความเป็นอิสระของผู้พิพากษานี้ อย่างดีที่สุดจะต้องรักษาไว้ให้ไกลจากความล่อใจที่จะฟังเสียงกระซิบแนะนำเป็นไปรเวตจากใคร ๆ ในคดีใด ๆ ซึ่งมาสู่ศาลเผชิญหน้าผู้พิพากษานั้น ๆ และให้สมกับคำปฏิญญาณที่ว่าจะให้ความเที่ยงธรรมถูกต้อง

ตามกฎหมาย และประเพณีธรรมแก่บุคคลทั้งหลายโดยทั่วหน้าเสมอเหมือนกัน" และในตำราว่าด้วยกฎหมายอังกฤษของหลอดฮอลสบุรียังกล่าวต่อไปว่า "พระมหากษัตริย์ และรัฐมนตรีของพระองค์จะต้องไม่รบกวนในกิจการฝ่ายศาลยุติธรรม และจะไม่ใช้อำนาจบาทใหญ่บังคับบัญชา ความเห็นในการวินิจฉัยคดีของผู้พิพากษา โดยวิธีการทำให้เกรงกลัวการถูกปลดออกจากตำแหน่ง ในทางตุลาการนั้นกฎหมายยอมให้ผู้พิพากษามีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีไปตามที่เห็นว่าเที่ยงธรรมตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย โดยไม่เอาเหตุในทางการเมืองเข้ามาปะปน" หลอดรีดสเดลกล่าวว่า "ผู้พิพากษาย่อมจะไม่มีอำนาจที่จะวินิจฉัยบทกฎหมายให้เอนเอียงไปตามสะดวกในทางการเมือง คุณโทษและประโยชน์ในทางการเมืองนั้นไม่เกี่ยวกับหน้าที่ของศาลยุติธรรม แต่เป็นหน้าที่ฝ่ายนิติบัญญัติจะวินิจฉัยถึงความสะดวกในทางการเมือง และถ้าฝ่ายนิติบัญญัติได้ออกกฎหมายไปโดยไม่ชอบด้วยความสะดวกในทางการเมืองแล้ว ทางที่ถูกต้องและสมควรก็คือ จัดยกเลิกเสียซึ่งกฎหมายนั้นโดยการกระทำของฝ่ายนิติบัญญัติหาใช่โดยทางคำวินิจฉัยของศาลยุติธรรมไม่ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า **ฝ่ายนิติบัญญัติและฝ่ายบริหารไม่ควรเข้าแซกแซงเกี่ยวข้องด้วยอำนาจวินิจฉัยคดีของผู้พิพากษาโดยตรง หรือโดยปริยาย** ที่กล่าวว่าโดยตรงก็คือ เช่นเข้ากระซิบแนะนำเป็นไปรเวตหรือโดยทางปริยายเช่นใช้อำนาจปลดหรือถอดถอนถ้าไม่ถูกใจ **ความเป็นอิสระของผู้พิพากษาจะทรงตัวอยู่ได้เพียงใด ก็ย่อมแล้วแต่วิธีที่จะแบ่งแยกหน้าที่ตุลาการให้เสร็จเด็ดขาดออกไปจากฝ่ายบริหาร ตราบใดที่ฝ่ายบริหารผู้มีหน้าที่ทางธุระการ เข้ามาแซกแซงในหน้าที่ของตุลาการได้แล้ว ความเอนเอียงที่ไม่เที่ยงธรรมในการวินิจฉัยคดีย่อมจักเกิดขึ้นได้ในขณะใด**

ขณะหนึ่ง และเมื่อความยุติธรรมแปรปรวนเป็นความอยุติธรรมขึ้นได้แล้ว ความอลหม่านย่อมจะตามมาเป็นธรรมดา" เสด็จในกรมหลวงราชบุรี ฯ ทรงกล่าวไว้ในพระราชบัญญัติราชบุรีตอนว่าด้วยศาลยุติธรรมว่า "อำนาจพิจารณาพิพากษาคดีอยู่ใต้อุ้งมือฝ่ายธุระการ (คือที่เรียกว่าฝ่ายบริหารขณะนี้) นั้นใช้ไม่ได้มีแต่จะเกิดร้ายขึ้นเสมอ ๆ ดังที่รัฐบาลเองก็ได้ประกาศแสดงความอันนั้นหลายครั้ง"

ทุกคนย่อมจะสงวนไว้ซึ่งเสรีภาพของบุคคล และเสรีภาพของบุคคลจะมั่นคงแน่นอนเพียงใด ก็ย่อมแล้วแต่ความเป็นอิสระของผู้พิพากษาในการพิจารณาพิพากษาคดี เพราะผู้พิพากษาย่อมเป็นปุถุชนรู้สึกความร้อนความหนาวของเหตุการณ์ อาจหวาดหวั่นทำให้วินิจฉัยคดีความไปโดยประกอบด้วยอคติ มีอาทิ เช่น ภยาคติ ทำให้จิตใจมั่นคงหวั่นไหวต่อภัยความกลัวจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเฝ้าแต่จะสะดุ้งหวาดเสียวฝ่ายใดซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับผู้มีอำนาจผู้มีอิทธิพลทางฝ่ายบริหาร ความเที่ยงตรง และความยุติธรรมอาจผันแปรไปได้ในบางกรณี ในบางประเทศ เช่นที่อังกฤษยอมปล่อยให้ผู้พิพากษามีความเป็นอิสระเต็มที่ ๆ จะพิจารณาพิพากษาคดี เพราะทางรัฐบาลของเขาเห็นว่า **ความเป็นอิสระของผู้พิพากษานั้นแหละเป็นหลักประกันอันดีแก่เสรีภาพของบุคคลโดยทั่วหน้ากัน** ผู้มีอำนาจเข้าเป็นรัฐบาลย่อมจะแล้วแต่ความเห็นชอบของประชาชน อาจเป็นรัฐบาลครองประเทศอยู่ในระยะเวลาสั้นหรือระยะยาวก็ได้ และโดยหลักที่ว่า อนิจจังไม่เที่ยง บุคคลที่เป็นรัฐบาลวันนี้ พรุ่งนี้อาจกลับมาเป็นราษฎรเท่านั้นก็ได้ และขณะเป็นราษฎรนั้นก็ย่อมจะมองเห็นความยุติธรรมเป็นที่พึ่ง ในเมื่อยามต้องคดีมาสู่ศาล ฉะนั้นเมื่อเขาเป็นรัฐบาล เขาจึงไม่ริษยาในความเป็นอิสระของผู้พิพากษา

และสนับสนุนให้ผู้พิพากษามีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีได้โดยอิสระอย่างเต็มที่ สรุปเรื่องก็คือ เพราะ ๑. ผู้พิพากษา ตระลาการมีอำนาจกุมไว้ซึ่งชีวิตสิทธิเสรีภาพ และทรัพย์สมบัติของประชาชนพลเมือง ๒. ก็ต้องมีหลักประกันแก่พลเมืองด้วยคุณธรรมสี่ประการดังกล่าวมาแล้ว แต่เพื่อหลักประกันแก่ผู้พิพากษาตระลาการ ๓. ก็ต้องให้ผู้พิพากษามีอิสระเต็มที่จะพิจารณาพิพากษาคดีให้เป็นไปตามบทกฎหมาย ปราศจากการรังแกจากฝ่ายบริหารหรือฝ่ายนิติบัญญัติ ดังปรากฏในบทรัฐธรรมนูญแห่งประเทศนั้นแล้ว ผมได้กล่าวมาพอสมควรแก่เวลาแล้ว ขอจบความและขอความสวัสดีมีชัยมงคลจงดลบันดาลแด่ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายในที่นี้เทอญ.

พรรคการเมือง

คำนำ

เรื่อง "พรรคการเมือง" นี้ ท่านผู้เขียนได้เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙ และลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์สองฉบับติดต่อกัน ในขณะนั้นประเทศไทยกำลังอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพรรคการเมืองต่าง ๆ แต่วัตถุประสงค์ของพรรคการเมืองบางพรรคมิได้ตั้งขึ้นเพื่อจะช่วยกันจรรโลงประเทศชาติให้เจริญวัฒนาก้าวหน้ามากไปกว่า เพื่อแสวงหาประโยชน์เข้าพกเข้าห่อของตนเองเท่านั้น จนประชาชนเอือมระอา เลยเรียกชื่อพรรคการเมืองเหล่านั้นว่า "**พรรคกินเมือง**" ก็มี "**พรรคกวนเมือง**" ก็มี พรรคการเมืองเหล่านั้นเป็นเสมือนกาฝาก ซึ่งเกาะกินสูบซับความเจริญของชาติบ้านเมืองอยู่ตลอดเวลา บางพรรคก็ตั้งขึ้นมาเพื่อค้านแต่อย่างเดียว ไม่ว่ากิจการที่รัฐบาลได้กระทำไปนั้น จะเป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองหรือไม่ ขอให้ได้ค้านก็แล้วกันค้านอย่างที่เรียกว่าค้านตะบี้ตะบัน ค้านเพื่อเอาชนะรัฐบาลและให้ตนได้มีโอกาสจัดตั้งรัฐบาล เพื่อตนจะได้มีหน้ามีตาและเป็นใหญ่เป็นโตขึ้นบ้างเท่านั้น บ้านเมืองจะเดือดร้อนเท่าใดไม่คำนึงถึง ท่านผู้เขียนปรารภว่าผู้ที่เข้ามาเล่นการเมืองและตั้งพรรคการเมืองขึ้นนั้น รู้สึกว่าจะไม่ค่อยเข้าใจคำว่าพรรคการเมืองกันเท่าไร พรรคที่ตั้งขึ้นดูจะเป็น **พรรคพวก** มากกว่าพรรคการเมือง ท่านจึงได้เขียน

บทความเรื่องพรรคการเมืองนี้ขึ้น เพื่อแนะแนวทางให้นักพรรคการเมืองนิยมได้เข้าใจความหมายของพรรคการเมืองและช่วยกันสร้างชาติบ้านเมืองให้พัฒนาสถาพร โดยไม่ตั้งพรรคการเมืองขึ้นมาเป็นกาฝากของชาติอีกต่อไป อย่างไรก็ตาม ท่านก็ยังห่วงตัวผู้ที่จะเข้ามาเล่นการเมืองอยู่ จึงได้เขียนย้ำไว้ในบทความของท่านตอนท้ายว่า นักการเมืองไม่ควรจะเป็นข้าราชการประจำ เพราะเหตุใดนั้น ท่านผู้อ่านจะได้ทราบจากบทความของท่านเอง

พรรคการเมือง

พรรคการเมืองกำลังเริ่มฟักตัวขึ้นในประเทศไทย ในเวลานี้มีพรรคการเมืองที่จับกลุ่มกันเป็นกลุ่ม ๆ เท่าที่ปรากฏขึ้นแก่จักษุโสตรของเราถนัดชัดแจ้งก็คือ พรรคสหชีพ พรรคประชาธิปัตย์และแนวรัฐธรรมนูญฯลฯ คำว่า "พรรคการเมือง" ที่เรียก ๆ กันนี้เห็นจะมุ่งถึงคำต่างประเทศว่า ,, โปลิติแกล ปาร์ตี้" ส่วนคำว่า "แนว" เห็นจะหมายถึงคำต่างประเทศว่า "ฟร้อนต์" คำ ๒ คำนี้มีความหมายแตกต่างกันอยู่บ้าง ตามความเข้าใจของข้าพเจ้า คือ "ฟร้อนต์" หมายความยิ่งใหญ่กว่าพรรคการเมือง กล่าวคือหลาย ๆ พรรคการเมืองอาจรวมกันเป็น "ฟร้อนต์" โดยเอาแนวความคิดเห็นของพรรคต่าง ๆ ประสมประสานกันเป็นแนวความคิดเห็นร่วมดำเนินการปกครองแผ่นดิน ในเมื่อเป็นรัฐบาลของแนวนั้น ๆ ทั้งนี้เราจะเห็นได้บ่อย ๆ ที่หลายพรรคร่วมกันเป็นรัฐบาลของประเทศฝรั่งเศสเพราะตามพฤติการณ์ในทางการเมืองหลายพรรค แต่ละพรรคมักไม่มีคะแนนเสียงข้างมากเพียงพอที่จะเป็นรัฐบาลได้ จึงอาจมีการรวมพรรคต่าง ๆ ขึ้นเป็น "แนว" แล้วและประกอบตั้งเป็นรัฐบาลขึ้นตามที่ข้าพเจ้าได้ทราบและเรียนรู้มา ส่วนทางประเทศอังกฤษมีพรรคการเมืองใหญ่ยิ่งอยู่ ๒ พรรค สับเปลี่ยนกันเป็นรัฐบาลตามผลของการเลือกตั้งว่าราษฎรชื่นชมในแนวความคิดเห็นของพรรคไหน และเลือกตั้งสมาชิกรัฐสภาเป็นจำนวนมากมาในพรรคนั้น ๆ พรรคการเมืองนั้นก็ประกอบตั้งขึ้นเป็นรัฐบาลอำนวยการปกครองประเทศ จึงมีผู้เรียกขานนามว่า เป็นรัฐบาลของราษฎรส่วนข้างมาก กล่าวคือราษฎรถูกปกครองโดยราษฎรส่วนข้างมากทางผู้แทน

ข้าพเจ้าเริ่มต้นบทความนี้ด้วยคำว่า "พรรคการเมือง" แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงอะไรต่อไปข้าพเจ้าคิดว่า เราควรจะรู้เสียก่อนว่า "อะไรคือพรรคการเมือง" ตามหลักตรรกวิทยาบังคับว่า ก่อนที่จะกล่าววินิจฉัยถึงคำใดต้องรู้เสียก่อนว่าคำนั้นมีความหมายอย่างไร คำว่า "พรรคการเมือง" นี้ตามตำราพรรคการเมืองของ ดร. หยุด แสงอุทัย หน้า ๙—๒๓ ว่า "พรรค-การเมือง คือ คณะหรือสมาคมของบุคคลซึ่งตกลงกันถึงหลักแห่งการอำนวยการปกครองประเทศไว้อย่างกว้าง ๆ และตกลงกันนำหลักการนั้นมาใช้ปฏิบัติทั้งนี้หมายความถึงความตกลงในหลักการที่จะดำเนินการให้ชีวิตหรือความเป็นอยู่ของรัฐ เป็นไปตามจุดประสงค์ที่คณะหรือสมาคมของบุคคลนั้นๆ ต้องการ เช่นบุคคลหมู่หนึ่งเห็นพ้องต้องกันว่าในการที่จะนำให้รัฐเจริญก้าวหน้าไปได้นั้นในประการแรกจะต้องสนับสนุนการทำนาของราษฎรโดยวิธีจัดตั้งสหกรณ์เขาก็ตั้งพรรคการเมืองสนับสนุนชาวนาขึ้นโดยมีจุดประสงค์ว่า ถ้าสมาชิกพรรคการเมืองของเขาได้รับเลือกตั้งมีเสียงข้างมากในรัฐสภา หรือเข้าร่วมกับพรรคการเมืองอื่นจัดตั้งรัฐบาลแล้ว รัฐบาลอันประกอบด้วยสมา-ชิกพรรคการเมืองของเขา นอกจากจะกำหนดนโยบายบริหารกิจการของประ-เทศในทางอื่นแล้วจะวางนโยบายสนับสนุนชาวนาโดยวิธีจัดตั้งสหกรณ์ให้มากยิ่งขึ้น หรือกลุ่มบุคคลอีกคณะหนึ่งเห็นพ้องต้องกันว่า เพื่อราษฎรจะอยู่เย็นเป็นสุข จำเป็นจะต้องปรับปรุงศีลธรรมของราษฎรให้ดียิ่งขึ้น เขาก็จัดตั้งพรรคการเมืองส่งเสริมศีลธรรมขึ้น โดยมีจุดประสงค์ว่าเมื่อสมาชิกพรรค-การเมืองของเขาได้รับเลือกตั้งจนเข้าร่วมในการก่อตั้งรัฐบาลแล้ว ก็จะได้อำนวยการปกครองประเทศไปในทางปรับปรุงศีลธรรมให้ดียิ่งขึ้น ฯลฯ พรรคการเมืองหมายความว่า ส่วนของราษฎรทั้งหมดในประเทศ กล่าวคือหมายถึงการที่ราษฎรแบ่งแยกออกไปเป็นส่วน ๆ ตามความคิดเห็นแห่งประ-

โยชน์ได้เสียในทางการเมือง ฯลฯ บุคคลอาจตกลงกันถึงหลักการแห่งการปกครองอย่างกว้าง ๆ ได้ เป็นต้นในทางเศรษฐกิจ หมู่บุคคลนั้นอาจสนับสนุนลัทธินายทุน หรือสนับสนุนลัทธิสังคมนิยมได้อย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อมีพรรคการเมืองเกิดขึ้นแล้ว บุคคลแต่ละคนย่อมพิจารณาไตร่ตรองว่า ความคิดเห็น และประโยชน์ส่วนได้เสียของตนสอดคล้องต้องด้วยหลักการอำนวยการปกครองของพรรคการเมืองใดเป็นส่วนมาก แล้วก็สมัครเข้าเป็นสมาชิกหรือเป็นผู้ฝักใฝ่ในพรรคการเมืองนั้น ฯลฯ คำว่าพรรคการเมืองซึ่งกล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า การที่จะเป็นพรรคการเมืองได้นั้นจะต้องประกอบด้วยข้อสำคัญ ๓ ประการดังต่อไปนี้ คือ

(๑) จะต้องมีคณะบุคคลหรือสมาคม มีการจัดสรรเป็นองค์การเพียงแต่บุคคลหลาย ๆ คนเผอิญมีความเห็นตรงกันในหลักการแห่งการอำนวยการปกครองประเทศอย่างใดอย่างหนึ่ง หาทำให้กลุ่มบุคคลเหล่านั้นเป็นพรรคการเมืองไปด้วยไม่ ฯลฯ นอกจากนั้นการที่บุคคลหลายคนมาร่วมประชุมปรึกษาหารือกันถึงหลักการแห่งการอำนวยการปกครองประเทศเป็นเนืองนิจ ก็ยังถือไม่ได้ว่าเป็นพรรคการเมือง พรรคการเมืองเป็นองค์การที่ตั้งขึ้นด้วยความหมายมุ่งที่จะให้เป็นองค์การถาวร ไม่ใช่ชั่วครั้งชั่วคราวปรากฏแก่สายตาบุคคลภายนอกเป็นรูปร่างของสมาคมและ

(๒) จะต้องมีความตกลงกันถึงหลักการอำนวยการปกครองประเทศ และข้อนี้เองที่ทำให้พรรคการเมืองผิดแผกแตกต่างกับสมาคมธรรมดา สมมตว่ามีกลุ่มบุคคลตั้งสมาคมเพื่อส่งเสริมอุตสาหกรรมพื้นเมืองขึ้นโดยหวังจะให้รัฐให้ความช่วยเหลือในเรื่องนี้ หรือโดยหวังที่จะให้มีอิทธิพลเหนือรัฐเท่าที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ สมาคมนั้นก็ไม่ได้เป็นพรรคการเมือง เพราะไม่ได้มุ่งหมาย

จะเข้ามาอำนวยการปกครองประเทศ กล่าวคือ เข้าร่วมเป็นรัฐบาลดำเนินการตามนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมพื้นเมือง หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ บุคคลหรือสมาคมใดจะถือว่าเป็นพรรคการเมืองได้ก็ต่อเมื่อคณะบุคคลหรือสมาคมนั้นมีจุดประสงค์ที่จะได้มาซึ่งอำนาจมหาชน และแล้วใช้อำนาจมหาชนนั้นดำเนินการปกครองให้เป็นไปตามความคิดเห็นของตน ความตกลงกันถึงหลักแห่งการอำนวยการปกครองประเทศนี้ ถ้าตกลงกันแต่เพียงว่าอาจจะร่วมมือกับพรรคการเมืองอื่นอำนวยการปกครองก็เพียงพอความสำคัญอยู่ที่ว่าจะต้องตกลงกันว่าถ้าเข้าเป็นฝ่ายรัฐบาลแล้วจะต้องดำเนินการปกครองให้เป็นไปตามนโยบายของฝ่ายตน กล่าวคือ อำนวยการปกครองประเทศไปในทางนั้น ๆ เท่าที่พรรคการเมืองอื่นซึ่งประกอบเป็นรัฐบาลร่วมอยู่ด้วยพอจะยินยอมหรือทนทานได้ อนึ่ง ความตกลงกันถึงหลักการแห่งการอำนวยการปกครองประเทศนี้จะต้องเป็นเรื่องซึ่งเกี่ยวข้องกับนโยบายทั่ว ๆ ไปในทางการเมืองด้วย พรรคการเมืองจะต้องสมมตตนเองอยู่เสมอว่า ถ้าฝ่ายตนสามารถจัดตั้งรัฐบาลได้แล้ว ฝ่ายตนจะมีหลักการที่อำนวยการปกครองบ้านเมืองอย่างไร ฯลฯ ที่จะเป็นพรรคการเมืองได้นั้นจะต้องตกลงกันถึงการที่จะได้มา ซึ่งการควบคุมการอำนวยการปกครองประเทศทั้งมวล กล่าวคือ เข้ามาเป็นรัฐบาลเพื่อดำเนินให้นโยบายทั่ว ๆ ไปในการเมืองของฝ่ายตนลุล่วงไป ทั้งนี้คือต้องตกลงกันว่า ถ้าพรรคของฝ่ายตนได้เข้าจัดตั้งรัฐบาลแล้ว หลักการบริหารกิจการของประเทศมีอยู่อย่างไรก็จักได้ดำเนินการอำนวยการปกครองในทางนั้น ฯลฯ และ

(๓) นอกจากนี้จะต้องระลึกว่า เพียงที่มีคณะบุคคลหรือสมาคมตกลงกันถึงหลักการอำนวยการปกครองประเทศเท่านั้น ยังหาทำให้เกิด

พรรคการเมืองขึ้นไม่ ฯลฯ ต้องมีจุดประสงค์ที่จะเป็นรัฐบาลหรือร่วมกับพรรคการเมืองอื่นเป็นรัฐบาล นำการอำนวยการปกครองของประเทศตามที่ตกลงไว้นั้นไปปฏิบัติในเมื่อมีโอกาส ฯลฯ อาทิเช่น สหบาลกรรมกรอังกฤษ (เทรดยูเนียนอังกฤษ) ไม่ใช่พรรคการเมือง เพราะไม่มีจุดประสงค์ที่จะเป็นรัฐบาล ฯลฯ"

ในตำราระเบียบปฏิบัติของรัฐสภาสามัญอังกฤษ ของนายเร็ดลิช หน้า ๑๑๘ กล่าวเป็นใจความว่า ประวัติพรรคการเมืองของอังกฤษนั้น คือ ทอรีส์กับวิกส์ ซึ่งในที่สุดแปลงนามเป็นคอนเซอร์เวตีฟ กับลิบเบอแรล หรือจะแปลคำไทยว่า คณะพรรคดำรงรักษากับพรรคเสรีนิยม (นี่เป็นเรื่องประวัติศาสตร์ กล่าวคือ เวลานี้พรรคเสรีนิยมเกือบจะสูญชื่อเสียแล้ว เพราะมีสมาชิกที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นมาไม่กี่คน ส่วนข้างมากเป็นพรรคกรรมกร กับพรรคดำรงรักษา) ที่แยกเป็นพรรคการเมืองนี้ก็คือ มีนโยบายปฏิบัติแนวความคิดเห็นแตกต่างกันในเรื่องต่อไปนี้ อาทิเช่น การครองชีพในบ้านเมือง การต่างประเทศ การคลัง การเศรษฐกิจ การสังคม และการศาสนาเป็นต้น

ข้าพเจ้าขอสรุปว่า พรรคการเมืองใด ๆ ก็ดีควรมีแนวความคิดเห็นในอย่างหนึ่งอย่างใด ในทางการเมืองเช่นที่กล่าวมาข้างบนนี้เป็นต้น และแล้วหวังว่าวันหนึ่งจะประกอบขึ้นเป็นรัฐบาลดำเนินการ อำนวยการปกครองประเทศตามนโบายแนวความคิดเห็นของฝ่ายตน

การเข้าเป็นรัฐบาลมิใช่ว่าส่งสมาชิกเข้าดำรงตำแหน่งหรู ๆ เป็นรัฐมนตรี แต่ต้องมีแนวความคิดที่จะบำรุงให้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้าทั้งทางพลเมืองและประเทศชาติที่รักของตน

ข้าพเจ้าได้เคยกล่าวถึงเรื่องพรรคการเมืองในหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่ง เมื่อกลางเดือนก่อน โดยเริ่มด้วยการวิเคราะห์ศัพท์ "พรรคการเมือง" ว่าได้แก่อะไร มีหลักเกณฑ์อย่างไร ใจความว่าบุคคลหลายคน (๑) รวบรวมกันเข้าเป็นคณะหรือสมาคม มีองค์การอย่างถาวรขึ้น โดยมีแนวความคิดเห็นร่วมกัน ในทางลัทธิเศรษฐกิจ ทางสังคม ทางการเมือง ทางศาสนา หรือทางอื่นใดในทำนองนั้น (๒) มีจุดประสงค์จะอำนวยการปกครองประเทศตามแนวความคิดเห็นตามข้อ (๑) นั้น (๓) โดยจะเพียรพยายามเข้าเป็นรัฐบาลตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ เพื่อให้เป็นไปตามจุดประสงค์ในข้อ (๒) วันนี้จึงขอเขียนเรื่องพรรคการเมืองที่มีชื่อต่าง ๆ เท่าที่นึกขึ้นได้

พรรคการเมืองนี้ มีบทบัญญัติรัฐธรรมนูญกล่าวถึงอยู่ในมาตรา ๑๔ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ซึ่งในบทบัญญัติมาตราเดียวกันนี้กล่าวถึงสมาคมด้วย คือบัญญัติไว้ว่า "บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ใน ฯลฯ การตั้งสมาคม การตั้งคณะพรรคการเมือง ฯลฯ ทั้งนี้ภายใต้บังคับกฎหมาย" ก่อนอื่นข้าพเจ้าเห็นว่า เราควรรู้ว่าความแตกต่างระหว่าง สมาคม กับพรรคการเมืองนั้นมีลักษณะสำคัญในข้อไหนประการใด เพราะดูแต่ผิวเผินแล้วก็น่าจะเห็นว่า เป็นเรื่องบุคคลหลายคนตกลงร่วมกันเข้าทำการอันใดอันหนึ่งซึ่งมิใช่เพื่อหาผลกำไร เช่นเดียวกันทั้ง ๒ พวก แต่ความจริงทั้ง ๒ พวกนี้มีลักษณะแตกต่างกันอย่างสำคัญ กล่าวคือ "พรรคการเมือง" นั้นมีจุดประสงค์ในบั้นปลายที่จะให้ฝ่ายตนเป็นผู้อำนวยการปกครองประเทศโดยวิถีทางรัฐธรรมนูญให้บรรลุผลตามอุดมคติของฝ่ายตน คือตามแนวความคิดเห็น ซึ่งฝ่ายตนคิดว่าจะเป็นประโยชน์ยิ่งใหญ่สำหรับส่วนรวมในประเทศชาติของตน หรือตามแนวความคิดเห็นในอุดมคติที่จะจรรโลง

ประเทศชาติตามแนวนั้น ไม่มีอะไรอื่นที่ฝ่ายตนคิดว่าจะดีไปกว่านั้น ส่วน "สมาคม" นั้นมีวัตถุประสงค์เพียงแต่จะทำการอันใดอันหนึ่งร่วมกันระหว่างสมาชิกซึ่งมิใช่การเข้าอำนวยการปกครองประเทศชาติ

ในมาตรา ๑๔ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยบัญญัติไว้ด้วยว่า "ฯลฯ ทั้งนี้ภายใต้แห่งบทกฎหมาย" ข้อความที่บัญญัติไว้นี้มีส่วนสำคัญอยู่เหมือนกัน กล่าวคือ ในรัฐธรรมนูญมิได้วิเคราะห์ศัพท์คำว่า สมาคม และคำว่า พรรคการเมือง หมายความว่ากะไร สำหรับสมาคมมีบทบัญญัติมาตรา ๑๒๗๔ ของประมวลกฎหมายแพ่ง ฯ ว่า "อันว่าสัญญาตั้งสมาคมนั้นคือสัญญาซึ่งบุคคลหลายคนตกลงกัน เพื่อทำการอันใดอันหนึ่งร่วมกันอันมิใช่เป็นการหาผลกำไรแบ่งปันกัน เนื่องจากกฎหมายบทนี้เราจึงรู้ได้ว่าอะไรคือสมาคม และเมื่อได้จดทะเบียนตามประมวลกฎหมายแพ่ง ฯ แล้วสมาคมนั้นย่อมเป็นนิติบุคคลตามมาตรา ๗๒ ของประมวลกฎหมายแพ่ง ฯ และเมื่อเป็นนิติบุคคลแล้ว ก็ย่อมมีสิทธิและหน้าที่เหมือนบุคคลธรรมดาตามมาตรา ๗๐ ของประมวลกฎหมายแพ่ง ฯ แต่ต้องระวังให้ดี สิทธิและหน้าที่เหล่านี้ย่อมมีได้เฉพาะภายในขอบวัตถุประสงค์ของตนดังกำหนดไว้ในข้อบังคับหรือตราสารจัดตั้ง ทั้งนี้ตามมาตรา ๖๙ ของประมวลกฎหมายแพ่ง ฯ

สำหรับพรรคการเมือง ขณะนี้ยังไม่มีบทกฎหมายบัญญัติว่าอะไรเรียกว่าพรรคการเมือง ฉะนั้นถ้าเป็นปัญหาในข้อนี้เกิดขึ้นเราเห็นจะต้องอาศัยใช้บทมาตรา ๔ ของประมวลกฎหมายแพ่ง ฯ ซึ่งบัญญัติว่า "เมื่อใดไม่มีบทกฎหมายที่จะยกมาปรับคดีได้ ท่านให้วินิจฉัยคดีนั้น ตามคลองจารีตประเพณีแห่งท้องถิ่น ถ้าและไม่มีจารีตประเพณีเช่นว่านั้น ท่านให้วินิจฉัย

คดี อาศัยเทียบบทกฎหมายที่ใกล้เคียงอย่างยิ่ง และถ้าบทกฎหมายเช่นนี้ไม่มีด้วยไซร้ ท่านให้วินิจฉัยตามหลักกฎหมายทั่วไป" ตามความเห็นของข้าพเจ้าโดยเอกเทศแล้ว เห็นว่าจะนำกฎหมายเรื่องสมาคมมาใช้วินิจฉัยคดีทั้งมวลหาได้ไม่ แม้จะเป็นกฎหมายที่ใกล้เคียงอย่างยิ่งก็ดี ข้าพเจ้าเข้าใจว่าจะต้องนำหลักกฎหมายทั่วไปมาบังคับคดี กล่าวคือวิเคราะห์ศัพท์ พรรคการเมืองตามความหมายของคำที่ข้าพเจ้าได้เขียนอธิบายไว้ในตอนต้นเป็น ๓ ประการนั้น เคยมีบางท่านปรารภว่า ตราบใดที่ยังไม่มีบทกฎหมายว่าด้วยพรรคการเมืองแล้ว จะตั้งพรรคการเมืองหาได้ไม่ ซึ่งข้าพเจ้าไม่เห็นด้วยในความเห็นเช่นนั้น ข้าพเข้าขอให้จำไว้ว่า คำว่า "ทั้งนี้ภายใต้บังคับแห่งบทกฎหมาย" ในบทมาตรา ๑๔ ของรัฐธรรมนูญนั้น ต้องใช้แก่ทุกอย่างที่ระบุบัญญัติไว้ในบทมาตรา เช่น การอาชีพใด ๆ เราย่อมจะประกอบขึ้นได้อย่างเสรีเว้นไว้แต่จะมีบทกฎหมายวางเงื่อนไขกำหนดไว้อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเราจะต้องปฏิบัติตามก่อนจึงจะกระทำได้ ตัวอย่างเช่นอาชีพเป็นทนายความมีพระราชบัญญัติทนายความกำหนดเงื่อนไขว่า ต้องมีวิทยะฐานะในทางกฎหมายบางประการและเป็นสมาชิกของเนติบัณฑิตยสภาเป็นต้น เมื่อก่อนหน้าที่ได้มีพระราชบัญญัติทนายความและบทกฎหมายในเรื่องนี้ บุคคลย่อมทำการอาชีพเป็นทนายความได้อย่างเสรีจนกระทั่งมีคำกล่าวเชิงเย้ยว่า ทนายตีนโรงตีนศาล ทนายใต้ต้นกร่างเป็นต้น อาทิหรือเช่นหมวกเสื้อกางเกงชุดสากลของเรา เราจะสรวมใส่อย่างเต็มยศในบ้านเรือนหรือในท้องถนนหลวงก็ย่อมทำได้อย่างเสรี จนมีตำรากฎหมายกล่าวเย้ยว่า ไม้เท้าเลี่ยมเงินของเราเราจะใช้ถืออย่างไรก็ได้ตามใจชอบ แต่อย่าเอาไปแกว่งถูกหัวหูเขาแตกก็แล้วกัน แต่ถ้าเป็นทรัพย์บางชนิด แม้จะเป็นกรรมสิทธิ์ของเราก็ดี เราก็จะ

มีจะใช้ไม่ได้ เช่นอาวุธปืนที่ได้รับมรดกมาเป็นต้น ซึ่งเราจะต้องได้รับใบอนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่ก่อน ทรัพย์สินและการอาชีพบางอย่างที่ไม่มีบทกฎหมายกำหนดเงื่อนไขไว้เป็นพิเศษ บุคคลย่อมมีเสรีภาพในสิ่งเหล่านั้นอย่างบริบูรณ์ฉันใด ในเรื่องตั้งพรรคการเมือง บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ฉันนั้น ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ ข้าพเจ้าจึงยืนยันว่าในเวลาปัจจุบัน บุคคลย่อมตั้งพรรคการเมืองได้อย่างเสรี เพราะยังไม่มีบทกฎหมายใดกำหนดเงื่อนไขเป็นประการใดลงไว้

แต่อย่างไรก็ดีบุคคลที่จับกลุ่มร่วมกันดำเนินการตั้งพรรคการเมืองขึ้นนั้น ถ้าผู้จัดการหรือตัวแทนไปทำนิติกรรมหรือทำหนี้สินขึ้นในนามของพรรคการเมืองนั้นโดยตนรู้เห็นด้วยแล้วก็อาจต้องรับสำนองทางกฎหมายด้วยต่างกันกับในกรณีที่มีกฎหมายวางกำหนดเงื่อนไขในการตั้งพรรคการเมืองที่ให้จดทะเบียนเป็นนิติบุคคลต่างหากจากสมาชิกในพรรคนั้น ๆ กล่าวคือสมาชิกไม่ต้องรับผิดชอบในกิจการของพรรคที่ผู้จัดการหรือกรรมการได้กระ-ทำไปในขอบเขตแห่งวัตถุประสงค์ของพรรค เว้นไว้แต่ตนจะได้เป็นผู้มีส่วนร่วมผิดด้วยในกิจการนั้น

มีหลายประเทศที่ไม่มีบทกฎหมายตลอดจนบทรัฐธรรมนูญบัญญัติระบุถึงคำว่าพรรคการเมือง แต่ก็มีพรรคการเมืองอยู่แทบทุกประเทศในโลกนี้ โดยใช้ชื่อต่าง ๆ กัน คือไม่จำต้องระบุลงไปว่าพรรคการเมืองนั้นพรรคการเมืองนี้ อาจให้ชื่อว่า แนว, กลุ่ม หรืออะไร ๆ ทำนองนั้นก็ได้ ข้าพเจ้าชอบใจในข้อสังเกตที่ ดร. หยุด แสงอุทัย เขียนไว้ในหมายเหตุใต้บทความเรื่องพรรคการเมืองของเธอ หน้า ๒๘๓ ว่า "ควรสังเกตว่า พรรคการเมือง ไม่ได้เรียกตนเองว่า พรรคการเมืองก็มี เช่นเรียกตนเองว่า

สหะ (ยูเนียน) กลุ่ม (บล๊อก) หรือหมู่ (กรุ๊ป) เป็นต้น ซึ่งแสดงว่า เป็นที่รวมของพรรคการเมืองหลายพรรค หรือเป็นที่รวมของผู้มีความคิดเห็นร่วมกัน ฯลฯ นั้นๆ"

ในประเทศอังกฤษ เคยมีชื่อเรียกว่าพรรคดำรงรักษา (คอนเซอร์เวตีฟ) พรรคเสรีนิยม (ลิเบอร์รัล) พรรคสหมิตร (ยูเนียนนิสต์) พรรคอิสระ (อินดีเพ็นเดนต์) พรรคปฏิรูปแรง (แร็ดดิแคล) พรรคไอริช พรรคกรรมกร (เลเบอร์)

ในอังกฤษเดิมทีมีกลุ่มทอรีส์กับวิกส์ในรัฐสภา ชั้นแรกแตกความคิดเห็นหนักไปในทางศาสนา ครั้นต่อมาเรียกตนว่าพรรคดำรงรักษากับพรรคเสรีนิยมขึ้นแทนที่โดยลำดับ เปลี่ยนเข็มเป็นพรรคที่สนใจในทางนิยมว่าสิ่งเป็นอยู่แล้วย่อมจะดีกว่าสิ่งที่จะเปลี่ยนแปลงขึ้นใหม่อันอาจเป็นผลในการดีหรือชั่วได้ กับพรรคที่นิยมการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปในทางที่คิดว่าจะดีขึ้น กล่าวคือ โดยหลักการพรรคดำรงรักษาไม่นิยมการเปลี่ยนแปลง ส่วนพรรคเสรีนิยมชอบเปลี่ยนแปลง (ปฏิรูป) ต่อมาไม่ช้าไม่นานเกิดพรรคสหมิตร์ (ยูเนียนนิสต์) แยกมาจากพรรคดำรงรักษาโดยมีนายเชอร์ชิลล์เป็นผู้นำ มีความคิดเห็นว่าควรมีการเปลี่ยนบ้างตามเหตุการณ์ ในเวลาราวๆ นั้น ได้เกิดพรรคปฏิรูปแรง (แร็ดดิแคล) แยกมาจากพรรคเสรีนิยม โดยความคิดเห็นควรเปลี่ยนแปลงรุดหน้าอย่างมากกว่าที่เคย ท่านแบลฟอร์ ซึ่งบัดนี้ได้รับฐานันดรศักดิ์เป็นขุนนางเทียบเท่าเจ้าพระยาของเราเป็นผู้นำ จึงขึ้นไปเป็นสมาชิกสภาขุนนางตามรัฐธรรมนูญ ในสมัยที่มีผู้มีคิดแยกประเทศไอร์แลนด์ไปอำนวยการปกครองตนเอง พรรคไอริชก็เกิดมีขึ้นในรัฐสภาอังกฤษอีกพรรคหนึ่ง

ขอให้จำไว้ว่าที่คำสามัญเรียกว่าประเทศอังกฤษนั้น ที่แท้จริงก็คือประเทศรวมเชื้อชาติต่าง ๆ มีอังกฤษ ไอริช สก๊อต กับเวลส์เข้าเป็นสหรัฐ เรียกตามทางการว่าบริเตนใหญ่ แต่ไม่ค่อยเรียกแพร่หลายว่าประเทศบริเตนใหญ่ คำตลาดมักเรียกกันว่าประเทศอังกฤษ ซึ่งหมายถึงบริเตนใหญ่นั่นเอง เมื่อเราได้พิจารณาแผนที่บริเตนใหญ่แล้วจะปรากฏว่า ไอร์แลนด์เป็นเกาะอีกเกาะหนึ่งต่างหากจากเกาะใหญ่ซึ่งมีอังกฤษ สก๊อต และเวลส์อยู่ที่เกาะนี้

ส่วนพรรคอิสระนั้น เกิดขึ้นเพราะมีบุคคลซึ่งเป็นสมาชิกรัฐสภาที่ไม่เห็นชอบ และไม่สมัครอยู่ในสังกัดพรรคใด ๆ จึงตั้งตนเป็นอิสระเป็นฝ่ายค้าน ไม่ว่าจะเป็นพรรคไหน ประกอบตั้งเป็นรัฐบาลอำนวยการปกครองประเทศ (เคยปรากฏว่านายเคียฮากดิเป็นผู้นำพรรคนี้) คัดค้านไม่ว่าอะไรจนบางครั้งถึงเกินขอบเขตอำนาจสมาชิก ซึ่งรัฐสภาสุดจะทนทานได้ก็ถูกขับออกจากสมาชิกภาพ แต่เมื่อการเลือกตั้งซ่อม นายคนนี้ก็ได้รับเลือกตั้งกลับเข้าไปอีก ต่อมาโดยเหตุที่การค้าของอังกฤษเจริญยิ่งยวดขยายโรงงานต่าง ๆ ออกไปมากมาย มีจำนวนกรรมกรที่ต้องทำงานในโรงงานล้นหลามจึงเกิดมีพรรคกรรมกรขึ้นในรัฐสภาสามัญ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของกรรมกร ซึ่งเดิมฝากไว้ในความดูแลของพรรคเสรีนิยมและพรรคปฏิรูปแรงโดยลำดับ ปัจจุบันนี้พรรคกรรมกรกำลังเฟื่องฟู เข้าประกอบเป็นรัฐบาลอำนวยปกครองประเทศ และออกจะปฏิรูปเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงยิ่งกว่าสมัยใด ๆ กล่าวคือมีการบังคับโอนธนาคารชาติซึ่งเคยเป็นของเอกชนมาตั้งเกือบร้อยปีแล้วให้เป็นของรัฐ แต่ก็ต้องระวังไม่ให้ไปปะปนกับวิธีการของประเทศรัสเซียสมัยปฏิวัติซึ่งใช้วิธีเอาเป็นของรัฐเสียเลย ส่วนทางอังกฤษรัฐให้ค่าทดแทนในราคาตามสมควร

ตามที่กล่าวถึงชื่อพรรคการเมืองในประเทศอังกฤษมาแล้วนี้ ผู้อ่านคงจะเห็นความหมายของชื่อเหล่านั้นได้ดีอยู่ในตัวเองเช่นคำว่า "ดำรงรักษา ซึ่งหมายความว่าดำรงไว้ซึ่งสิ่งที่เป็นอยู่ หรือคำว่า "กรรมกร" ซึ่งหมายความถึงเรื่องของคนงานชั้นกรรมกร มีจุดมุ่งหมายที่จะระวังผลประโยชน์และส่งเสริมฐานะของกรรมกรให้อยู่ดีกินดี โดยอุดมคติที่ว่าปราศจากกรรมกรเสียแล้ว เศรษฐกิจของชาติจะล้มเหลว ทรงตัวอยู่ไม่ได้ และจะให้มนุษย์นิยมเป็นกรรมกร ก็จำต้องทนุบำรุงฐานะของกรรมกรให้ดีขึ้นในทุกทางเท่าที่สามารถจะทำได้

ชื่อของพรรคการเมืองก็เป็นสิ่งสำคัญเหมือนกัน เพราะพรรคการเมืองจะทรงตัวอยู่ได้อย่างไรนั้น สุดแล้วแต่จะมีผู้นิยมเพียงใดหรือไม่ ผู้ตั้งชื่อพรรคการเมือง จึงพยายามค้นหาชื่อที่สดุดตาสดุดใจแก่ผู้ที่ได้ยินได้ฟังเร้าใจให้เข้าร่วมเป็นสมาชิกหรือมีใจฝักใฝ่ในพรรคนั้นแล้ว และตั้งชื่อพรรคของตนไปในทำนองที่กล่าวนั้น ในเวลาเดียวกัน ชื่อนั้นควรจะแสดงให้เห็นอุดมคติของพรรคว่ามีแนวทางความคิดเห็นไปในทางไหน คือจะเป็นอุดมคติในทางเศรษฐกิจลัทธิใดหรือในทางสังคมเป็นประการใด หรือทางระบบการปกครองชนิดไหน เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้ ถ้าผู้อ่านประสงค์ทราบเห็นจะต้องไปศึกษาจากตำราว่าด้วยการนั้น เช่นในเรื่องเศรษฐกิจ ท่านจะศึกษาได้จากตำราต่าง ๆ ที่บรรยายด้วยเรื่องลัทธิเศรษฐกิจหรือเศรษฐศาสตร์พิศดาร ซึ่งทราบว่ามีจำหน่ายเป็นภาษาไทยที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ถ้าท่านไม่ประสงค์จะอ่านในภาษาต่างประเทศซึ่งคงจะมีจำหน่ายตามร้านหนังสือใหญ่ ๆ ทั่วไป ส่วนระบบในเรื่องการปกครองนั้นอาจศึกษาได้จากตำราว่าด้วยรัฐธรรมนูญ หรือการปกครองหรือเรื่องเทศบาล ซึ่งมีจำหน่ายที่มหาวิทยาลัยที่กล่าวนามมาแล้วเหมือนกัน

ในสหปาลีรัฐอเมริกา มีพรรคการเมืองใหญ่ ๆ อยู่ ๒ พรรคคือ พรรคนิยมสาธารณรัฐ กับพรรคประชาธิปไตย ซึ่งแนวความคิดเห็นอันสำคัญของ ๒ พรรคนี้ก็ละม้ายคล้ายคลึงกัน หากแต่แตกต่างกันในข้อปลีกย่อยเท่านั้น แต่ดูเหมือนจะสำคัญยิ่งอยู่ที่บุคคลิกลักษณะของคนในพรรคเป็นคน ๆ ไปในสองพรรคนี้

ในประเทศต่างๆ บนภาคพื้นยุโรปนั้นจะได้ยินชื่อพรรคการเมืองต่างๆ ดังนี้ มีอาทิ เช่น พรรคนิยมสาธารณรัฐฝ่ายซ้ายของฝรั่งเสศ พรรคฝ่ายกลางของเยอรมัน พรรคฝ่ายขวาของลูซัมเบอร์ก พรรคชนชั้นกฎุมพีของฝรั่งเศส พรรคชนชั้นกลางของเยอรมัน พรรคนิยมกษัตริย์พอสถานประมาณ กับพรรคนิยมกษัตริย์ทั่วกัน (มอเดอเรต รอยแยลลิสต์ กับ ปอบีวลาร์รอย-แยลลิสต์) ของกรีก พรรคกสิกรของอ๊อสเตรีย พรรคนิยมสาธารณรัฐพอสถานประมาณของกรีก พรรคสังคมนิยมของโบลิเวีย พรรคสังคมนิยมชาติ (แนชชันแนล โซเชลลิสต์) ซึ่งในที่สุดเรียกย่อว่าพรรคนาซีของเยอรมัน พรรคฟาซิสต์ (นิยมชาติ) ของอิตาลี พรรคคอมมูนิสต์ของฝรั่งเศสอิตาลีและเยอรมัน พรรคประชาธิปไตย พอสถานประมาณของปอร์ตุเกส พรรคเศรษฐกิจของชาติทางศาสนาคริสต์ของฮังการี พรรคนิยมศาสนาแค็ตโธลิกของเบลเยี่ยม พรรคสังคมนิยมทางศาสนาคริสต์ของอ๊อสเตรีย พรรค-ยูโกสลาฟมหะหมัดของยูโกสลาเวีย พรรคอิสระดำรงรักษาของกรีก พรรคป้องกันประเทศชาติของอ๊อสเตรีย กลุ่มป้องกันประเทศชาติ (เป็นพรรคการเมืองเหมือนกัน แต่หากเรียกขานว่ากลุ่มแทนคำว่าพรรค) ของบุลกาเรีย พรรคอูเกรน พรรคเยอรมัน พรรคยิว (พรรคต่าง ๆ นี้ตั้งขึ้นเพื่อรักษาผลประโยชน์ของคนเชื้อชาติเหล่านั้น) ของโปแลนด์ พรรครัสเซียส่วนน้อย

(รัสเซียไมนอริติย์) ของลัตเวียง พรรคชาตินิยมของไอแลนด์ พรรคก้าวหน้าของคานาดา พรรครัฐธรรมนูญนิยมของเปรู พรรคมุสเลมกลางของอินเดีย

ชื่อของพรรคการเมืองต่าง ๆ นั้นมิได้มีจำนวนแต่เพียงเท่านี้เช่นแนวประชาชนของฝรั่งเศสก็ยังมีอีกเป็นต้น ข้าพเจ้าคิดว่าชื่อที่เรียกขานนั้นย่อมแสดงอยู่ในตัวว่า จุดอุดมคติในความคิดเห็นของผู้ร่วมกันตั้งพรรคการเมืองพรรคนั้นมีอยู่อย่างไร ข้าพเจ้าจึงมิได้อธิบายแจงรายละเอียดลงไปด้วย

ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าการรวบรวมกันตั้งเป็นคณะพรรคการเมืองขึ้นนั้น มิได้มีความประสงค์อื่นใด นอกจากอุดมคติในบั้นปลายที่จะอำนวยการปกครองประเทศไปในที่ตนมีความคิดเห็นร่วมกันว่า เป็นประโยชน์ยิ่งแก่ประเทศชาติ รวมตลอดถึงประชากรส่วนรวมของประเทศด้วย

เหตุใดจึงมีพรรคการเมืองต่าง ๆ ในประเทศโดยมาก คำตอบก็ง่ายนิดเดียว คือประเทศใดมีพรรคการเมืองเพียงพรรคเดียวแล้วในที่สุดก็มักจะรวนไปในทางระบบเผด็จการ หรืออย่างน้อยอาจเกิดมีผู้บงการขึ้นในประเทศนี่แหละประเทศประชาธิปไตยต่าง ๆ จึงนิยมให้มีพรรคฝ่ายค้านขึ้นบางประเทศถึงกับมีบทกฎหมายรับรองฐานะของผู้นำฝ่ายค้านไว้ด้วย เมื่อมีฝ่ายค้านในรัฐสภา ฝ่ายรัฐบาลก็จำต้องอธิบายเหตุผลแห่งกิจการที่ได้ดำเนินไปให้เป็นที่พึงพอใจแก่สภา ข้อนี้แหละจึงจำกัดเสียซึ่งกำนิดแห่งผู้บงการการเมือง

ข้าพเจ้าชอบใจข้อความที่ศาสตราจารย์ ไดเส เขียนไว้ในตำรารัฐธรรมนูญของอังกฤษ ซึ่งมีใจความว่า ระบบมีพรรคการเมืองฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายค้านต่าง ๆ นี้ ไม่ใช่วิธีที่ดีที่สุด แต่เราก็หาวิธีที่ดีกว่านี้ยังมิได้จึงจำ

ต้องอาศัยระบบมีพรรคการเมืองต่าง ๆ ช่วงชิงอำนาจกันอำนวยการปกครองประเทศ ท่านศาสตราจารย์กล่าวว่าตามทางปฏิบัติที่เคยเห็นมาในพรรคหนึ่ง ๆ ย่อมมีสมาชิกที่เด่นทั้งความรู้และ ความสามารถเป็นบางคนเป็นจำนวนน้อยเท่านั้น คนอื่น ๆ เป็นเพียงเครื่องจักรกลไกที่จะลงคะแนนมติในสภาเท่านั้น เพราะระเบียบวินัยของพรรคการเมืองที่ดีนั้น สมาชิกย่อมจะลงคะแนนมตินอกเหนือไปจากความเห็นของพรรคไม่ได้ กล่าวคือปัญหาในกิจการใด ๆ ย่อมต้องได้ถกเถียงระหว่างกันขนาดหนัก มาจากที่ประชุมของพรรคก่อนถึงรัฐสภา ฉนั้นในที่ประชุมของรัฐสภาจึงมีคนเด่น ๆ ของพรรคมาถกเถียงกันเท่านั้น เพื่อว่าเหตุผลต่าง ๆ ที่ได้ถกเถียงกันนี้จะได้ทราบไปถึงราษฎรผู้เลือกตั้งสมาชิกสภา ผู้จะได้วินิจฉัยว่าควรสนับสนุนพรรคฝ่ายใดในการเลือกตั้งคราวหน้าที่จะมาถึง โดยวิธีนี้ย่อมสงวนและประหยัดเวลาของสภาได้เป็นอย่างดี

เหตุใดท่านศาสตราจารย์ผู้นั้นจึงว่าระบบมีพรรคการเมืองอำนวยการปกครองประเทศไม่ใช่วิธีที่ดีที่สุดคือพรรคซึ่งมีคะแนนเสียงข้างมากในสภาย่อมกระทำอะไร ๆ ตามชอบใจ โดยไม่มีขอบเขตที่สมควร และมักจะได้กำเนิดจากความคิดเห็นของคนเด่น ๆ ของพรรคสมาชิกโดยมากของพรรคนอกจากพวกเด่น ๆ นี้เป็นเพียงกลไกของพรรคเท่านั้น ส่วนพรรคฝ่ายค้านก็ต้องตำหนิดุจกัน เพราะเท่าที่ปรากฏ มักพยายามคัดค้านเพื่อหักโค่นรัฐบาลซึ่งเป็นพรรคตรงกันข้าม เพื่อฝ่ายตนจะได้ชิงเข้าอำนวยการปกครองประเทศโดยมิได้คำนึงว่ากิจการที่ฝ่ายรัฐบาลทำไปนั้น อาจดีเป็นประโยชน์ยิ่งแก่ส่วนรวมที่จะจรรโลงประเทศชาติ กล่าวคือ มักมีอุปาทานว่ารัฐบาลทำอะไรไม่ดีเสมอไป เพราะสิ่งนั้นมิได้กำเนิดมาจากความคิดเห็นของพรรค

ฝ่ายตน ด้วยเหตุนี้แหละรัฐบาลของประเทศประชาธิปไตยต่างๆ บนภาคพื้นยุโรปจึงมักล้มลุกคลุกคลานไปตามกัน เคราะห์ดีที่ประเทศอังกฤษประกอบด้วยบุคคลที่มีคอมมอนเซนส์ เห็นประโยชน์ของประเทศชาติยิ่งใหญ่กว่าประโยชน์ฝ่ายตน จึงในเวลาคับขันต่างๆ จะเป็นวิกฤตกาลในทางเศรษฐกิจหรือในทางการเมืองต่างประเทศก็ดี ฝ่ายค้านเคยร่วมเป็นเอกฉันท์กับฝ่ายรัฐบาลดำเนินงานซึ่งเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติอย่างดียิ่ง แต่ในเวลาปรกติก็ไม่วายที่จะกลับมาหาทางคัดค้าน โต้เถียงเอาแพ้เอาชนะแพ้กันในสิ่งเล็กน้อย สมที่มนุษย์เป็นปุถุชนด้วยกันทั้งนั้น จึงอาจมองเห็นตนดียิ่งกว่าบุคคลอื่น อย่างไรก็ตามแม้ฝ่ายค้านจะคอยหาทางคัดค้านไปเสียทุกสิ่งทุกอย่างก็ดี ก็ยังกระทำไปโดยมีระเบียบวินัย มีกิริยาวาจาสุภาพ ตามควรแก่ฐานะของสมาชิกผู้มีเกียรติแห่งรัฐสภา

ข้าพเจ้าชอบข้อความที่นายเรดลิชเขียนไว้ในตำราว่าด้วยระเบียบข้อบังคับของปาร์ลิเมนต์อังกฤษว่า "การสู้รบรับมือกันระหว่างพรรค (ฝ่ายค้านกับฝ่ายรัฐบาล) นั้นย่อมอยู่ในขอบเขต ฉะนั้น จึงต้องสู้รบรับมือกันโดยมีระเบียบวินัยให้มั่นคงในความเป็นธรรมแก่กันและกัน เพราะต่างเป็นหน่วยหนึ่งของประเทศชาติทั้งความจริงและความรู้สึกของตน

เมื่อได้พูดถึงเรื่องที่ฝ่ายรัฐบาลกับพรรคฝ่ายค้านว่าย่อมมีความคิดเห็นแตกต่างกันในอุดมคติเช่นทางเศรษฐกิจ หรือทางสังคม หรือทางการเมืองเป็นต้นนั้นแล้ว ก็ควรพูดว่าสมาชิกของแต่ละพรรคไม่ควรดำรงตำแหน่งราชการใดๆ เว้นแต่ตำแหน่งการเมืองเช่นรัฐมนตรีหรือเลขานุการรัฐมนตรีเป็นต้นเท่านั้น จริงอยู่สำหรับประเทศไทยสมาชิกทั้ง ๒ สภาต้องไม่เป็นข้าราชการประจำตามที่มีบังคับไว้ในมาตรา ๒๘ และมาตรา ๒๙ แห่งรัฐ-

ธรรมนูญ แต่ขอให้จำไว้ว่า สมาชิกของพรรคการเมืองไม่จำต้องเป็นสมาชิกสภาเสมอไป

ข้าพเจ้าขอเตือนว่า ถ้าทางการปล่อยให้ผู้ที่ดำรงอยู่ในตำแหน่งราชการที่มิใช่ตำแหน่งการเมืองเป็นสมาชิกของพรรคการเมืองใดแล้ว หากพรรคนั้นบังเอิญเป็นฝ่ายค้านรัฐบาลขึ้นเมื่อใด เมื่อนั้นแหละจะเป็นภัยแก่ราชการ เพราะข้าราชการผู้เป็นสมาชิกพรรคการเมือง (ฝ่ายค้าน) ย่อมมีวินัยที่จะต้องสนับสนุนพรรคของเขาโดยข้อบังคับของพรรค หรืออย่างน้อยก็มีหน้าที่ทางศิลธรรมต่อพรรคของตน จึงเห็นได้ว่าข้าราชการไม่ควรเป็นสมาชิกของพรรคการเมืองอย่างแน่นอน ข้าพเจ้าจึงเห็นต่อไปว่าข้าราชการไม่ควรฝักใฝ่เป็นใจกับพรรคการเมืองใด ๆ เลยทีเดียวด้วย

นอกจากที่กล่าวข้างบนนี้ ข้าพเจ้ายังเห็นเลยไปอีกว่า ทางการไม่ควรยอมให้ข้าราชการประจำสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทน เช่นเดียวกับวิธีการของพฤฒสภาดังที่มีบังคับไว้ใน มาตรา ๙๐ แห่งรัฐธรรมนูญว่า "ฯลฯ ผู้สมัครรับเลือกตั้งต้องไม่เป็นข้าราชการประจำ ฯลฯ" จริงอยู่ในสมัยก่อน ๆ เคยยอมให้ข้าราชการประจำไปสมัครรับเลือกตั้งในต่างจังหวัดได้ แต่ขอให้จำไว้ว่าในสมัยก่อน ๆ นั้น ยังไม่มีสมาชิกจับกลุ่มเป็นพรรคการเมืองดั่งเช่นทุกวันนี้ ประกอบทั้งในสมัยแรก ๆ ย่อมมีบุคคลที่ช่ำชองต่อราชการงานเมืองเป็นจำนวนน้อยเต็มที นอกจากพวกข้าราชการ

มีเรื่องที่ควรคำนึงอยู่อีกข้อหนึ่ง คือผู้ที่ดำรงตำแหน่งประจำอยู่ในองค์การอิสระต่างๆ ของรัฐบาล ซึ่งอาจเป็นองค์การกึ่งราชการ หรือที่ไม่ถือว่าเป็นราชการเลยหากแต่อยู่ในความรับผิดชอบ และควบคุมคุ้มครองของรัฐบาล กล่าวคือองค์การต่าง ๆ เหล่านี้ดำเนินกิจการไปตามนโยบายของ

รัฐบาล หากผู้ที่ดำรงอยู่ในตำแหน่งใดๆในองค์การนั้น ๆ เป็นสมาชิกพรรคการเมืองฝ่ายค้านแล้ว กิจการที่ดำเนินอยู่ในองค์การจะเป็นไปด้วยดีหละหรือ ข้าพเจ้ารู้สึกว่า ผู้ใดสมัครจะโจนเข้าเล่นการเมืองแล้วก็ไม่ควรจะอาลัยในตำแหน่งหน้าที่ ดังกล่าวข้างต้นกล่าวคือ เมื่อจะเล่นการเมืองแล้วควรสละสิทธิ์ (ถ้ารัฐบาลเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาที่จะสั่งกวดขันจำกัดบุคคลเหล่านี้) ลาออกจากตำแหน่งปล่อยโอกาสให้ผู้อื่นเข้าประจำสวมตำแหน่ง เพื่อดำเนินงานได้เต็มตามหน้าที่ด้วยดี

ตามที่ข้าพเจ้าสังเกตเห็นความเป็นไปในเรื่องนักการเมืองของไทยนั้น ผู้โจนเข้าเล่นการเมือง มักยังเสียดายอาลัยในตำแหน่งหน้าที่ราชการหรือทางองค์การอิสระต่าง ๆ ของรัฐบาล ซึ่งผิดแผกแตกต่างกันกับนักการเมืองต่างประเทศตะวันตก จะพูดง่าย ๆ ก็คือ จะค้นหานักการเมืองต่างประเทศทางตะวันตกที่โจนเข้าเล่นการเมืองเพียงเพื่ออาชีพไม่ใคร่ได้นัก เขามักเข้าเล่นการเมือง เพราะอุดมคติในแนวความคิดเห็นทางการเมืองของเขาเท่านั้น

ในสถานที่ราชการต่าง ๆ ถ้าเรามีพรายกระซิบ จะได้รู้เห็นว่าข้าราชการส่วนมากฝักใฝ่ มีใจลำเอียงโดยเปิดเผยทางพรรคการเมืองพรรคใดพรรคหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าคิดว่าไม่เป็นการสมควร จริงอยู่ใจของคนเราผู้เป็นปุถุชนย่อมเอนเอียงไปทางหนึ่งทางใดในความคิดเห็นได้ แต่โปรดนึงคิดไว้แต่ในใจว่า อย่าได้นำความคิดเห็นส่วนตัวเข้าไปพัวพันกับราชการในหน้าที่ซึ่งเป็นภัยแก่ราชการและทั้งแก่ตัวท่านเอง ข้าพเจ้ามีความเห็นด้วยสุจริตใจอย่างนี้จริง ๆ มาแต่ไหนแต่ไรแล้ว ดังที่ได้เคยกล่าวอบรมนักศึกษาผู้สำเร็จตามหลักสูตรของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เมื่อ พ.ศ.

๒๔๘๐ ว่า ถ้านักศึกษาผู้สำเร็จตามหลักสูตรบางท่านจะสมัครเข้ารับราชการแล้ว อย่าเอาความคิดเห็นส่วนตัวในลัทธิการเมืองไปปะปนกับกิจราชการในหน้าที่ ซึ่งต้องทำให้เป็นไปตามคำสั่งผู้บังคับบัญชา หรือตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายบ้านเมือง เป็นต้นว่า ข้าราชการทางธุระการต้องปฏิบัติงานไปตามบทบังคับแห่งกฎหมาย จริงอยู่ในบางประเทศเช่น สหปาลีรัฐอเมริกานั้น ข้ารัฐการบางตำแหน่งเช่นทางการทูต ย่อมดำเนินนโยบายในการงานไปตามแนวความคิดของพรรคการเมือง ซึ่งตนสังกัดแต่ขอให้จำไว้ว่า ข้ารัฐ-การเหล่านี้ออกจากตำแหน่งไปพร้อม ๆ กับประธานาธิบดีซึ่งประกอบเป็นรัฐบาลในสมัยของตน ผู้ดำรงตำแหน่งการงานในรัฐบาลซึ่งไม่จำต้องออกจากตำแหน่งไปพร้อมกับพรรคการเมืองของตน ที่เข้ามาประกอบตั้งเป็นรัฐบาลนั้น ย่อมไม่สมควรจะฝักใฝ่ในพรรคการเมืองใดโดยออกหน้า ซึ่งจักเป็นภัยแก่การงานของประเทศชาติ และกระทบกระเทือนถึงเก้าอี้ตำแหน่งหน้าที่ที่ตนดำรงอยู่.

หลักวิชาว่าความ

คำนำ

การว่าความเป็นศิลปอย่างหนึ่งซึ่งจะสอนกันให้มีความรู้ความชำนาญโดยการศึกษาแต่เพียงทฤษฎีอย่างเดียว เช่นวิทยาศาสตร์ หรือศาสตร์บางแขนง หาได้ไม่ ที่พอจะทำได้ก็คือ การแนะแนวทางให้ผู้ที่สนใจในศิลปแขนงนี้ได้มีความรู้ในเบื้องต้น เป็นกุญแจที่จะไขเข้าไปหาความรู้ความชำนาญด้วยตนเอง อย่างไรก็ตาม ท่านผู้เขียนก็ได้พยายามค้นคว้าหาแนวทางมาแนะนำแก่ผู้ที่สนใจในศิลปแขนงนี้ไว้โดยละเอียด ซึ่งท่านจะได้อ่านจากเรื่อง "หลักวิชาว่าความ" ของท่านผู้เขียน

หลักวิชาว่าความนี้ท่านผู้เขียนได้เขียนไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ คือเมื่อ ๔๙ ปีมานี้ แต่กระนั้นก็ยังเป็นเรื่องที่เหมาะสมแก่กาลสมัยอยู่ตลอดมาจนกระทั่งบัดนี้ หนังสือนี้เป็นหนังสือดีเล่มหนึ่ง แสดงให้เห็นความปรีชาสามารถในด้านการว่าความของท่านผู้เขียน และได้พิมพ์มาหลายครั้งแล้ว ครั้งแรกได้พิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ ครั้งที่สองได้พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงดุลยการณโกวิท (รัตน์ จามรมาน) น้องชายของท่านผู้เขียน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ ครั้งที่สามได้พิมพ์แจกในงานศพคุณหญิงนิติศาสตรไพศาลย์ (ฟื้น จามรมาน) ภรรยาของท่านผู้เขียน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ซึ่งท่านผู้เขียนได้เขียนคำอุทิศให้แก่คุณหญิงของท่านไว้ว่า —

"ข้าพเจ้ามาคำนึงถึงของแจกเป็นที่ระลึกงานฌาปนกิจศพคุณหญิงนิติศาสตรไพศาลย์ (ฟื้น จามรมาน) ภริยาที่รักของข้าพเจ้าที่ล่วงลับไป เห็นว่าหนังสือเกี่ยวกับกฎหมายจะเป็นประโยชน์แก่บรรดาท่านผู้ที่จะได้พบได้อ่านไม่มากก็น้อย แต่ข้าพเจ้าจะหาเวลาที่จะเขียนรวบรวมขึ้นใหม่ไม่สะดวกนัก จึงได้เลือกหนังสือหลักวิชาว่าความซึ่งได้เรียบเรียงไว้เมื่อหลายปีมาแล้วพิมพ์เป็นของชำร่วยเพื่อแสดงไมตรีจิตและไว้อาลัยต่อคุณหญิงที่รักของข้าพเจ้า ขอผู้ได้พบและอ่านหนังสือนี้จงช่วยรำพึงถึงคุณสมบัติของคุณหญิงนิติศาสตรไพศาลย์ แผ่ไมตรีจิตอุทิศส่วนกุศลแด่ผู้ล่วงลับไปนั้นด้วยเทอญ"

ครั้งสุดท้ายประธานจัดงานวันนิติศาสตร์ได้ขอนำหนังสือเรื่องนี้ไปลงพิมพ์ในหนังสือวันนิติศาสตร์ เมื่อ ๗ มกราคม ๒๕๑๐ นี้เอง

หลักวิชาว่าความนี้นอกจากจะเป็นหนังสือที่ดีแล้ว ยังเป็นหนังสือที่ท่านผู้เขียนชอบของท่านอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่ท่านได้จัดให้พิมพ์ขึ้นบ่อยครั้งดังกล่าวมาแล้ว ทั้ง ๆ ที่ท่านยังมีหนังสืออื่น ๆ อีกมากมาย เช่นหนังสือสุภาษิตและภาษากฎหมายที่ท่านได้รวบรวมไว้ และหนังสือตำหรับตำราของท่าน แต่ท่านก็ยังจัดให้พิมพ์หนังสือเรื่องนี้ของท่านขึ้นเสมอ ดังนั้นจึงได้จัดนำมาพิมพ์เพื่อแจกเป็นวิทยบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพของท่านผู้เขียนอีกครั้งหนึ่ง เพื่อ

ไว้อาลัยท่านผู้เขียน และขอนำคำอุทิศที่ท่านผู้เขียนได้กล่าวไว้ในการพิมพ์หนังสือเล่มนี้แจกในงานศพคุณหญิงของท่าน มากล่าวอุทิศให้แก่ท่านผู้เขียนอีกว่า "ขอผู้ได้พบและอ่านหนังสือนี้ จงช่วยรำพึงถึงคุณสมบัติของพระยานิติศาสตรไพศาลย์ แผ่ไมตรีจิตอุทิศส่วนกุศลแด่ผู้ล่วงลับไปนั้นด้วยเทอญ"

คำนำ

ข้าพเจ้ารู้สึกว่า ข้าพเจ้าต้องขอขอบใจหลวงนาท-ปรีชา (เอี่ยม นิติพน)* ผู้ซึ่งได้ช่วยเหลือจนเสร็จสมหวัง ได้พิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้นเล่มหนึ่ง ซึ่งจะได้เป็นเครื่องอุดหนุนวิชาว่าความให้เจริญตามส่วนไม่มากก็น้อย

อนึ่ง นาย เอม. เอฟ. บัสซาด ได้กรุณาอนุญาตให้ข้าพเจ้าได้มีโอกาศว่าความแก้ต่างจำเลยซึ่งไม่มีทนาย ในครั้งที่ท่านยังเป็นที่ปรึกษาศาลต่างประเทศ และข้าพเจ้าเป็นล่ามประจำของท่านในศาลนั้น ซึ่งเป็นเหตุเบื้องต้นที่หนุนให้ข้าพเจ้าคิดแต่งหนังสือเล่มนี้ขึ้น ความชำนาญที่ข้าพเจ้าได้รับจากการเป็นทนายแก้ต่างจำเลยครั้งนั้น เป็นทุนแลเนื้อสำคัญแห่งหนังสือเล่มนี้ จริงอยู่ข้าพเจ้าเคยคุ้นกับสำนวนความต่าง ๆ รวมทั้งคำฟ้อง คำให้การ แลการซัก ถาม ค้าน ติงพยาน โดยที่ข้าพเจ้าได้เคยเป็นล่ามอยู่กับที่ปรึกษาศาลฎีกา ล่ามที่ปรึกษาศาลอุทธรณ์กรุงเทพฯแลล่ามที่ปรึกษาศาลแพ่ง แต่การชินหู ชินตา จะเท่ากับความชำนาญที่ได้ลงมือว่าความเองนั้นไม่ได้

ประการหนึ่งข้าพเจ้าขอขอบใจนาย อี. เอช. คูมบ์ ครูกฎหมายแพนกนักเรียนไทย ณ กรุงลอนดอน ท่านผู้นี้ได้ช่วยเอื้อเฟื้อแนะนำวิธีซัก ค้าน ติงพยาน และวิธีว่าความต่าง ๆ เมื่อข้าพเจ้าสอบไล่กฎหมายได้เป็นเนติบัณฑิตอังกฤษ

---

* ต่อมาเป็นพระนาทปรีชา

แล้ว ข้าพเจ้าได้ฝึกหัดว่าความอยู่กับ อี. เอช. คูมบ์ รวมปี่กว่า คือช่วยค้นกฎหมาย แต่งคำฟ้อง แต่งคำให้การ แต่งอุทธรณ์ แลออกความเห็นในข้อกฎหมาย รวมทั้งไปศาลช่วยเขาถามพยาน ช่วยเขาระวังคดีต่างๆ นอกจากไปว่าความกับเขาในศาลแล้ว ยังช่วยเขาทำงานที่ๆ สำนักงานของเขา ณ กรุงลอนดอน เมื่อท่านผู้นี้ว่างการงาน ได้ช่วยแนะนำถึงข้อความที่เกี่ยวกับวิชาว่าความ ท่านได้แนะนำข้าพเจ้าให้โดยเต็มใจไม่มีความรังเกียจหรือหวงวิชาประการใด ซึ่งข้าพเจ้าขอสรรเสริญความโอบอ้อมอารีของท่านเป็นอย่างยิ่ง

อนึ่ง ข้าพเจ้าขอขอบใจท่านเซ่อร์ แอตกิน ผู้พิพากษา แลท่านมาสเตอร์ ชิตติ มาสเตอร์ อาชิบอลด์ ผู้พิพากษารอง ท่านทั้ง ๓ นายนี้ได้อนุญาตให้ข้าพเจ้าตรวจดูการชำระความในศาลของท่าน ที่ศาลหลวงสนามสถิตย์ยุติธรรม ณ กรุงลอนดอน ท่านได้อธิบายถึงวิธีพิจารณาของศาลนั้น นอกนั้นยังได้แนะนำถึงหน้าที่ผู้พิพากษาแลหน้าที่ทนายความโดยพิศดาร แลข้าพเจ้าขอขอบใจนายเฮอเบิต ออสติน เนติบัณฑิต จ่าศาลพระราชอาญากลางโอลด์เบลี ณ กรุงลอนดอน ท่านผู้นี้ได้อนุญาตให้ข้าพเจ้าไปนั่งหน้าบัลลังก์กับท่าน ดูการพิจารณาแลการงานในศาลพระราชอาญานี้ นอกจากนี้ท่านยังได้อธิบายวิธีฟ้องความอาญาในศาลนั้น ใครเป็นผู้จัดการฟ้อง แลผู้ฟ้องคือที่เราเรียกว่า "อัยการ" มีหน้าที่เกี่ยวกับศาลประการใด ท่านได้เอาแบบฟ้องความอาญาให้ข้าพเจ้าดูหลายสิบฉบับรวมทั้งเก่าใหม่

เพื่อเป็นทางวินิฉัยว่าสมัยเก่ากับสมัยใหม่เขาฟ้องความอาญากันอย่างไร ข้าพเจ้าสังเกตดูเห็นว่าฟ้องฉบับใหม่ๆ นั้นมีข้อความสั้น ๆ แต่ชัดเจนพอจำเลยเข้าใจได้ดีว่าถูกฟ้องหาประการใด ไม่ยืดยาวเหมือนคำฟ้องครั้งโบราณ

หนังสือเล่มนี้ ชั้นต้นข้าพเจ้าได้อธิบายถึงความประสงค์แลเกณฑ์ซึ่งเป็นหลักสำคัญแห่งวิชาว่าความ แล้วได้กล่าวถึงการเตรียมคดี คือ เมื่อรับความเขาไว้แล้วจะทำประการใด ต่อไปได้กล่าวถึงการแต่งคำฟ้อง แต่งคำให้การ วิธีที่ทนายจำเลยจะแถลงข้อค้าน หรือแถลงข้อต่อสู้ คราวนี้ได้พูดถึงวิธีที่จะถามซักพยาน ถามค้านพยาน ถามติงพยาน การทำคำแถลงสำนวน แลคำเตือนสติทนายความด้วย ในที่สุดข้าพเจ้าได้ยกเอาพระราชบัญญัติทนายความ ข้อบังคับว่าด้วยมรรยาทนายความ ข้อบังคับว่าด้วยเครื่องแต่งกายทนายความ มาพิมพ์ไว้ท้ายหนังสือเล่มนี้ โดยเห็นว่าจะเป็นการสดวกแก่ผู้ศึกษาแลทนายทุกคนควรทราบอำนาจ แลหน้าที่ของตนไว้

วัน จามรมาน

ถนนเข้าสาร กรุงเทพฯ

พระพุทธศักราช ๒๔๖๑

---

* ได้ตัดเอาพระราชบัญญัติทนายความ ข้อบังคับว่าด้วยมรรยาททนายความ และข้อบังคับว่าด้วยเครื่องแต่งกายทนายความออก

ข้อความเบื้องต้น

การว่าความนั้นเป็นศิลปศาสตร์อันหนึ่ง หาใช่วิทยาศาสตร์มิได้ ถึงแม้ผู้ที่รู้กฎหมายเก่งเพียงไรก็ดี ถ้าแม้ปราศจากคุณสมบัติพิเศษ กล่าวคือ ความฉลาดไหวพริบดี แลรู้หลักในวิธีว่าความดีด้วยแล้ว ผู้นั้นก็หาเป็นทนายที่ดีได้ไม่ ข้อสำคัญในการว่าความนั้น จะต้องมีความฉลาดไหวพริบรู้เท่าทันทนายฝ่ายโน้น แลยังจะต้องมีความสามารถแสดงต่อศาลให้เข้าใจคดีของตนโดยชัดเจนอีนด้วย ผู้ที่ปราศจากคุณสมบัติดังกล่าวแล้ว ไม่ควรจะสมัครเป็นทนายรับว่าความให้ผู้ใด

ข้าพเจ้าขออ้างถ้อยคำของทนายผู้ชำนาญอันมีชื่อเสียงในอเมริกาคนหนึ่งซึ่งได้กล่าวไว้ดังนี้ "อันว่าจะเป็นผู้ว่าความได้ดีนั้น ท่านผู้นั้นต้องเป็นคนมีนิสัยอันฉลาด มีใจไม่รวนเร ไม่ขลาด ไม่ขี้อาย ไม่เป็นคนใจร้อนแลไม่เป็นคนสะเพร่า มักง่ายทำอะไรไม่ระวังเนื้อระวังตัว จงคิดถึงคดีของลูกความที่กำลังชำระพิจารณาอยู่นั้น อย่าปล่อยจิตใจให้เลื่อนลอยไปผันถึงบุตรภรรยาหรือกิจการทางบ้านเสีย ซึ่งอาจทำให้คดีของลูกความเขาเสียหายแก้ไม่ได้ในภายหลัง"

ในเวลานี้เป็นที่น่ายินดีมากที่ได้มีทนายผู้สามารถขึ้นอีกมาก แลทั้งมีพระราชบัญญัติทนายความแลข้อบังคับมรรยาทของทนายบังคับไว้ มิยอมให้ใคร ๆ เข้ารับเป็นทนายได้ตามลำพังใจ แลถึงเมื่อได้อนุญาตให้เป็นทนายแล้วก็ดี ก็ยังบัญญัติให้สังวรในมรรยาทอย่างกวดขัน ผู้ที่จะสมัครเข้าเป็นทนายความทุกคนควรกำหนดจดจำไว้อย่างขึ้นใจ แลจะต้องระวังรักษาประดุจศีลของทนายฉนั้น ซึ่งเป็นทางดีในการตัดทอนทนายอันเหลวไหลที่

เคยมีมาแต่เดิม ตามที่ข้าพเจ้าเคยได้ยินชื่อเขาเรียกกันขัน ๆ ว่า "หมอความใต้ต้นกร่าง" บ้าง "หมอความตีนโรงตีนศาล" บ้าง แลยังมีชื่ออะไรต่ออะไรอีกเอนกอนันต์ รวมอยู่ในพวกที่เหลวไหลหาความรู้ในทางกฎหมายมิได้ สักแต่ว่าเคยเปนนักการหรือเสมือนคนใช้ของท่านผู้พิพากษา เคยเห็นการงานในโรงศาลบ้างก็อ้างตนว่าเปนผู้รู้แลเข้ารับเปนทนายว่าความ ซึ่งทำให้คดีของลูกความเสียหายมาเสียมากต่อมาก

อนึ่ง การว่าความนี้เปนวิชาสำคัญอันหนึ่ง ซึ่งถ้าไม่มีทนายผู้สามารถว่าต่างแก้ต่างคู่ความในโรงศาลแล้ว ความลำบากจะเกิดขึ้นแก่ศาลมิใช่น้อย เมื่อคู่ความเปนชาวนาชาวสวน หรือคนป่าคนดอยที่ไม่มีความรู้ในทางกฎหมายระเบียบวิธีพิจารณาต้องมาว่าความในศาลเอง ทั้งทนายความก็เปนผู้มีหน้าที่ช่วยเหลือความยุติธรรมในโรงศาล และระวังอำนาจผลประโยชน์ของลูกความแลประโยชน์แห่งมหาชนทั่วไปด้วย จึงควรบำรุงวิชาว่าความนี้ให้เจริญยิ่งขึ้นตามวิชากฎหมาย ข้าพเจ้าจึงได้พยายามเขียนหนังสือเล่มนี้ขึ้น หวังจะให้เปนหลักเกณฑ์แลคำแนะนำในวิธีว่าความตั้งแต่ชั้นเตรียมคดีตลอดไปจนถึงการซักการค้านติงพยาน แถลงสำนวนและคำแนะนำต่าง ๆ เพื่อว่าจะเปนประโยชน์แก่ท่านทนายที่หัดใหม่บ้าง ข้าพเจ้าได้เขียนขึ้นในเวลาอันน้อย ถ้าจะมีผิดพลาดบกพร่องบ้าง หวังว่าจะได้รับอภัยจากท่านผู้อ่าน

การเตรียมคดี

เมื่อใครเขานำคดีมาให้เราว่าต่างก็ดี แก้ต่างก็ดี เราควรจะซักถามลูกความให้ละเอียดถ้วนถี่ ดุจดังว่าเราเป็นทนายของฝ่ายโน้นซักค้านพยาน เมื่อเห็นว่าคดีที่ลูกความนำมานั้นไม่มีช่องทางจะชนะได้แล้ว ก็ควรบอกกับลูกความตามความเห็นเช่นนั้นโดยไม่ต้องเกรงใจ ถ้าเป็นโจทก์ก็ควรแนะนำให้เลิกแล้วกันเสีย ถ้าเป็นจำเลยก็ควรช่วยไกล่เกลี่ยหาทางปรองดองยอมความกัน หรือยอมตามฟ้องเสีย เพื่อป้องกันมิให้เสียค่าธรรมเนียมต่าง ๆ ให้มากขึ้นโดยไม่จำเป็น จริงอยู่ บางครั้งข้าพเจ้าเคยได้ยินว่า ถึงแม้ทนายจะได้แนะนำแก่ลูกความของตนว่าคดีไม่มีมูล ไม่มีช่องทางจะชนะได้ ลูกความก็ยังคงยืนยันขอให้ช่วยจัดการฟ้องอยู่อีก โดยถือทิษฐิมานะอาฆาตแก่คู่ความฝ่ายโน้น มิได้คิดถึงความเสียหายต่าง ๆ อันจะบังเกิดขึ้นแก่ตน แลยอมเสียค่าทนายให้อย่างงามด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ข้าพเจ้าขอแนะนำอย่างเต็มที่ว่า ไม่ควรรับการฟ้องร้องให้โดยเห็นแก่สินจ้างรางวัล หรือกลัวขาดประโยชน์ที่เขาจะไม่มาจ้างท่านอีกในภายหน้าเป็นอันขาด การที่รับทำให้นั้นแหละ จะทำให้ท่านขาดความนิยมนับถือในภายหลัง แลจะนับว่าท่านเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในความซื่อสัตย์สุจริตที่จะช่วยเหลือความยุติธรรม แลความสะดวกในโรงศาล

• *ผู้ที่จะเป็นทนายความ ควรอ่านคำพิพากษาศาลฎีกาที่ ๑๐๔๗/๒๔๕๖ คดีระหว่างจีนเทียนไล่ นายเอ่งเซงกับพวกจำเลย ซึ่งในกรมลวัลลิ ฯ รับสั่งไว้ดังนี้ "ฯลฯ เสียดายที่ศาลล่างไม่เอาโทษเจ้าถ้อยหมอความ ฯลฯ แม้แต่ปรับอย่างเดียวก็ยังเป็นทางกำหราบไม่ให้ริฟ้องเท็จใส่โทษเขาให้เสียเวลาการงานศาล เพราะคน*

จำพวกนี้ถือผิดไปว่าศาลยุติธรรมเป็นสนามประลองฝีปาก แต่ความจริงศาลยุติธรรมเป็นหลักพระนครที่บำบัดความประทุษฐร้ายระงับอรรถคดีวิวาทกัน ไม่ใช่ที่เล่นลำบัดลำนวน ควรสอนให้รู้สำนึกไว้บ้าง จะเป็นคุณแก่บ้านเมืองไม่น้อย ฯลฯ"

ถ้าตามถ้อยคำของตัวความที่มาเล่าบรรยายเรื่องตามข้อซักถามของท่านโดยละเอียด จนท่านเห็นว่าคดีมีมูลที่ควรจัดการฟ้องร้องแล้ว ท่านก็ควรไต่สวนหาพยานหลักฐานประกอบคดีตามที่ตัวความชี้แจงนั้นให้ครบบริบูรณ์เสียก่อน เพื่อจะได้นำไปแสดงต่อศาล เพราะบางทีลูกความของท่านอาจจะกล่าวข้อความ ซึ่งไม่มีหลักฐานจะนำสืบประกอบ หรือลูกความเข้าใจผิดในพยานหลักฐานนั้น ๆ ก็เป็นได้ ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้น ท่านจะได้รับความเสียใจภายหลัง ถ้าท่านจะฟ้องคดีอาญา ก็ยิ่งจำเป็นที่ท่านควรจะต้องไต่สวนพยานเสียให้เห็นว่ามีมูลก่อน จึงค่อยจัดการฟ้องมิฉะนั้นท่านอาจถูกไต่สวนในเรื่องมรรยาททนายความได้ และข้าพเจ้าขอเตือนให้ท่านจดจำคดีเรื่องนายสุดจิตร บุนนาค (ประกาศธรรมนูญกิจ) ที่เนติบัณฑิตยสภา ซึ่งท่านคงทราบเรื่องดีแล้วนั้นเป็นอุทธาหรณ์ไว้ด้วย

อนึ่งพยานที่ลูกความของท่านนำมาให้ท่านไต่สวนนั้น อย่าสักแต่ว่าพยานมาให้ถ้อยคำแก่ท่านอย่างไร ท่านก็จะเชื่อตะบันไปหมด ควรซักไซ้ไล่เลียงและระวังว่ามิใช่พยานซึ่งลูกความปั้นขึ้น เพราะบางทีมีลูกความที่ไม่อยากบอกความจริงแก่ทนายของตนแลปั้นพยานขึ้นเอง ซึ่งถ้าท่านนำพยานชนิดนี้ไปสืบในศาลแลความไปแดงขึ้น ตัวท่านก็จะมีมลทินแลบางทีอาจจะถูกไต่สวนในเรื่องที่ท่านรู้เห็นเป็นใจด้วยหรือไม่ ซึ่งท่านจะได้รับความลำบากแลอกเต้นไปพักหนึ่ง จนกว่าจะได้เห็นความบริสุทธิ และเคยมีตัวอย่างมาบ้างแล้วในเรื่องเช่นนี้

ทนายเมื่อได้รับคดีเขาไว้ว่าต่างก็ดี แก้ต่างก็ดี ควรตั้งใจระวังรักษาผลประโยชน์ในคดีให้เต็มความสามารถเหมือนหนึ่งว่าเป็นคดีของตนเอง แลขอให้จำไว้ว่าถ้าท่านว่าความให้เขาอย่างสะเพร่าหรือเลินเล่อไม่ทำการตามหน้าที่จนเป็นเหตุให้ลูกความได้รับความเสียหายแล้ว ท่านอาจถูกลูกความของท่านฟ้องเรียกค่าเสียหายฐานเลินเล่อได้

อนึ่งขอเตือนไว้ด้วยว่า การที่ท่านเคยชนะคดีบ่อย ๆ นั้นอย่าเลินเล่อเผลอคิดว่าไม่มีใครสู้ จงจำสุภาษิตโบราณที่ท่านกล่าวไว้ว่า "สี่เท้ายังรู้พลาด นักปราชญ์ยังรู้พลั้ง" เพราะฉะนั้นควรระวังหน้าที่แลหมั่นตรวจสืบสวนข้อเท็จจริงแลสอบปากคำลูกความไว้เสมอ ถ้าท่านไปแพ้ความเขาโดยผิดหลงในข้อกฎหมายหรือข้อเท็จจริงอย่างใดเข้าในคดีที่ไม่ควรแพ้แล้ว จะทำให้ท่านเสียชื่อเสียงหาน้อยไม่

อีกประการหนึ่งทนายไม่ควรไว้ใจแก่ผู้ช่วยหรือเสมียนในการที่จะเตรียมคดีเหล่านั้นให้มากนัก เพราะผู้ช่วยที่ไม่มีความสามารถอาจจะทำให้คดีเสียหายได้ถ้าทนายมีเวลาพอแล้ว ควรเตรียมคดีนั้นด้วยตนเอง แต่ในสมัยนี้ทนายบางท่านมีความมาก ไม่สามารถจะว่าเองได้ทุกเรื่องไป จึงเกิดมีทนายรองหรือผู้ช่วย ในการที่ทนายจะส่งความให้ทนายรองหรือทนายผู้ช่วยฉนี้ควรระมัดระวังหาคนที่สามารถ เพราะการว่าความนั้นก็เท่ากับรบศึกสงครามเหมือนกัน จะใช้แม่ทัพที่ไม่มีความสามารถก็จะอัปราชัยได้ง่าย การใช้ผู้แทนนั้นจะต้องระวังไม่ว่าชั้นเตรียมคดี แต่งฟ้อง แต่งคำให้การหรือตอนซักค้านพยานในศาล เพราะถ้าส่วนใดส่วนหนึ่งบกพร่องแม้แต่นิดเดียว ก็อาจทำให้คดีเสียได้

อนึ่งในการอ้างพยาน ถ้าเห็นว่าพยานคนใดสำคัญแก่คดีไม่ควรจักเพิกเฉยเสีย ถึงแม้จะต้องเสียเงินค่าป่วยการแลค่าพาหนะให้แก่พยานมากหน่อยตามที่กฎหมายบังคับไว้ก็ไม่ควรเสียดาย เพราะการที่ตนไม่กล้าเรียกพยานที่สำคัญแก่คดีมาสืบนั้น อาจทำให้ศาลเข้าใจผิดแลตัดสินให้คดีของตนแพ้ได้ เพราะฉนั้นท่านจึงไม่ควรเสียดายเงินค่าป่วยการพยานซึ่งไม่มากมายนัก แลเมื่อท่านชนะคดี ก็อาจจะได้รับคืนจากฝ่ายแพ้ด้วย

การว่าความนั้นได้กล่าวไว้แล้วว่าเท่ากับการเข้าทำสงคราม เพราะฉนั้นท่านควรจะต้องระวังปากคอของท่านให้ดี อย่าพูดพร่ำเพรื่อถึงคดีของตนแลวิธีที่ตนจะสืบพยานประกอบคดี หรือสืบแก้ความฝ่ายโน้นให้ฟุ่มเฟือยไป ควรจักระวังรักษาความลับต่าง ๆ ในคดีไว้ให้ดีดังสุภาษิตโบราณกล่าวว่า "พูดไปราคาไพเบี้ย นิ่งเสียราคาตำลึงทอง" นอกจากนี้ถ้าทนายมีเวลาควรจะไปตรวจสถานที่ ๆ เกิดเหตุด้วยตนเอง แลถ้ายิ่งได้พยานคนใดที่รู้เรื่องไปอธิบายให้ฟังอีกด้วยก็ยิ่งดีขึ้น ถ้าเป็นคดีเรื่องที่ดิน ควรจะมีแผนที่ให้ลูกความแลพยานอธิบายให้ฟัง

อนึ่งทนายจะต้องพยายามบำเพ็ญตนให้เป็นที่นิยมนับถือของคนทั้งหลาย แลให้เขาเชื่อถ้อยคำอันสุจริตของตน แลต้องสามารถอธิบายความประสงค์ของตน แสดงออกให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย เป็นข้อ ๆ ต่อกันให้เป็นเรื่องดี เช่นวิธีแถลงมูลคดี หรือแถลงสำนวนต่อศาลเป็นต้น คนที่พูดเหลวไหลอย่างน้ำท่วมทุ่งผักบุ้งโหลงเหลง นั้นหาสารประโยชน์มิได้ ในชั้นแถลงมูลคดีหรือแถลงสำนวนต่อศาลนั้นถ้าไม่มีเรื่องที่เป็นประโยชน์แก่คดีจะพูดต่อไปแล้ว ก็ควรหยุดไม่พูดต่อไปเสียดีกว่า เพราะจะทำให้ผู้ฟังเบื่อ และเป็นการเสียเวลาของศาลโดยใช่เหตุ

เมื่อวันพิจารณาใกล้เข้าทนายความควรจะเตรียมตัวให้ดี ควรอ่านโน๊ตหัวข้อที่ตนทำไว้ในเวลาที่รับความแลในเวลาที่ไปตรวจในที่เกิดเหตุ ประกอบกับคำให้การจำเลยโดยละเอียด แลจงจดจำไว้ว่าคดีมีประเด็นอยู่ตรงไหนบ้าง ตนจะนำสืบอย่างไร เพื่อเป็นการสะดวกต่อการถามพยานในเวลาพิจารณาคดี แลคอยระวังเตือนพยานให้มาศาลตามนัด โดยนำมาเองหรือขอหมายศาลเรียกมา แต่การขอหมายศาลเรียกนั้น จะเป็นพยานบุคคลหรือเอกสารสิ่งสำคัญอันจะต้องเรียกจากบุคคลอื่นก็ตาม จะต้องรีบไปขอต่อศาลเสียก่อนวันนัดพิจารณา พอให้ศาลมีเวลาออกหมายให้พยานได้ทราบก่อนถึงวันพิจารณาอย่างน้อยไม่ต่ำกว่า ๒ วัน ตามมาตรา ๓๑ แห่งพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่งปี ๑๒๗[๑] ถ้าจะต้องการอ้างหนังสือสำคัญหรือหลักฐานอันใดภายหลังฟ้องหรือภายหลังให้การ ซึ่งมิได้อ้างว่าแต่ต้นแลส่งสำเนาให้อีกฝ่ายหนึ่งทราบแล้ว จะต้องรีบคัดสำเนาหนังสือที่อ้างนั้น ส่งให้คู่ความอีกฝ่ายหนึ่งทราบล่วงหน้าก่อนวันพิจารณาอย่างน้อยไม่ต่ำกว่า ๓ วัน ถ้าการคัดสำเนาเป็นการลำบากขัดข้องจริง ๆ ก็ควรร้องต่อศาล ขอให้คู่ความอีกฝ่ายหนึ่งมาตรวจดูหนังสือที่อ้างนั้นเอง โดยวิธีใดวิธีหนึ่งที่สดวก ซึ่งแล้วแต่ศาลจะเห็นสมควรสั่ง ตามมาตรา ๓๐ แห่งพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่ง[๒] แลฝ่ายที่ได้รับสำเนาหนังสือสำคัญที่ฝ่ายผู้อ้างส่งมาให้นั้น จะคัดค้านประการใด ก็ต้องส่งคำคัดค้านนั้นให้ผู้อ้างทราบก่อนถึงวันนัดพิจารณาเหมือนกัน ถ้ามาคัดค้านในวันพิจารณา ตนจะต้องเสียค่าธรรมเนียมพยานที่ฝ่ายผู้อ้างจะได้นำสืบประกอบหนังสือนั้น

---

(๑) (๒) ก่อนใช้ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง

เมื่อถึงวันพิจารณา ถ้าพยานไม่สามารถจะมาศาลได้ โดยป่วยมาศาลไม่ไหวเป็นต้น และถ้ารอไปจะทำให้คดีเนิ่นช้ามากแล้วก็ควรขอให้ศาลเดินเผชิญสืบตามมาตรา ๑๐ แห่งพระราชบัญญัติลักษณพยานปี ๑๑๓ แลบางทีก็จำเป็นที่จะต้องส่งประเด็นไปสืบเมื่อพยานอยู่ต่างจังหวัดตามมาตรา ๔๕, ๔๖ แห่งพระราชบัญญัติลักษณพยาน แต่ถ้าพยานที่อยู่ต่างจังหวัดนี้เป็นพยานสำคัญในคดีทนายความพยายามขออนุญาตต่อศาลเรียกพยานมาให้การยังศาลที่พิจารณาคดีนั้นตามมาตรา ๔๕ ข้อ ๒ ไม่ควรคิดเสียดายค่าป่วยการแลค่าเดินทางของพยานเลย การที่ทนายได้สืบถามพยานด้วยตนเองนั้นมีประโยชน์มากกว่าแลข้อความอันใดที่ศาลสงสัย พยานจะได้อธิบายให้จะแจ้ง แลทั้งการที่ผู้พิพากษาได้เห็นกิริยาวาจาของพยานเองนั้น ย่อมเป็นโอกาสที่จะได้สังเกตว่าพยานปากนั้นพูดจริงหรือเท็จ ควรเชื่อถือได้เพียงไรซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่คดียิ่งนัก ข้าพเจ้าได้ทราบว่ามีวิธีสืบพยานต่างจังหวัดอีกวิธีหนึ่ง คือเมื่อขอให้ศาลที่พิจารณาคดีส่งประเด็นไปสืบพยานยังศาลต่างจังหวัดแล้วทนายทั้ง ๒ ฝ่ายส่งทนายแทนตัวออกไปสืบ หรือจ้างทนายที่อยู่ในจังหวัดที่ซักพยานให้ แล้วส่งคำให้การของพยานมายังศาลเดิม วิธีจ้างทนายในจังหวัดที่พยานอยู่แทนตัวนั้นย่อมสดวกมาก ในคดีบางเรื่องที่พยานอยู่ในจังหวัดที่การไปมาลำบาก ทนายจะไปเองย่อมเสียเวลาแลค่าเดินทางไม่น้อย จริงอยู่ตามมาตรา๔๕,๔๖ ศาลอาจจะส่งประเด็นแลคำถามข้อค้านข้อติงไปยังศาลจังหวัดนั้น ขอให้ซักถามพยานให้ตามคำถามนั้นก็ดี แต่การทำเช่นนี้อาจมีบกพร่องไม่เต็มตามต้องการได้ ข้าพเจ้าเห็นชอบด้วยในวิธีที่จะจ้างทนายผู้สามารถในจังหวัดนั้นให้ช่วยสืบให้ เว้นแต่เป็นพยานที่อยู่จังหวัดใกล้ ๆ กันแลการไปมาสดวกเช่นมีรถไฟหรือเรือเมล์ถึงเป็นต้น ก็ควรเรียกพยานนั้นมาสืบยังศาล

ที่พิจารณา ที่ว่านี้สำหรับพยานที่สำคัญแก่คดี ถ้าเป็นพยานไม่สำคัญนัก ก็แล้วแต่ท่านจะเห็นเหมาะ แต่ถ้าเป็นคดีอาญา โจทก์จะต้องพยายามมาสืบในศาลที่พิจารณาคดีนั้นบ้างเพื่อจะได้ชี้ตัวจำเลย จะส่งประเด็นไปสืบเสียทุกปากแล้ว อาจเป็นเหตุให้ศาลสงสัยว่าพยานที่เบิกความนั้นจะเข้าใจตัวจำเลยผิด ถึงแม้พยานจะได้บอกชื่อแลที่อยู่ตรงกับคำจำเลยก็ดี ก็ยังไม่ทำให้สิ้นความสงสัยได้ (ดูคำพิพากษาฎีกาที่ ๕๑,๕๒, พ.ศ. ๒๔๖๐)

ข้าพเจ้าขอกล่าวเลยไปถึงเรื่องค่าป่วยการแลค่าเดินทางของพยานสักหน่อย เพื่อว่าจะเป็นเครื่องประดับความรู้ของทนายไว้บ้างคือ ในเมืองอังกฤษพยานของเขาในคดีแพ่งมีอำนาจที่จะเรียกร้องค่าป่วยการแลค่าเดินทางที่ได้ออกไปแล้วก่อนให้การ เว้นแต่ในคดีอาญาเท่านั้นซึ่งหลักกฎหมายถือว่า คนทุกคนจะต้องช่วยกันรักษากฎหมายของบ้านเมืองตน เมื่อใครทำผิดก็เป็นหน้าที่ของราษฎรทั้งปวงที่รู้เห็น จะต้องมาให้การในศาลโดยไม่ลำเอียง แม้ท่านผู้ใดเผอิญมาอยู่ในศาลในเวลาที่ชำระคดีอาญา ศาลอาจบังคับให้ผู้นั้นให้การในข้อความที่รู้เห็นได้ ในประเทศยูไนเต็ดเสตทส์ (อเมริกา) ศาลเดินไกลยิ่งกว่านี้อีก คือยอมให้พยานเรียกค่าเดินทางที่ได้ไปแล้วแลที่จะต้องออกในเวลากลับบ้านก่อนที่พยานจะต้องให้การด้วย

อนึ่งทนายควรพยายามสืบสวนถึงพงษาวดารและประวัติของพยานอีกฝ่ายหนึ่งด้วยว่า เป็นคนมีความฉลาดเฉียบแหลม ตั้งอยู่ในศีลธรรมมีนิสัยใจคอประการใด เป็นคนมีชื่อเสียงโด่งดังหรือเสียหายอย่างไรบ้าง เพื่อเป็นประโยชน์ในเวลาถามค้าน แต่ขอเตือนไว้ว่าทนายไม่ควรซักถามถึงประวัติสิ่งชั่วร้ายของพยานฝ่ายโน้นให้มากไปเกินกว่าเหตุ เว้นไว้แต่ในคดีบางเรื่องซึ่งจำเป็นจริง ๆ ที่จะแสดงส่อให้ศาลเห็นว่า ไม่ควรเชื่อถ้อยคำของพยานเท่านั้น

เมื่อทนายโจทก์ได้รับสำเนาคำให้การจำเลย หรือทนายจำเลยได้รับสำเนาฟ้องโจทก์ ทนายควรจะอ่านข้อความดูให้ดี ถ้าที่ไหนขาดตกบกพร่องก็ควรยื่นคำร้องขอให้ศาลบังคับให้ฝ่ายโน้นเขาทำคำเพิ่มเติม ข้อนี้อาจจะทำให้ง่ายแก่คดีในการที่จะได้ไม่ต้องเสียเวลาเรียกพยาน หลักฐานโดยไม่จำเป็น

อนึ่งข้าพเจ้าขอเตือนว่า ถ้าท่านเป็นทนายที่พึ่งจะหัดใหม่แลยังไม่สู้คุ้นเคยกับโรงศาลนัก ควรจะไปทำงานช่วยอยู่กับทนายผู้แก่อาวุโสเสียให้ชินศาลก่อนที่ท่านจะตั้งสำนักงานของท่านเอง ถึงแม้ท่านจะได้เคยชินกับโรงศาลมาบ้างแล้ว ถ้ายังไม่เคยเข้าว่าความด้วยตนเองเลย ก็คงจะทำให้ท่านประหม่าปากคอสั่นในขณะที่จะ ลุกขึ้นยืนซักหรือค้านพยานบ้าง ไม่มากก็น้อย เพราะฉะนั้นในชั้นแรก ๆ ท่านควรจะรับความเล็ก ๆ น้อย ๆ ว่าไปก่อนจะดีกว่า ถ้าท่านหาญไปคดีสำคัญ ๆ เข้าว่า ฉวยพลาดท่าไปเสียทีลงโดยความประหม่าหรือรู้เท่าไม่ถึงการ เพราะขาดความชำนาญเข้าท่านจะเสียใจภายหลัง ควรปฏิบัติตามสุภาษิตที่ว่า "ช้าเป็นการนานเป็นคุณ" นั่นแหละจะดีกว่า เมื่อท่านได้ตั้งสำนักงานทนายความของท่านขึ้นเอง แลมีลูกความเขานำคดีสำคัญ ๆ มาให้ท่านว่า ถ้าท่านรู้สึกอึดอัดขัดข้องในข้อกฎหมายหรือธรรมเนียมประเพณี อันใดท่านควรจะรีบไปปฤกษาหารือกับท่านผู้รู้ทันที เช่นทนายความที่แก่อาวุโสมีความรู้ดีกว่าตน หรือเนติบัณฑิตช่วยเหลืออธิบายให้ฟัง ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นการโง่เขลาที่สุด ที่รับความยาก ๆ ไว้แล้วไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร ลงผลที่สุดก็แพ้ความเขาโดยความครึของตน คดีสำคัญที่เกี่ยวถึงชีวิตแลเกียรติยศชื่อเสียง เช่น คดีเรื่องวางยาพิษ เป็นต้น ถ้าทนายจำเลยเป็นคนไม่มีความสามารถแลค่อนข้างโง่เขลาอยู่บ้างแล้ว อาจทำให้ศาลเข้าใจผิดแลลงโทษจำเลยได้ ตัวอย่าง

ง่าย ๆ เช่นจำเลยปฏิเสธการซื้อยาพิษเอาทีเดียว แลโจทก์เขาสืบพยานได้แน่นอนเป็นที่เชื่อถือได้ว่าจำเลยได้ซื้อยาพิษนั้นจริง เช่นนี้กระทำให้เป็นข้อพิรุธชั้นต้น ส่อให้น่าสงสัยว่าจำเลยจะได้กระทำผิดจริง แลถ้าโจทก์สืบพยานประพฤติเหตุห้อมล้อมกรณีเข้าได้อีก เช่นจำเลยเป็นคนปรนนิบัติอยู่ใกล้ชิดกับผู้ตาย เวลานั้นจำเลยมีหนี้สินล้นพ้นตัวหรือกำลังคับแค้นในเรื่องเงินทองมาก แลมีหวังอยู่ทางเดียวที่จะได้รับมรดกของผู้ตายที่ได้พินัยกรรมยกทรัพย์ไว้ให้เท่านั้น จึงจะช่วยความทุกข์ร้อนของตนได้ ทั้งจำเลยเป็นคนมีนิสัยใจคออำมหิตดุร้าย ส่วนตัวผู้ตายนั้นเป็นคนเข้าวัดถือศีลกินเพลเสมอ ไม่เคยมีสาเหตุอริวิวาทกับใครเลยเช่นนี้เป็นต้น ศาลอาจจะลงโทษจำเลยได้ ซึ่งความจริงจำเลยได้ซื้อยาพิษนั้นมาจริง แต่ได้ใช้ในการฆ่าหนูหากคนใช้ของผู้ตายซึ่งอยู่บ้านเดียวกับจำเลยแอบยักเอาไว้ แลมาใช้วางผู้ตายแลจำเลยด้วย เพื่อหวังจะทำการลักทรัพย์ได้สดวก แต่เผอิญจำเลยเองไม่ได้รับประทานของที่ปนยาพิษนั้น เรื่องนี้ถ้าจำเลยได้ต่อสู้ตามความจริงแล้ว ศาลคงไม่ลงโทษจำเลย คดีเช่นนี้อาจเกิดขึ้นได้แก่คนเขลาขลาดกลัวความผิดจนเกินไป ไม่กล้าให้การตามความจริง แลบางทีทนายของตนเองก็ยังปกปิด ทนายความควรอธิบายชี้แจงให้ตัวจำเลยเข้าใจ แลถ้าได้ให้การไปเสียแล้ว ก็ควรแนะนำให้กลับให้การตามความสัจจริงเสียใหม่ วิธีแก้ความชนิดนี้เป็นวิธียากที่สุด ท่านควรจะใช้วิจารณปัญญาตริตรองให้รอบคอบเต็มที่ ถ้าท่านเป็นทนายที่หัดใหม่แลไปชนะความสำคัญในเรื่องที่หวุดหวิดน่ากลัวศาลจะลงโทษเช่นนี้เข้าสักเรื่องหนึ่ง จะทำให้ท่านมีชื่อเสียงขึ้นอีกหาน้อยไม่ ซึ่งเคยมีตัวอย่างมามากแล้วในเมืองอังกฤษและอเมริกา

คำฟ้อง

คำฟ้องนั้นเป็นที่สำคัญแห่งหนึ่ง เพราะถ้ากล่าวข้อความให้คลาดเคลื่อนขาดตกบกพร่องในข้อใหญ่ใจความ หรือกล่าวข้อเคลือบคลุมแล้ว อาจเป็นเหตุให้ศาลหยิบยกเอาข้อนั้นขึ้นเป็นข้อบุบฉลายในคดี และบางที อาจจะทำให้ถึงแพ้คดีได้ เช่นในเรื่องฟ้องหาว่าจำเลยรับของโจรเป็นต้น ถ้าในฟ้องไม่กล่าวให้เห็นว่าจำเลยได้รับของร้ายนั้นโดยรู้สึกแล้ว ศาลอาจจะไม่รับฟ้องหรือยกฟ้องเสียโดยกล่าวว่าคดีไม่มีมูลเป็นความอาญาได้ เพราะฉนั้น ทนายเมื่อได้ไต่สวนพยานเห็นว่าคดีมีมูลแลจะร่างฟ้องควรระมัดระวังให้ถ้วนถี่ เลือกใช้ถ้อยคำให้เหมาะเจาะที่กินความแต่พอดี ไม่ควรใช้ถ้อยคำให้ฟุ่มเฟือยเกินไปโดยใช่เหตุ ถ้าเป็นฟ้องคดีอาญา ก็ควรดำเนินข้อความในฟ้องตามถ้อยคำในประมวลกฎหมายลักษณอาญาตามที่จะเป็นได้ แลถ้าคดีเป็นที่น่าสงสัยไม่แน่ใจว่าจะควรฟ้องสถานใดแน่ ก็ควรเพิ่มเติมข้อหาที่เห็นว่าเป็นประโยชน์แก่คดีลงไปให้หมด จะเป็นข้อเดียวหรือหลายข้อก็ตาม เพื่อว่าถ้าพยานหลักฐานไม่พอในข้อหาข้อใดข้อหนึ่ง บางทีก็อาจจะพอสำหรับข้อหาอื่น ๆ ได้ แต่นี่ไม่ได้หมายความให้ท่านฟ้องอย่างทอดแห ท่านควรเลือกเฉพาะฐานซึ่งท่านอาจจะสืบได้เท่านั้น แลควรกล่าวอ้างให้ชัดเจนว่าจำเลยได้กระทำผิดต่อพระราชกำหนดกฎหมายอะไรแลมาตราใด ถ้าไม่อ้างบทกฎหมายที่จำเลยกระทำผิดแล้ว ศาลอาจไม่รับฟ้องหรือไม่ลงโทษจำเลยให้ (ดูคำพิพากษาฎีกาที่ ๑๗๘/๑๒๘) แต่การอ้างบทกฎหมายนี้จงระวังอย่าให้ผิดฐานฟ้อง ถ้าอ้างผิดฐานศาลจะตัดสินยกฟ้องเสีย เช่นในฟ้องกล่าวหาว่าจำเลยลักทรัพย์แต่อ้างกฎหมายฐานบุกรุก ศาลถือว่าโจทก์

อ้างผิดฐาน ไม่ลงโทษให้ (ฎีกาที่ ๖๓/๑๓๑) ข้าพเจ้าเห็นว่าควรจำตัวอย่างคดีที่มีฟ้องเคลือบคลุมซึ่งศาลฎีกาได้พิพากษาเป็นบรรทัดถานแล้วไว้บ้าง เพื่อจะได้ไว้ใช้เทียบเคียงประกอบในการที่ท่านจะแต่งฟ้องเรื่องอื่นซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกัน ข้าพเจ้าจึงได้ยกมาลงไว้บ้างคือ

๑. โจทก์ฟ้องว่า จำเลยรับของโจร แต่ในฟ้องไม่ได้กล่าวว่าของอะไรหายไปบ้างตัดสินว่าเป็นฟ้องเคลือบคลุม (ฎีกาที่ ๒๑๓/๑๑๙) แลในฟ้องต้องกล่าวว่า เป็นของผู้ใดหายด้วย มิฉนั้นก็เป็นฟ้องเลื่อนลอย (ฎีกาที่ ๑๙๓/๑๑๙)

๒. โจทก์ฟ้องว่า มีผู้ร้ายลักทรัพย์ของผู้หนึ่งไปแล้วไปจับของกลางได้จากจำเลย แต่ในฟ้องไม่ได้กล่าวว่าจับของกลางแลตัวจำเลยได้เมื่อใด แลคดีนั้นเถียงกันในเรื่องอายุความด้วย ศาลฎีกาตัดสินว่าฟ้องของโจทก์เคลือบคลุม ให้ยกฟ้องเสีย (ฎีกาที่ ๘๐๖/๑๒๓)

๓. โจทก์ฟ้องว่า จำเลยทำชู้กับภรรยาของตนแต่ในฟ้องมิได้กล่าวว่าทำชู้กันเมื่อวันเดือนใด ศาลฎีกาตัดสินว่า เป็นฟ้องเคลือบคลุม (ฎีกาที่ ๘๘๕/๑๓๑)

๔. โจทก์ฟ้องว่าจำเลยทำน้ำสาโทเถื่อน ไม่อธิบายว่าน้ำสาโทเป็นของต้มกลั่นอย่างสุราแล้ว ตัดสินว่าเป็นฟ้องเคลือบคลุม (ฎีกาที่ ๙๖๑/๒๔๕๖)

๕. ในกรณีอันเดียวกัน โจทก์ฟ้องหาว่าจำเลยกระทำผิดฐานแจ้งความเท็จต่อเจ้าพนักงาน หรือฐานเบิกความเท็จต่อศาลอย่างใดอย่างหนึ่ง ตัดสินว่าเป็นฟ้องเคลือบคลุม (ฎีกาที่ ๗๕๑/๒๔๕๘)

อนึ่ง การเขียนฟ้องนั้น ควรจำหลักที่มีกฎหมายบังคับไว้ด้วยคือ

๑. ต้องเขียนด้วยน้ำหมึก ถ้ามีผิดตกที่ใด ห้ามมิให้ขูดแก้ ได้แต่ขีดฆ่า แล้วให้ผู้เขียนลงชื่อไว้ข้างล่างกระดาษที่หัวบรรทัดของคำที่ขีดฆ่าหรือตกไว้เป็นสำคัญ ตามพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่ง ปี ๑๒๗ มาตรา ๔๓

๒. ต้องบอกชื่อแลตำบลที่อยู่ของผู้แต่งผู้เขียนไว้ท้ายฟ้องฉบับนั้นด้วย ตามประกาศว่าด้วยลงชื่อผู้แต่งผู้เขียนหนังสือฟ้องเรื่องราวแลฎีกา ปี ๑๑๐ แลเวลานี้ต้องบอกวิชาทำมาหากินของผู้แต่งผู้เขียนด้วยเพื่อให้รู้ว่าหากินทางหนังสือหรือมิใช่ ถ้าทนายเป็นผู้แต่งผู้เขียนเอง ต้องลงเลขหมายในใบอนุญาตให้ประจักษ์ด้วย ตามรับสั่งของอธิบดีศาลฎีกาซึ่งมีถึงศาลทั้งหลาย

๓. ต้องมีศุภมาศวันเดือนปีแลตำบลที่เกิดมูลคดีพิพาท ตามพระราชบัญญัติจัดการศาลในสนามสถิตยุติธรรม ปี ๑๑๑ ข้อ (๔) ถ้าเป็นคดีอาญายิ่งสำคัญมาก เพราะถ้าฟ้องผิดวันและจำเลยหลงต่อสู้คดีแล้ว ก็จะต้องถูกศาลตัดสินยกฟ้อง แต่ถ้าจำเลยไม่หลงต่อสู้ก็ไม่เป็นไร ควรดูคำพิพากษาศาลฎีกาที่ ๓๘๑/๑๒๑ และที่ ๗๒/๑๓๑

๔. ต้องมีคำขอว่าจะให้ศาลบังคับแก่จำเลยอย่างใดให้ชัดเจนด้วย ข้อแรกจะต้องขอให้ศาลออกหมายเรียกจำเลย มิฉนั้นศาลจะไม่รับฟ้อง ตามกฎหมายลักษณรับฟ้องบทที่ ๙ แลพระราชบัญญัติจัดการศาลยุติธรรม ปี ๑๑๑ ข้อ ๘ (๕) เวลาท่านเขียนคำขอท้ายฟ้องนี้ควรระลึกอยู่เสมอว่าศาลจะไม่ตัดสินให้เกินกว่าคำขอของโจทก์เลย เว้นแต่ในคดีแพ่งในบางเรื่องซึ่งศาลอาจตัดสินเลยไปได้บ้างตามข้อยกเว้นที่จำแนกไว้ตามมาตรา ๓๙ แห่งวิธีพิจารณาความแพ่ง ปี ๑๒๗ เท่านั้น ถ้าในคดีอาญาศาลจะไม่ลงโทษ

จำเลยให้หนักกว่าบทมาตราหรือฐานที่โจทก์อ้างขอมานั้นเลย แต่ถ้าขอบทหนัก ศาลอาจลงโทษบทเบาได้ในประเภทเดียวกัน

๕. ต้องมีสำเนาส่งให้ศาลพอกับที่ศาลจะส่งให้แก่จำเลยได้ทั่วกันคนละฉบับ อนึ่งการทำสำเนานี้ไม่เฉพาะแต่ฟ้อง แม้เรื่องราว คำแถลง คำให้การแลคำมีคำ ก็ต้องมีสำเนาเช่นเดียวกัน ตามวิธีพิจารณาความแพ่งมาตรา ๒๐ ตอน ๒ แลถ้าในฟ้องนั้นได้อ้างเอกสารหนังสือสำคัญอย่างใดก็ต้องคัดสำเนาติดไปกับฟ้องทุกฉบับเหมือนกัน ส่วนต้นฉบับนั้นถ้าพอนำไปได้ก็ต้องนำไปให้ศาลตรวจดูด้วย เว้นแต่ถ้าจะส่งต้นฉบับไม่ได้ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง ก็ให้แถลงเหตุที่ขัดข้องต่อศาล ตามมาตรา ๓๐ แห่งพระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่ง

เมื่อได้เขียนคำฟ้องลงบนแบบฟอร์มของศาลเสร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ดีแล้ว ก็นำไปยื่นต่อศาลเจ้าหน้าที่ เพื่อขอให้ศาลประทับฟ้องออกหมายเรียกจำเลยต่อไป เมื่อศาลประทับฟ้องแล้วต้องไปจัดการนำหมายเรียกไปให้จำเลยภายในกำหนด ๑๕ วันนับแต่วันยื่นฟ้องเป็นต้นไป มิฉนั้นศาลอาจจำหน่ายคดีออกเสียจากบัญชีความได้ ตามวิธีพิจารณาความแพ่งมาตรา ๖๒ ส่วนข้อที่ท่านควรจะยื่นฟ้องต่อศาลไหน ควรเรียกใครเป็นจำเลย แลข้อห้ามในการฟ้องร้องนั้น ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวในที่นี้ เพราะจะเป็นการเกินวงเขตแห่งหนังสือเล่มนี้ไป แลทั้งท่านควรจะได้ทราบจากหลักวิธีพิจารณาแลตัวบทกฎหมายแล้ว

อนึ่ง การที่จะนำฟ้องไปยื่น ถ้าเป็นคดีที่มีกฎหมายบังคับไว้ว่า ผู้ยื่นจะต้องสาบาลก่อนว่าเป็นความจริงตามฟ้องนั้น เช่นคดีอาญาราษฎรเป็นโจทก์คดีล้มละลายหรือคดีที่มีคำร้องขอว่าความอย่างคนอนาถาเป็นต้น ก็ต้องให้

ตัวความไปศาลด้วย เพื่อจะได้สาบานตัวตามที่กฎหมายบังคับนั้น แลในคดีแพ่งที่ไม่เกี่ยวกับการสาบาลตัว ถ้าตัวความจะไม่ไปเองก็ต้องให้แต่งใบไว้ความไปให้เสร็จ แลต้องนำเงินค่าธรรมเนียมศาลไปด้วย ถ้าไม่นำไป แลเป็นคดีที่จวนจะหมดอายุความอยู่แล้วด้วย อาจจะทำให้เสียการได้ ควรดูคำพิพากษาฎีกาที่ ๑๐/๑๑๘

อนึ่ง มีคดีบางชนิดที่โจทก์ต้องแจ้งความให้จำเลยทราบก่อนฟ้อง ให้อ่านคำพิพากษาฎีกาที่ ๑๓๙/๑๒๓ ที่ ๒๘/๑๒๘ แลที่ ๑๐๓๐/๒๔๕๖ ท่านจะเห็นได้ว่าไม่ใช่แต่จะเสียค่าฤชาธรรมเนียมเปล่า โจทก์กลับฟ้องใหม่ไม่ได้ทีเดียว นี่แหละทนายที่ไม่มีความสามารถพอ จะทำให้ลูกความเสียหายเช่นนี้ แลคดีที่ฟ้องหาว่าเป็นหนี้ โจทก์ต้องได้ทวงถามลูกหนี้ก่อนฟ้อง ให้ดูคำพิพากษาศาลฎีกาที่ ๑๐๘๐/๒๔๕๖

อนึ่ง ข้าพเจ้าขอเตือนท่านอีกหน่อยว่า เมื่อท่านรับความไว้ว่าต่างแลจะร่างฟ้องนั้น ท่านควรถามตัวของท่านเองดูเสียก่อนว่า รู้กฎหมายในเรื่องนั้นดีพอแล้วหรือ ข้อสำคัญที่ควรระวังก็คือ อย่าไปคว้าเอาความแพ่งมาฟ้องเป็นความอาญาให้เขาได้รับความลำบากซึ่งท่านคงจะได้รับความติเตียนจากศาลเป็นแน่แท้ ให้ดูคำพิพากษาศาลฎีกาที่ ๒๙๔/๒๔๕๗ ในกรมสวัสดิ์ ฯ ทรงรับสั่งไว้ดังนี้ "ฯ ล ฯ *โจทก์จำเลยต่างคนมิได้รู้แน่ว่าฝ่ายใดมีสิทธิ์ในที่พิพาทเพียงไร คลีเข้าลักษณะว่าโต้เถียงกรรมสิทธิ์กันโดยซื่อแท้ ๆ จะเป็นคดีอาญาไม่ได้* ถ้าแม้ ฯ ล ฯ *ทนายความโจทก์เป็นผู้คงแก่เรียนรู้ถ้อยถึงความ ก็จะไม่แนะนำให้โจทก์ว่าคดีทางอาญาเลย* ฯ ล ฯ"

คำให้การ

คำให้การก็เป็นที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งดุจเดียวกับคำฟ้อง ดังจะเห็นได้เช่น คำให้การของจำเลยในเรื่องวางยาพิษที่กล่าวไว้ในหมวดเตรียมคดีเป็นต้น แลที่จะรู้ว่าประเด็นแห่งคดีมีอย่างไรบ้าง ก็ต้องอาศัยยกคำฟ้องแลคำให้การขึ้นเทียบกันเข้า คำฟ้องข้อไหนที่จำเลยรับก็เป็นอันฟังได้ โจทก์ไม่ต้องสืบอีก ข้อไหนที่จำเลยต่อสู้เถียงขึ้นมา ข้อนั้นก็เป็นประเด็นที่จะต้องพิจารณาต่อไป เว้นไว้แต่ในความอาญาที่เป็นคดีอุกฉกรรจ์เช่นมีโทษถึงประหารชีวิตนั้น ถึงแม้จำเลยจะให้การรับสารภาพ โจทก์ก็ต้องสืบพยานประกอบ เพราะอาจจะมีการปลอมตัวมารับโทษแทนกันได้ในคดีสำคัญ ๆ นี้

เมื่อมีลูกความเขานำคดีมาให้แก้ต่าง ควรจะตรวจดูคำฟ้องของโจทก์ให้ละเอียด แล้วซักถามลูกความของท่านให้ได้ความก็ควรแนะนำให้ลูกความนั้นประณีประนอมยอมความเสีย เพื่อจะได้ไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมให้มากไปอีกโดยใช่เหตุ หรือถ้าเป็นคดีอาญาก็ควรแนะนำให้จำเลยให้การรับสารภาพเสียโดยชื่นตาชื่นใจ เพื่อจะได้ขอความกรุณาต่อศาลลดหย่อนผ่อนโทษหรือรอการลงอาญาไว้ โดยแสดงเหตุว่ากระทำความผิดลงเป็นครั้งแรกหรือมีเหตุอย่างอื่นที่ควรได้รับความปราณีตามมาตรา ๕๙ แห่งประมวลอาญาก็ควรแสดงต่อศาล เมื่อจำเลยได้กระทำผิดจริงเช่นนี้แล้วท่านไม่ควรคิดต่อสู้คดีให้พลิกแพลงความเป็นจริงไป หรือสืบพยานหลักฐานอันท่านรู้อยู่แก่ใจว่าเป็นเท็จนั้นเลย ท่านควรรักษามรรยาทของท่านในข้อที่ว่า จะต้องเป็นผู้ตั้งอยู่ในความสัตย์สุจริต แลช่วยรักษาความยุติธรรมในโรงศาลให้เคร่งครัด

เมื่อท่านได้สวนคดีจากลูกความของท่าน เห็นว่าคดีโจทก์ไม่มีมูลแห่งความจริง หรือกล่าวหาเกินความจริงแลมีช่องทางจะชนะได้ ก็ควรจัดการแต่งคำให้การไปยื่นเสียภายในกำหนดนัดในหมายนั้น ถ้าเห็นว่าจะทำคำให้การไปยื่นไม่ทันตามกำหนดนั้น ก็ต้องไปยื่นคำร้องต่อศาลขอเลื่อนการยื่นคำให้การไปโดยแสดงเหตุที่ขัดข้องให้ศาลทราบ

อนึ่ง ก่อนที่ท่านจะแต่งคำให้การนั้น ท่านจะต้องตรวจฟ้องดูให้ละเอียดอีกว่า ฟ้องของโจทก์นั้นมีข้อความเคลือบคลุม หรือมีเหตุอย่างใดที่ควรยกขึ้นเป็นข้อตัดสำนวนโจทก์หรือไม่ ถ้ามีก็จะได้ยกขึ้นเป็นข้อต่อสู้ข้อแรก ถ้าข้อตัดสำนวนนี้เป็นข้อกฎหมาย ก็จะได้ขอให้ศาลวินิจฉัยชี้ขาดเสียก่อน เพื่อว่าจะได้ไม่ต้องเสียเวลาสืบพยานในข้ออื่นต่อไป เช่นในคดีที่โจทก์ฟ้องว่า จำเลยได้ให้โจทก์ไถ่หนังสือสัญญาสำหรับที่แลให้โจทก์ใช้หนี้แทนจำเลยไปเป็นจำนวนเงิน ๖๔๐ บาท โดยจำเลยสัญญาว่าจะทำหนังสือสัญญาขายที่ดินรายนี้ให้ บัดนี้จำเลยไม่ยอมทำหนังสือสัญญาขายหรือมอบที่ดินให้ จึงขอให้ศาลบังคับให้จำเลยทำหนังสือขายที่นั้นให้แก่โจทก์ เมื่อทนายจำเลยได้ไต่สวนจากลูกความแล้วได้ความว่าคดีที่โจทก์ฟ้องนั้น โจทก์ได้ฟ้องจำเลยไว้ครั้งหนึ่งแล้วว่าจำเลยได้ขายฝากที่รายนั้นไว้แก่โจทก์ แลศาลได้ตัดสินคดีนั้นเสร็จเด็ดขาดไปแล้ว ซึ่งเป็นที่รายเดียวกันเช่นนี้ ทนายจำเลยควรขอให้ศาลวินิจฉัยข้อนี้ก่อนว่า โจทก์จะมีอำนาจฟ้องใหม่ในเรื่องนี้หรือไม่ เพราะเป็นคดีที่ได้มีคำพิพากษาเด็ดขาดว่าโจทก์ไม่มีอำนาจฟ้องจำเลยอีกได้ ก็จะได้ไม่เป็นการเสียเวลาที่จะต้องสืบพยานในท้องคดีเรื่องที่โจทก์ฟ้องใหม่ว่าสัญญาจะขายนี้ต่อไป หรือข้อตัดสำนวนซึ่งเป็นข้อเท็จจริง เช่นในเรื่องโจทก์ฟ้องว่าจำเลยที่ ๑ ทำชู้กับจำเลยที่ ๒ ซึ่งเป็นภรรยาของ

โจทก์ จำเลยยกข้อตัดสำนวนโจทก์ขึ้นสู้ว่าโจทก์กับจำเลยที่ ๒ หาได้เป็นสามีภรรยากันโดยชอบด้วยกฎหมายไม่ ซึ่งศาลจะต้องวินิจฉัยเป็นข้อแรก หรือต่อสู้ว่าฟ้องโจทก์ขาดอายุความเป็นต้นในคำให้การของจำเลยในคดีเรื่องชายชู้อาจมีข้อต่อสู้เป็นชั้น ๆ ไปดังนี้

๑. โจทก์กับจำเลยที่ ๒ หาได้เป็นสามีภรรยากันโดยชอบด้วยกฎหมายไม่

๒. แลจำเลยหาได้เป็นชู้กันไม่

๓. ถึงแม้จำเลยที่ ๒ จะได้เป็นภรรยาโจทก์ ก็หาใช่ภรรยาหลวงไม่ เป็นแต่ภรรยาน้อย แลทั้งร้างกันด้วย (การเป็นชู้กับภรรยาน้อยนั้นเบี้ยปรับน้อยกว่าเป็นชู้ด้วยภรรยาหลวง แลถ้าเป็นภรรยาร้าง เบี้ยปรับก็ลดลงอีกกึ่งหนึ่ง) หรือรับว่าได้เป็นชู้กับภรรยาโจทก์จริง แต่โจทก์ได้ทราบเหตุแลรู้จักจำเลยดีแล้วหาได้จัดการฟ้องร้องภายในกำหนด ๓ เดือนไม่ ซึ่งเป็นการขาดอายุความ

เมื่อจำเลยให้การแล้ว หน้าที่นำสืบในประเด็นแห่งคดีนั้น อาจตกมาอยู่แก่จำเลยต้องสืบก่อนได้ เช่นโจทก์ฟ้องเรียกเงินกู้จากจำเลย จำเลยให้การรับว่าได้กู้เงินจากโจทก์มาจริง แต่แก้ว่าได้ใช้แล้วเช่นนี้ เป็นหน้าที่ของจำเลยจะต้องนำพยานมาสืบก่อนในประเด็นที่ว่า จำเลยจะใช้เงินรายนี้แล้วหรือยัง ทนายควรจะรู้ว่าหน้าที่นำสืบนั้นตกอยู่แก่ฝ่ายใด เพื่อว่าจะได้มีเวลาตระเตรียมพยานล่วงหน้าไว้ แต่ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวด้วยเรื่องหน้าที่นำสืบในที่นี้ให้มากไปอีก โดยจะเป็นการเกินวงที่ขีดไว้สำหรับหนังสือเล่มนี้

อนึ่ง ในท้ายคำให้การที่ท่านต่อสู้คดีโจทก์นั้น ท่านควรจะมีคำขอเหมือนกัน คือขอให้ศาลตัดสินยกฟ้องโจทก์ทั้งหมดหรือแต่ส่วนใดส่วนหนึ่งตามที่ต่อสู้ และขอให้บังคับโจทก์ให้เสียค่าฤชาธรรมเนียมและค่าทนายอย่างสูงแทนจำเลยทั้งสิ้น ประการหนึ่งถ้าจำเลยมีข้อความจะต้องฟ้องแย้งซึ่งตกอยู่ในเกณฑ์บัญญัติแห่งมาตรา ๒๕ พระราชบัญญัติวิธีพิจารณาความแพ่ง ทนายก็ควรจะแนะนำให้จำเลยฟ้องแย้งรวมมาในคำให้การ เพื่อสดวกแก่การพิจารณาคดีและยุติธรรมแก่จำเลยด้วย

คำแถลงมูลคดี

ในภาคนี้ข้าพเจ้าขอกล่าวถึงกิจการของทนายก่อน ที่จะลงมือ สืบพยาน ที่เรียกว่าการแถลงมูลคดี คือเมื่อได้เตรียมคดียื่นฟ้องต่อศาลแลจำเลยได้ให้การแล้ว ถึงวันนัดพิจารณาก่อนที่จะเรียกพยานเข้ามาสืบนั้น ทนายโจทก์ควรจะแถลงมูลคดี อธิบายถึงกรณีเหตุที่โจทก์ต้องได้รับความเดือดร้อน หรือต้องได้รับความเสียหายอย่างไรจนถึงกับต้องฟ้องร้อง แลประเด็นในคดีจะเป็นข้อ กฎหมายหรือ ข้อเท็จจริง มีอยู่ว่า กะไรบ้างแลโจทก์ มีพยาน หลักฐานที่สามารถนำมาสืบประกอบคดีของตนได้อย่างไรด้วย เพื่อให้ศาลได้ทราบเหตุการในคดีเป็นเลา ๆ ไม่มืดแปดด้าน แลเมื่อพยานเข้ามาเบิกความศาลจะได้ เข้าใจในเรื่องที่ พยานให้ การนั้นไปทีเดียว ซึ่ง จะเป็นประโยชน์ มาก ข้าพเจ้าได้สังเกตว่า ไม่ค่อยมีทนายได้แถลงมูลคดีนัก บางทีจะเป็นด้วยเป็นการใหม่อยู่สักหน่อย ยิ่งตามศาลหัวเมืองด้วยแล้ว โดยมากนักไม่มีทนายแถลงมูลคดีเลยทีเดียว คือเมื่อถึงวันนัดพิจารณาทนายโจทก์ผู้มีหน้าที่สืบก็เรียกพยานเข้ามาในศาล แล้วลงมือจ้ำซักถามพยานกันทันที วิธีนี้ก็เป็นประโยชน์ดีอยู่บ้างดอกสำหรับทนายซึ่งไม่มีความสามารถ เพราะถ้าจะจะขืนให้ทำคำแถลงมูลคดี ก็คงพูดเหลวไหลน้ำท่วมทุ่งไม่ถูกข้อประเด็น ซึ่งจะเป็นการเสียเวลาเปล่าโดยใช่เหตุ แต่ที่ศาลในเมืองอังกฤษนั้น ทนายโจทก์เขาแถลงมูลคดีกันแทบทุกเรื่อง จะมีอยู่บ้างที่ไม่ได้แถลงมูลคดีก็เฉพาะเรื่องที่จำเลยให้การรับสารภาพตามฟ้องเท่านั้น แต่ขอให้เข้าใจว่าถ้าเป็นคดีเล็กน้อยไม่มีปัญหากฎหมายหรือข้อเท็จจริงยุ่งยากนักแล้ว เขาแถลงมูลคดีกันราว ๑๐—๑๕ นาทีเท่านั้น

การแถลงมูลคดีนั้นทนายจะต้องเตรียมนึกไว้เสียก่อนว่าจะพูดอะไรบ้าง ข้อสำคัญจะต้องพูดแต่พอดี ๆ อย่าให้สั้นเกินไปนักหรือมากเกินไป เพราะถ้าสั้นนัก ก็จะทำให้ศาลไม่เข้าใจเรื่องของตนได้ แลถ้ายาวเหลิงเจิ้งเกินไปโดยไม่มีแก่น ก็จะทำให้ศาลแลผู้ฟังเบื่อแลรำคาญเปล่า ๆ โดยไม่มีประโยชน์ แลบางทีการที่ท่านพูดมากไปเช่นนั้นอาจเป็นผลเสียหายแก่คดีท่านก็ได้ เช่นเมื่อท่านไปแถลงรับรองว่าสามารถจะนำพยานคนนั้น ๆ มาสืบในข้อนั้นข้อนี้แล้วหานำมาสืบไม่ หรือนำมาสืบ แต่เขาไม่รู้เห็นอะไรหรือรู้เห็นข้อความตรงกันข้ามไปเช่นนี้ อาจเป็นข้อที่จะทำให้ศาลระแวงสงสัยในคดีของโจทก์ได้ แลทั้งเป็นข้อที่ทนายจำเลยเขาจะยกขึ้นกล่าวติเตียนเมื่อเขาแถลงข้อค้าน เพื่อให้ศาลเห็นข้อชำรุดบกพร่องในคดีของโจทก์ด้วย เพราะฉนั้นข้าพเจ้าจึงขอเตือนให้ท่านระวังถ้อยคำของท่านเป็นไปแต่พอดีพองามจะได้เป็นเครื่องนำมาแห่งความสวัสดีมีชัยแก่ท่าน

อนึ่ง ในการแถลงมูลคดีนี้ มีผู้มีความเห็นแตกต่างกันว่า ควรจะกล่าวถึงคำให้การของจำเลยแลข้อที่ศาลควรตัดสินอย่างไรหรือไม่ เช่นจะกล่าวว่าถ้าเรื่องเป็นเช่นนั้นจริง ศาลควรตัดสินให้โจทก์ชนะคดีด้วยเหตุนั้นเหตุนี้ ข้าพเจ้าเองเห็นว่าควรกล่าวถึงด้วย เพราะไม่เห็นว่าจะมีข้อเสียหายอย่างไร

ในการแถลงมูลคดีนั้น ข้าพเจ้าขอเตือนว่า ถ้าข้อความข้อใดที่ท่านไม่แน่ใจว่าจะสืบได้อย่างชัดเจนแล้ว ท่านไม่ควรหาญเข้ารับรองต่อศาลอย่างแน่นอน แลไม่ควรกล่าวติเตียนคำให้การของจำเลยให้มากนักในข้อที่มีน้ำหนักอยู่บ้าง เพราะถ้าพลาดท่าจะทำแน่นขึ้นอีก แลควรระวังอย่าพูดให้เกินข้อประเด็นในคดีไป เพราะนอกจากเป็นที่เสียเวลาแลรำคาญหูท่านผู้

พิพากษาแล้ว ทนายฝ่ายโน้นเขาจะลุกขึ้นคัดค้าน และเมื่อศาลเห็นชอบด้วยคำคัดค้านนั้น เราก็จะเสียเหลี่ยมไม่เข้าที ซึ่งอาจทำให้หัวใจปั่นป่วนไปได้ ท่านต้องระวังคอยระงับสติอย่าให้มีโมโหฉุนเฉียวตึงตังขึ้นในระหว่างแถลงมูลคดีนั้นได้ ซึ่งอาจจะทำให้เสียการได้ ควรจะพยายามพูดจาให้อ่อนหวานขอความกรุณาต่อศาลให้ลูกความของตนได้รับความยุติธรรม การพูดทึ่งตึงตังแลทำท่าโกรธนั้น นอกจากจะเป็นเครื่องส่อมรรยาทอันน่าชังของตนแล้ว ยังเป็นเรื่องอาจทำให้ศาลเข้าใจผิดไปว่า ตนได้ฟ้องความโดยเจตนาจะแกล้งจำเลยให้ได้รับความลำบากก็เป็นได้ จึงเป็นสิ่งที่ไม่ควรประพฤติอย่างยิ่ง อีกข้อหนึ่งข้าพเจ้าขอเตือนว่า ไม่ควรอุตริใช้คำภาษาฝรั่ง ซึ่งท่านไม่เข้าใจคำแปลอย่างชัดเจน ถึงแม้ท่านจะเข้าใจคำแปลอย่างชัดเจน ถึงแม้ท่านจะเข้าใจคำแปลดี ถ้ามีคำใดที่ใช้ได้เหมาะเท่ากัน ข้าพเจ้าก็ยังเห็นว่าควรใช้คำไทย เพราะว่าเราเป็นไทยแลศาลก็ศาลไทย ไม่ควรเอาภาษาอื่นมาใช้โดยไม่จำเป็น ข้าพเจ้าได้ทราบเรื่องอันขบขันของทนายความผู้หนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นในศาลเมื่อเร็ว ๆ นี้เองเรื่องหนึ่ง ข้าพเจ้าอยากจะเล่าไว้ให้ฟังเป็นเครื่องเตือนใจ คือ มีทนายความผู้หนึ่งค่อนข้างเก่าหน่อย ด้วยความอวดดีที่อยากจะแสดงว่าตนใช้ภาษาฝรั่งเป็น หรือเห็นเป็นของโก้เก๋อย่างใดอย่างหนึ่ง ได้ใช้คำถามซักพยานดังนี้ "พยานเห็นจำเลยเขามีเฟอร์นิเจ้อร์อย่างไรในเวลานั้น" ทันใดนั้นศาลจึงสอบทนายขึ้นว่าคำว่า "เฟอร์นิเจ้อร์" นั้นหมายความว่ากระไร ทนายจึงแถลงแปลให้ศาลฟังว่า "ประทานคำว่าเฟอร์นิเจ้อร์นี้เป็นคำฝรั่งที่เขาพูดกันทั่วไป แปลว่าเครื่องนุ่งห่มนั่นเองขอรับ" ทันใดนั้นผู้พิพากษาแลทนายอีกฝ่ายหนึ่ง ตลอดกระทั่งเสมียนพนักงานแลผู้นั่งฟังการพิจารณาในศาล ได้พากันหัวเราะคิกคัก

ขึ้นพร้อมกัน ซึ่งทำให้ทนายผู้นั้นหน้าเย็นไป แลคงเป็นบทเรียนในการพูดภาษาฝรั่งของทนายผู้นั้นไปอีกนาน

การแถลงมูลคดีนั้น ทนายไม่ควรกล่าวล่วงหน้าถึงความบกพร่องในน้ำหนักคำพยานคนใดของตนที่จะได้เข้ามาเบิกความ เพราะชั้นต้นต้องถือว่าพยานที่นำมาสืบทุกคนเป็นพยานที่ควรเชื่อถือได้ทั้งนั้น จนกว่าจะได้มีข้อความอันใดมาลบล้างแสดงให้เห็นเป็นอย่างอื่น เพราะถ้าทนายยังไม่แน่ใจในน้ำหนักคำพยานของตนเองแล้วฉนี้ ก็ย่อมทำให้ศาลมีความพิศวงสงสัยว่าคดีของโจทจะไม่มีมูล แลจะเป็นการลำบากแก่ทนายเป็นอย่างยิ่งที่จะลบล้างความรู้สึกอันนี้ได้ การที่จะพูดแก้ตัวเหล่านี้ ควรพูดเมื่อสืบพยานเสร็จแล้ว คือชั้นแถลงสำนวนเป็นต้น

คำแถลงข้อค้าน

เมื่อโจทก์สืบพยานเสร็จแล้ว จำเลยก็แถลงข้อค้านหรือต่อสู้ของจำเลยให้ศาลฟัง โดยพรรณาติเตียนคดีของโจทก์ที่ได้สืบไปแล้วแลข้อความที่จำเลยตั้งใจจะสืบต่อศาล ทนายจำเลยมีหน้าที่ทวีคูณ คือว่าจะต้องกล่าวถึงพยานโจทก์ที่สืบไปแล้วและพยานจำเลยที่จะเรียกมาสืบต่อไป แต่ถ้าจำเลยจะไม่เรียกพยานเข้ามาสืบโดยเห็นว่าพยานโจทก์ไม่เพียงพอที่จะชนะได้ ทนายจำเลยก็ลงมือติเตียนคำพยานโจทก์แลคดีของโจทก์ แลเหตุไรศาลจึงควรยกฟ้องของโจทก์เสีย

เป็นหน้าที่ของทนายที่จะบรรยายเรื่องกล่าวข้อความเป็นตอน ๆ ไปตามลำดับ อย่าเอาหน้ามาเป็นหลัง เอาหลังมาเป็นหน้า เดี๋ยวจะทำให้ศาลไม่รู้ว่าต้นปลายอยู่ตรงไหนกันจะเกิดยุ่ง ทนายต้องพูดจาให้อ่อนหวาน แลพยายามเล่าเรื่องให้เป็นที่น่าเชื่อ พูดอย่างสั้น ๆ ก็คือ ทำให้คนอื่นเขามีความเห็นพ้องกับตน

ข้อควรจำนั้นคือ ทนายยืนขึ้นเพื่อจะติเตียนเรื่องของโจทก์ ฉะนั้นทนายจึงต้องพยายามแก้ให้ศาลเห็นว่า แท้จริงเรื่องของโจทก์นั้นเป็นสิ่งที่ไม่น่าเชื่อ โดยเหตุผลไม่สมกันอย่างนั้น ๆ พยานไม่เพียงพอ หรือถ้อยคำแตกต่างกันในข้อใหญ่ใจความ จนส่อความเหลวไหลให้เห็นได้อย่างประจักษ์ว่าไม่ควรเชื่อฟังเลย แลพยานของจำเลยที่จะนำมาสืบนั้นจะแสดงให้เห็นว่าเรื่องของโจทก์ไม่มีมูลแห่งความจริงเลย ทนายจำเลยจะต้องชี้เป็นข้อ ๆ ไปว่าเรื่องของโจทก์นั้นบกพร่องตรงไหน ทนายโดยมากมีความเห็นแตกต่างกันในข้อที่ทนายจำเลยควรจะพูดถึงข้อสำคัญที่โจทก์เห็นว่าโจทก์จะชนะได้ใน

ข้อนั้น ซึ่งพยานโจทก์ได้ให้การไว้อย่างมั่นคง ทนายจำเลยบางคนเห็นว่า ควรทำเป็นลืมไม่กล่าวถึงเสีย เพราะถ้าเป็นข้อเล็กน้อยแลจำเลยมากล่าวซ้ำซากเข้าอีก บางทีคำพูดของทนายจำเลยเอง อาจจะทำให้ศาลเชื่อพยานโจทก์ในข้อนั้น โดยเหตุที่ทนายจำเลยอธิบายไม่ได้ดี แต่ถ้าทนายจำเลยเห็นว่า จะแก้ได้ดีในข้อนั้นแล้วก็จงยกขึ้นกล่าวให้เต็มที่ ทนายจำเลยบางคนเห็นว่าควรพูดถึงทุกข้อที่โจทย์พรรณาในคำแถลงมูลคดีของโจทก์ เพราะเหตุว่าถ้าไม่พูดถึงเสียทีเดียวแล้ว บางทีศาลอาจลงความเห็นว่า จำเลยเถียงไม่ขึ้นแลยอมแพ้แล้วในข้อนั้น ซึ่งทำให้คดีของโจทก์มีน้ำหนักขึ้นได้ ข้าพเจ้าเองมีความเห็นว่าทนายควรคิดถึงเหตุผลต่าง ๆ ก่อนที่จะยืนยันว่าควรกล่าวถึงข้อนั้นหรือไม่ ควรคาดคะเนดูว่าศาลเชื่อคดีของโจทก์ในข้อนั้นไหม ถ้าเห็นว่าศาลไม่แลดู หรือจะไม่ถือเอาเป็นสำคัญฉนี้ ก็ไม่ควรไปรื้อเอามากล่าวเข้าอีก คงไม่มีผลดีอะไร แต่ถ้าคะเนว่าศาลเห็นด้วยโจทก์ในข้อนั้นแล้ว จงพยายามอธิบายเถียงให้เต็มที่ แลพยายามค้นคว้าหาข้อมาแก้ อย่าให้จนมุมได้ ถ้าท่านจะเถียงในข้อกฎหมายแล้ว ขอเตือนว่าตัวบทกฎหมายหรือคำพิพากษาฎีกาซึ่งท่านจะอ้างมาสนับสนุนถ้อยคำของท่านนั้นจะต้องแน่ใจว่ามีอยู่จริง อย่าอ้างพุ่ง ๆ ไป ฉวยว่าถ้าศาลให้ท่านหาเข้าแลท่านหาไม่ได้โดยไม่มีแล้ว ท่านจะห้าแต้มไม่น้อย ซึ่งข้าพเจ้าเคยได้ยินว่ามีตัวอย่างมาบ้างแล้ว

เมื่อทนายจำเลยแถลงข้อต่อสู้ของจำเลยแล้ว แลศาลเห็นว่าคดีนั้นควรสืบพยานจำเลยต่อไป ทนายก็เรียกพยานของตนเข้ามาสืบเช่นพยานโจทก์ ไม่มีผิดอะไรกัน

ถามซัก

เมื่อโจทก์หรือจำเลยผู้มีหน้าที่ ๆ จะต้องสืบพยานได้เรียกพยานมาศาล และพยานได้สาบาลตัวหรือกระทำสัตย์ปฏิญาณตน ศาลถามพยานก่อนแล้ว ทนายจึงถามพยานภายหลัง ผู้อ่านควรอ่านหนังสือลักษณพยานโดยย่อของพระยานรเนติฯ เล่ม ๑ ภาค ๔ ข้อ ๒๗ หน้า ๓๖ ซึ่งมีข้อความดังนี้ "*ข้อ ๒๗ ฯลฯ เมื่อพยานได้สาบาลตัว ฯลฯ แล้ว ศาลลงมือถามชื่อสังกัดมูลนายพยาน ฯลฯ แล้วศาลถามพยานให้เบิกความตามข้อความในประเด็น แล้วยอมให้โจทก์หรือจำเลยฝ่ายผู้อ้างพยานนั้นถามพยานเพิ่มเติมอีกต่อไป* ฯ ล ฯ" แต่ตามธรรมเนียมในศาลสนามสถิตยุติธรรมนั้นเมื่อผู้พิพากษาถามชื่อ อายุ ตำบลบ้าน ของพยานแล้ว ทนายลงมือซักถามพยานทีเดียว ข้าพเจ้าเห็นว่าธรรมเนียมอันนี้ถูกต้องยุติ-ธรรมดี (ให้ดูหมายเหตุในลักษณพยานโดยย่อของพระยานรเนติ ฯ ที่ ๑๔ หน้า ๑๕๘) หน้าจะเป็นด้วยในศาลหัวเมืองบางเมืองจะไม่มีทนายดี จึงมีข้อความในพระราชบัญญัติลักษณพยาน คือมาตรา ๓๗ ว่า "เมื่อศาลอ่านประเด็นข้อสืบซึ่งกำหนดไว้ในคำชี้สองสถานแล้ว ก็ให้ศาลซักถามพยานให้พยานเบิกความ ฯลฯ" ข้อความในมาตรานี้ไม่ได้หมายความว่าผู้พิพากษาจำเป็นต้องซักถามพยานก่อนเสมอไป ผู้พิพากษามีหน้าที่เป็นผู้รักษาความยุติธรรมให้แก่คู่ความแลนั่งเป็นประธานในการพิจารณาเท่านั้นหาใช่เป็นผู้ช่วยทำคดีหรือลำเอียงเข้าแก่ฝ่ายใดมิได้ ให้ดูลักษณตระลาการในกฎหมายราชบุรี หน้า ๖๔๒ ซึ่งมีข้อความดังนี้ "ฯ ล ฯ อันว่าบุคคลผู้ใดผู้เป็นตระลาการบ่มิได้ล่วงเสียซึ่งยุติธรรมด้วยคติ ๔ ประการ (รัก โกรธ กลัว และหลง) ดังกล่าวแล้วและประกอบด้วยศีลสัจ แลพิจารณาคดีถูกต้องตามพระธรรม-

ศาสตร์กล่าวไว้นั้น อันว่าเกียรติยศแลโภคศิริสวัสดิ์มงคลแห่งตระลาการผู้นั้น ก็จะจำเริญขึ้นทุกวัน ดุจพระจันทร์ในวันศุกรปักษ์" และให้ดูคำพิพากษาศาลฎีกาที่ ๔๔๒ พ.ศ. ๒๔๕๗ แต่มีบางคดีถ้าผู้พิพากษาไม่ช่วยเหลือในการซักถามพยานให้บ้างแล้ว จะเกิดอยุติธรรมขึ้นได้ เช่นทนายฝ่ายหนึ่งเป็นคนเขลารู้เท่าไม่ถึงทนายอีกฝ่ายหนึ่ง หรือจำเลยในคดีอาญาที่ไม่มีทนายเป็นต้น ผู้พิพากษามีหน้าที่ ๆ จะไม่ยอมให้คู่ความฝ่ายหนึ่งเอารัดเอาเปรียบอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งเป็นการอยุติธรรม (ตามที่ฝรั่งเรียกว่า "แฟร์ เพล" ซึ่งผู้พิพากษาจะต้องระวังในเวลาพิจารณาความ) วิธีที่ดีที่สุดนั้นควรเป็นดังหมายเหตุที่ ๑๔ ในลักษณพยานโดยย่อของพระยานรเนติ ฯ ซึ่งมีว่า "ฯ ล ฯ *ที่ทำกันจริงจังในเวลานี้ก็คือศาลสังเกตดูรูปของทนายถ้าเห็นว่า ว่าความไม่ใคร่เป็นหรือว่าไม่สู้สันทัด ศาลถามพยานก่อน* ฯ ล ฯ *ถ้าทนายมีรูปว่าความเป็นชำของแล้ว ศาลปล่อยให้ทนายถามพยานเอง* ฯ ล ฯ"

ต่างว่าศาลสังเกตเห็นทนายว่าความเป็น เมื่อศาลถามชื่อตำบลบ้านพยานตามมาตรา ๓๖ แล้ว ทนายผู้เรียกพยานมาเบิกความสำหรับคดีของตนก็ลงมือถามพยานนั้น แล้วทนายอีกฝ่ายหนึ่งจึงซักค้านพยานได้ แลทนายของคู่ความฝ่ายที่อ้างพยานถามติงพยานอีก ตามธรรมดาการซักถามพยานคนนั้นเป็นสิ้นจบกันเพียงถามติงเสร็จแล้วนี้ แต่บางทีเมื่อมีเหตุผลสมควรศาลอาจจะเรียกพยานคนนั้นมาซักถามอีกได้ทุกเมื่อในระหว่างที่พิจารณาคดีนั้นอยู่

ความประสงค์ของการซักถามพยานนั้นคือ เพื่อจะแสดงต่อศาลว่าพยานได้รู้เห็นด้วยในเรื่องวิวาทกันนั้น ส่วนการถามค้านพยานนั้น เพื่อแสดงให้เห็นว่าข้อที่พยานได้ให้การแล้วนั้นไม่น่าเชื่อ ยังมีข้อขาดเหลือซึ่ง

เมื่อแสดงออกจะเป็นประโยชน์แก่คดีของฝ่ายที่ไม่ได้อ้างพยานคนนั้น การถามติงนั้นคือให้พยานอธิบายข้อความที่ได้ให้การตอบความที่ได้ให้การตอบคำซักค้านของฝ่ายโน้น

วิธีพิจารณาความในสมัยนี้เป็นวิธีที่ดีที่สุดในการแสวงหาความจริงแห่งการที่เป็นไปแล้ว เพราะพยานมาให้การโดยปากในศาลเปิดเผยต่อหน้าผู้พิพากษาผู้เป็นกลางมีโจทก์จำเลยและทนายทั้งสองฝ่ายมาควบคุม สาธารณชนมีอำนาจจะเข้ามาฟังความเป็นสักขีพยานว่าข้อความที่วิวาทกันนั้นได้วินิจฉัยตัดสินกันเป็นยุติธรรมหรือไม่ เป็นการสำคัญมากที่ศาลและท่านทั้งหลายได้เห็นตัวพยานมาให้การตามรู้ตามเห็น ถ้าฝ่ายใดมีความสงสัยก็มีอำนาจซักค้านติงพยานแต่เรื่องจะเป็นไป คู่ความทั้งสองฝ่ายมีทนายที่ปรึกษามาช่วยว่าแทน เพื่อรักษาชีวิต ทรงไว้ซึ่งอำนาจ และกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สมบัติของราษฎรทั้งหลายให้ปราศจากเสียซึ่งความอยุติธรรม ข่มขี่ ของคนทุจริตบางจำพวก และได้รับพระมหากรุณาธิคุณแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเราเป็นอย่างยิ่งที่ได้ทรงตั้งแต่งผู้พิพากษาตุลาการขึ้นในศาลสนามสถิตยุติธรรมแลศาลจังหวัดต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาเขต เพื่อพิจารณาอรรถคดีทั้งหลายที่ได้รับความเดือดร้อนมาฟ้องร้องกัน การที่ยอมให้ราษฎรผู้มีกรณีวิวาททุ่มเถียงกันมีอำนาจแต่งที่ปรึกษากฎหมาย คือทนายมาว่าต่างแก้ต่างนั้น เป็นทางดำเนินไปสู่ความเจริญในการรักษาความยุติธรรมเป็นอย่างยิ่ง

หน้าที่ของทนายที่จะซักถามนั้น เป็นหน้าที่สำคัญอันหนึ่งซึ่งจะทำเอาอย่างสะเพร่าง่าย ๆ ไม่ได้ทีเดียว ทนายต้องเป็นคนที่มีความรู้กว้างขวางรู้นิสัยใจคอมนุษย์ต่าง ๆ

ในศาลสถิตย์ยุติธรรมมีห้องพักพยาน แต่บางคราวพยานอยากฟังความก็เข้ามานั่งอยู่ในศาลห้องชำระความโดยไม่เข้าใจระเบียบ เมื่อเป็นเช่นนี้ทนายฝ่ายผู้อ้างพยานคนนั้นควรรีบบอกให้พยานนั้นออกไปนั่งเสียนอกห้องพิจารณาทันที มิฉนั้นจะเป็นโอกาสให้ทนายอีกฝ่ายหนึ่งเขาร้องต่อศาลได้

ในการซักถามพยานของตนนั้นห้ามไม่ให้ถามนำพยาน (ให้ดูลักษณพยานโดยย่อของพระยานรเนติ ฯ ข้อ ๓๒ หน้า ๔๖) การที่มีหลักข้อกฎหมายบทนี้ก็คือ ตามธรรมดาคู่ความย่อมเรียกผู้ที่เป็นเพื่อนชอบพอกันมาเป็นพยาน แต่เมื่อปรากฏต่อศาลเมื่อใดว่าพยานคนนั้นเป็นศัตรูต่อคู่ความที่เรียกหรือคำพยานนั้นจำเป็นจริง ๆ ทนายของฝ่ายนั้นอาจขออำนาจศาลถามนำพยานได้ (ให้ดูฟุตโน๊ตลักษณะพยานโดยย่อของพระยานรเนติ ฯ หน้า ๔๖) ให้เป็นหน้าที่ของทนายฝ่ายโน้นที่จะร้องต่อศาลทันที เมื่อเกิดมีคำถามนำพยานขึ้น แต่ทนายฝ่ายที่ไม่ได้เป็นผู้อ้างพยานนั้นถามค้านด้วยคำถามนำพยานได้ (ให้ดูลักษณพยานโดยย่อของพระยานรนิติ ฯ หน้า ๔๗)

ได้กล่าวถึงว่าทนายซักถามนำพยานไม่ได้ แต่คำถามนำพยานคืออย่างไร เมื่อไร นั้นขออธิบายดังต่อไปนี้ คำถามนำพยานคือเป็นคำถามซึ่งชักนำให้พยานเข้าใจว่าทนายต้องการให้พยานตอบอย่างไร คือทนายจะต้องไม่ถามพยานโดยวิธีที่พยานตอบว่า "จ้ะ" หรือ "เปล่า" ก็เพียงพอความต้องการของทนาย แต่ทนายมีอำนาจที่จะใช้คำถามดังนี้ "พยานได้เห็นอะไร" "พยานได้ยินอะไร" "อะไรที่เกิดขึ้นภายหลังนั้น" เมื่อข้อความเหล่านั้นเกี่ยวกับประเด็นหรือสำคัญต่อคดี

ถึงแม้คำถามอันใดเปนคำถามนำก็ดี ศาลก็อาจอนุญาตให้ถามได้เมื่อไม่เปนการอยุติธรรมต่อฝ่ายโน้น และเมื่อไม่ให้ช้าเปลืองเวลา ทนายความจำไว้ด้วยว่าพยานควรจะให้การแต่ข้อที่พยานได้รู้เห็นจำได้ แต่ถ้าพยานได้หลงลืมไปบ้าง ก็อนุญาตให้ดูจดหมายเหตุ (ให้อ่านลักษณะพยานโดยย่อของพระยานรเนติ ฯ ข้อ ๓๓ หน้า ๔๗) ข้าพเจ้าจะไม่อธิบายให้มากในข้อนี้ เพราะเกรงว่า จะเปนการเบื่อหูท่านผู้อ่าน โดยเชื่อว่าผู้อ่านได้อ่านหลักกฎหมายลักษณะพยานช่ำชองดีแล้ว ถ้าผู้ใดไม่คล่องแคล่วในหลักกฎหมายลักษณะพยาน ข้าพเจ้าเห็นว่าท่านผู้นั้นไม่ควรหาญเข้าเปนทนายว่าต่างแก้ต่างให้ใครเลยทีเดียว เพราะจะนำมาซึ่งความอัปราชัยแก่ฝ่ายนั้นยิ่งกว่าความมีชัย

เมื่อฝ่ายใดเรียกพยานมาเบิกความในศาลให้ ตนต้องเข้าใจว่าฝ่ายนั้นรับรองว่าพยานเปนคนมีฐานะเชื่อถือได้ และตามธรรมดาศาลจะไม่ยอมให้ฝ่ายนั้นซักถามปรักปรำความเชื่อถือพยานของตน เปนต้นว่าความประพฤติชั่วช้าของพยานและพยานเปนคนไม่สุจริต แต่ถ้าปรากฎว่าพยานคนใดได้ให้การเข้าข้างโน้น ทนายควรขออนุญาตศาลซักพยานถึงความชั่วช้าทุจริตเพื่อจะไม่ให้ศาลเชื่อถ้อยคำพยานผู้ซึ่งกลับเบิกความเปนสัตรูนั้น แต่จะพิสูจน์พยานของตนเอง คือนำพยานหรือหลักฐานอื่นมาแสดงลบล้างยันว่าพยานปากนั้นเบิกความไม่จริงนั้นไม่ได้ ตามกฎหมายลักษณพยาน (ราชบุรี) บทที่ ๑๘ แต่กฎหมายบทนี้ไม่ตัดอำนาจที่ผู้อ้างจะไปฟ้องพยานฐานเบิกความเท็จอีกสำนวนหนึ่งต่างหาก

การซักถามพยานเปนข้อสำคัญอย่างที่สุดในการว่าความ ทนายจะต้องมีความกล้าเฉลียวฉลาด และไม่เปนคนโมโหง่าย ต้องเปนผู้รู้จักคาดคะเน

นิสัยใจคอพยาน เช่นพยานเป็นคนขี้กลัวและความจริงคนโดยมากมักประหม่าในเวลามาให้การในศาล ข้าพเจ้าอาจพูดได้ว่าชาวสวน ชาวนา คนบ้านนอก แทบทุกคนขี้ประหม่า เพราะฉนั้นทนายความถามด้วยถ้อยคำอันอ่อนหวาน อย่ากระโชกกระชาก พยานจะตกใจกลัวตอบอะไรไม่ได้ทั้งนั้น จะทำให้คดีของตนเสียไป ควรถามด้วยคำถามง่าย ๆ ขึ้นก่อน ซึ่งทนายคาดว่าพยานจะตอบได้โดยไม่ต้องคิดตรึกตรอง ทนายควรจะได้ทราบประวัติของพยานก่อนมาศาล เพราะจะได้รู้ว่านิสัยใจคอพยานเป็นอย่างไร เป็นฉลาดเฉียบแหลมหรือเป็นคนโง่ไม่ค่อยเข้าใจคำพูดถามซัก และพยานเป็นคนสุจริตทุจริตประการใด ถ้าไม่เป็นการติดขัดแล้วควรอ้างแต่พยานที่ฉลาดซื่อสัตย์สุจริต เป็นคนมีชื่อเสียงมีคนนับถือเชื่อหน้าเชื่อตา เช่นทิพยานเป็นต้น ทิพยานคือใครให้ดูลักษณพยาน (ในกฎหมายราชบุรีหน้า ๕๘๖) หรือกฎหมายรัชกาลที่ ๕ หน้า ๑๗๙๖) บทที่ ๑ "ฯลฯ ***อันว่าทิพยานนั้น คือว่าพระภิกษุทรงธรรมพราหมณาจารย์อันอยู่แก่ศีลแลพรตธรรม แลนักปราชญ์ราชบัณฑิตอันอยู่แก่ธรรมแลขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์ดำรงราช***" ศาลควรตัดสินตามคำให้การของทิพยานดังมีอยู่ในลักษณพยาน บทที่ ๑๒ (กฎหมายราชบุรีหน้า ๕๘๙ หรือรัชกาลที่ ๕ หน้า ๑๗๙๘) "***ทิพยานนั้นมี ๑๕ ประการๆ หนึ่ง (คือ) อ้างผู้อยู่แก่ศีลทรงพรต*** ฯลฯ ***กล่าวคดีสม ท่านให้เอกเป็นทิพยานชนะแก่ความ บาปบุญคุณโทษไว้แก่ผู้กล่าว***" แต่ขอเตือนไว้ว่า เมื่อโจทมีทิพยานมาเบิกความสมคดีนั้น หาทำให้โจทก์ชนะคดีเสมอไปมิได้ ถึงแม้จำเลยจะเรียกแต่อุตรหรืออุตริพยานเท่านั้นก็ดี ศาลฟังเอาคำพยานที่จริงเท่านั้น คำให้การของทิพยานอาจไม่จริงได้ ให้ดูพระราชปรารภในลักษณพยานนั้น (กฎหมายราชบุรี หน้า

๕๘๓) ซึ่งมีว่า "*อนึ่ง ให้ผู้พิพากษาสุภาตระการเล็งดูคำพยานนั้นโดยระบุสำนวน ควรที่จะฟังก็ให้ฟัง มิควรที่จะฟังอย่าให้ฟัง ให้ฟังเอาคำพยานแต่ที่อันจริง* ฯลฯ"

ได้กล่าวมาแล้วว่าคนชนิดใดควรอ้างเป็นพยาน ถ้าสามารถจะทำได้ ต่อไปนี้จะกล่าวถึงการควรถามซักพยานอย่างไร วิธีที่จะทำนั้นมี ๒ ประการ คือ ให้พยานเล่าเรื่องที่พยานได้รู้เห็นเกี่ยวข้องกับคดี หรือถามพยานเป็นข้อ ๆ ถึงความรู้เห็นของพยาน ถ้าพยานเป็นคนฉลาดแลสุจริตอย่างดีที่สุดควรให้พยานเล่าเรื่องไปเอง แต่ถ้าพยานเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญาพูดเหลวไหลไม่เกี่ยวกับคดีฉนี้ ควรถามพยานเป็นข้อ ๆ ไปเห็นจะดีกว่า

ข้าพเจ้าขอเตือนอีกครั้งหนึ่งว่าอย่าโมโหง่าย อย่าทำให้หัวเสียง่าย พยานจะให้การเหลวไหวหรือให้การผิดไปกับที่ได้คาดหมายไว้ หรือกิริยาความประพฤติของทนายฝ่ายโน้นจะเป็นการน่าโมโหเป็นการยั่วโทษะประการใดก็ดี ให้ทำใจเป็นพระเสีย ข้าพเจ้าได้ทราบว่าดูเหมือนได้มีเรื่องขึ้นแล้วที่ทนายโจทก์ทนายจำเลยมีปากเสียงกันขึ้นในศาลจนเกือบวางมวยกัน ถึงแม้ผู้พิพากษาจะได้บังคับสิ่งใดซึ่งตนคิดว่าผิดและอยุติธรรมก็อย่าเอะอะตึงตัง มีเวลาถมไปที่จะอุทธรณ์และร้องทุกข์ต่อเจ้ากระทรวงผู้มีหน้าที่ จริงอยู่ทนายต้องรักษาเกียรติยศแห่งวิชาว่าความ แต่อย่าลืมว่าทนายมีหน้าที่จะนับถือผู้พิพากษาดุจตนเป็นพนักงานผู้ช่วยคนหนึ่งของศาล ทนายคนใดลืมตัวโมโหหุนหันด้วยเหตุต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วจะทำให้คดีของลูกความเสีย เพราะตนอาจจะพูดหรือทำอะไรลงไปซึ่งทำให้ตนแพ้คดีนั้นได้

ทนายควรจะถามพยานโดยใช้ถ้อยคำซึ่งทำให้พยานเข้าใจได้ง่าย ทนายมักเข้าใจผิดในข้อนี้เนือง ๆ โดยถือเอาว่าพยานทุกคนฉลาดและเป็นคนเล่าเรียนมีวิชาความรู้ อีกประการหนึ่งมีคนโดยมากถือเสียว่าการซักพยานไม่ใช่

ของยาก นี่เป็นความเข้าใจผิดแน่แท้ ในครั้งแรกเมื่อตนลงมือว่าความนั้น ทนายจะรู้สึกว่าการซักถามพยานนั้นไม่ใช่ของง่ายอย่างกินเข้า ดื่มน้ำ ผู้ที่จะเป็นพยานมักจะเข้าใจว่าพยานคงจะให้การดังที่ตัวความได้บอกกับทนายว่า พยานคนนั้นรู้เห็นอย่างไร และจะไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น เมื่อจบเรื่องก็นั่งลงปล่อยให้ทนายฝ่ายโน้นเขาถามค้าน เมื่อทนายมาถึงศาลจะทราบว่าบางทีพยานหาให้การดังที่ตัวความบอกไม่ หรือมิฉนั้นข้อความบางอย่างศาลจะไม่ยอมให้ถาม ทนายควรจดข้อถามสั้น ๆ หรือข้อความที่ต้องการรู้ ยิ่งจำความที่ต้องการนั้นไว้ในใจได้ยิ่งดีใหญ่ เพราะจะได้ถามพยานต่อไปให้เหมาะกับที่พยานได้ให้การตอบคำถามเดิม ทนายจะรู้สึกว่าคำตอบของพยานนั้นบางทีทำให้เห็นข้อความเท็จจริงซึ่งทนายไม่ได้คาดหมายไว้ก็มี เพราะฉนั้นออกจะโง่มากในการที่จะจดเอาคำถามที่จดไว้โดยเต็มในกระดาษฟูลสะแก๊ป แล้วอ่านให้พยานฟัง ในเรื่องนี้ความชำนาญในการที่ได้เคยว่าความมาเป็นการสำคัญที่สุดและจะเรียกเอาจากหนังสือนั้นออกจะอยาก หนังสือเล่มนี้จึงเป็นคำแนะนำขั้นต้นเท่านั้น การว่าความเป็นวิชาชนิดหนึ่งซึ่งต้องมีหลักเกณฑ์เป็นธรรมดา

อีกประการหนึ่ง ทนายจะรู้สึกว่าบางทีเป็นการจำเป็นที่จะใช้คำถามนำพยานซึ่งได้กล่าวแล้วว่าฝ่ายโน้นเขาคัดค้านได้ เช่นพยานเล่าเรื่องของพยานแต่ได้ลืมข้อความอันใดเสียซึ่งสำคัญแก่คดีของตน ตามธรรมดาใครเล่าจะจำอะไรไว้แล้วพูดได้ทุกคำเป็นนกแก้ว ต่างว่าเขาให้ท่านเล่าเรื่องที่ท่านไปเที่ยวภูเขาทองเมื่อคืนนี้ได้เห็นอะไรบ้าง ถ้าท่านเล่าเรื่องนี้สัก ๑๐ ครั้งและมีคนคอยจดศัพท์เลขทุกคำที่ท่านพูด จะเห็นได้ว่าท่านไม่ได้พูดเหมือนกันทุกคำไป ซึ่งพ้นวิสัยที่มนุษย์จะทำได้ ทนายจะถามพยานว่าได้เห็นสิ่งนี้ไม่ใช่หรือ ในเวลาที่พยานไปภูเขาทองได้มีสิ่งนั้นสิ่งนี้ไม่ใช่หรือ ฝ่ายโน้น

เขาคัดค้านได้ว่า เป็นคำถามนำ (อะไรเป็นคำถามนั้นได้อธิบายไว้แล้วข้างต้น) คำถามที่ไม่เรียกว่านำก็คือ "พยานได้เห็นอะไรนอกจากนั้น" "อะไรต่อไปอีกที่พยานได้เห็น" "เท่านั้นและหรือที่พยานได้เห็น" บางทีพยานก็อาจจะระลึกขึ้นได้ แต่ไม่เป็นเช่นนั้นเสมอไป เมื่อพยานลืมเอาทีเดียวเช่นนี้ทนายจะทำอย่างไร นี่เป็นข้อสำคัญอันหนึ่งในวิธีซักถามพยาน ทนายจำเป็นที่จะต้องถามโดยอ้อมไม่ให้ผิดข้อบังคับการถามนำ ควรจัดเตรียมคาดหมายไว้ล่วงหน้าเป็นเรื่อง ๆ ไป

พยานหลายปากให้การไม่สมกันก็เป็นการสำคัญเหมือนกัน เพราะฉนั้นเมื่อทนายได้เรียกพยานคนใดเข้ามาเบิกความแล้วรู้สึกว่าพยานอีกคนจะให้การขัดกันเช่นนี้ บางทีก็เป็นการดีที่จะไม่เรียกพยานคนหลังเข้ามาในห้องพิจารณาเสียเลยทีเดียว หลักนี้สอนให้ระวังเท่านั้น จะใช้พร่ำเพรื่อไปจะเกิดเสียหายได้ ทนายต้องมีความไหวพริบให้ดีในข้อนี้

พยานบางชนิดที่พูดมากเกินไปก็ดี ที่พูดน้อยกว่าต้องการก็ดี ไม่เป็นการง่ายที่จะซักถามพยานที่พูดมากมักตอบปัญหาของทนายจนเกินต้องการบางทีทำให้เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายโน้นเสียอีก ทนายควรบอกให้พยานทราบตรง ๆ ว่าจงกรุณาตอบไปตามที่ถาม และอย่าพูดให้เกินไปหรือเลือกถ้อยคำถามในวิธีที่พยานจะตอบมากไปไม่ได้ พยานชนิดนี้อาจจะทำให้คดีของตนเสียได้ เพราะฉะนั้นเมื่อซักถามจบตามต้องการแล้วก็อย่าถามอีกต่อไป

ได้กล่าวแล้วว่าพยานบางคนขี้ประหม่า ขี้กลัว ทนายควรจะพยายามทำให้พยานใจเย็นเสียก่อน ๆ ที่จะถามถึงข้อความสำคัญ จงใช้กิริยาวาจาอย่างกันเอง ถ้าทำให้พยานยิ้มได้บ้างก็ยิ่งดี เช่นใช้กิริยาวาจาอย่างตลก ถึงแม้จะเสียเวลาไปนิดหน่อยก็ไม่เป็นไร เมื่อพยานค่อยหายกลัวหมดประหม่าแล้วก็ให้ลงมือถามข้อความสำคัญต่าง ๆ

พยานบางคนก็โง่เขลาไม่เข้าใจคำถาม หรือมิฉนั้นก็ตอบคำถามขาดๆ วิ่น ๆ ซึ่งถ้าไม่ได้ตอบเสียเลยจะดีกว่า ทนายจะต้องทำใจดีอย่างที่เขาเรียกว่าทำเป็นทองไม่รู้ร้อนเสีย ขืนโกรธตึงตังขึ้นจะทำให้พยานประหม่าเหื่อโซมหน้าให้การไม่สมต้นสมปลาย การที่ทำหัวเย็นได้เสมอนั้นเป็นหลักดีที่สุดสำหรับวิชาว่าความ อย่าโกรธติเตียนพยานแต่ให้ทำใจดียิ้มไว้ แล้วถามพยานโดยใช้ถ้อยคำอย่างอื่น ๆ จนพยานเข้าใจได้ดี เมื่อพยานรู้นัยแล้วต่อไปก็เป็นการง่ายขึ้นในการที่จะถามพยานคนนั้น เท่ากับนายสารถีจับบังเหียนม้าได้ รถก็จะไม่วิ่งลดเลี้ยวเดินตรงไปตามต้องการ

ควรจำไว้ว่าการซักถามพยานนั้นผิดกับซักค้านพยาน พยานเป็นคนที่ตนเรียกมาซึ่งนับว่าไม่ใช่สัตรู ควรจะทำให้พยานใจกล้าขึ้นถ้าพยานขี้ขลาด คนโดยมากเมื่อเข้ามาในห้องพิจารณา ย่อมรู้สึกประหม่าเมื่อตนไม่เคย ไม่รู้ว่าใครเป็นเพื่อนหรือศัตรู ถ้าทนายทำยิ้มย่องผ่องใสกับพยาน ก็อาจทำให้พยานหมดประหม่าและรู้ได้ว่าเป็นกันเอง ทนายควรถามสั้น ๆ อย่าพูดให้เลอะเทอะ ควรจะคิดให้ดีว่าอะไรที่ควรถาม เพราะในเวลาที่ผู้พิพากษาจดคำพยานนั้น ทนายมีโอกาศถมไป ที่จะตรึกตรองว่าจะถามอย่างไรเนื่องจากคำของพยานที่ได้ตอบมาเพียงนั้น

อย่าลืมว่าทนายไม่จำเป็นจะต้องเรียกพยานเป็นลำดับตามบัญชีชื่อพยาน ทนายควรรู้ว่าพยานคนไหนรู้เรื่องอย่างไรแล้วเรียกเข้ามาเบิกความให้ติดต่อเป็นเรื่องขึ้น จงจำว่าเมื่อพยานคนไหนเบิกความแล้วศาลจะไม่ยอมให้เรียกเข้ามาให้การอีก นอกจากจะได้แสดงเหตุผลพิเศษให้เป็นที่พอใจของศาล เพราะฉนั้นจงถามพยานให้ละเอียดตามที่ต้องการให้เป็นที่เพียงพอแก่คดีของตนอย่าให้บกพร่องได้

ถามค้าน

ก่อนที่ข้าพเจ้าจะอธิบายถึงเรื่องถามค้าน ข้าพเจ้าขอกล่าวถึงหลักเกณฑ์กฎหมายลักษณพยานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้บางข้อซึ่งเห็นว่าจำเป็นจะต้องรู้ไว้ ถ้าท่านผู้อ่านได้รู้ได้เรียนแล้วข้าพเจ้าขอเตือนไว้อีกเพื่อจะไม่ให้ลืม

การถามค้านเป็นวิธีที่ทำให้ทนายอีกฝ่ายหนึ่งผู้มิได้เรียกพยานมีโอกาศถามพยานให้เบิกความถึงข้อความบางข้อที่พยานได้ให้การไว้ขาด ๆ วิ่น ๆ เพื่อแสดงให้เห็นว่าถ้อยคำที่พยานได้ให้การไว้แล้วนั้นไม่จริงไม่น่าเชื่อ กฎหมายยอมให้ทนายถามค้านได้มากกว่าอำนาจถามซักโดยเหตุดังที่กล่าวมาแล้ว ศาลยอมให้ทนายถามพยานถึงข้อความที่ส่อให้เห็นว่าถ้อยคำของพยานนั้นเชื่อได้หรือไม่ เช่นนี้บางทีทนายจึงมีอำนาจถามถึงความประพฤติชั่วช้าของพยานที่ได้ทำมาแล้ว ถึงแม้ว่าข้อความเหล่านั้นจะไม่เกี่ยวข้องกับประเด็นอย่างไรก็ดี แต่ให้จำไว้ว่าศาลไม่ยอมให้ทนายถามเหลวไหลถึงข้อความที่ไม่ได้เกี่ยวกับความเชื่อถือและความบริสุทธิ์ของพยาน ถึงแม้ว่าข้อความที่ถามนั้นเกี่ยวกับความบริสุทธิ์ของพยานก็ดี ถ้าเป็นข้อความที่ไม่เกี่ยวกับประเด็น พยานตอบอย่างไร ต้องเอาเป็นยุติเพียงนั้น จะเรียกพยานอื่นมาเบิกความคัดค้านไม่ได้ถ้าขืนยอมแล้วนานไปจะต้องพิจารณาสาขาคดีเช่นนี้อีกหลายเรื่องกว่าจะตัดสินไว้

ในสมัยนี้ได้เป็นการตกลงกันแน่นอนแล้วว่า ศาลยอมให้ทนายถามค้านพยานว่า พยานได้เคยพูดจาผิดกับที่ได้ให้การไว้ในศาลอื่น ๆ ถ้าข้อความนั้นเกี่ยวกับประเด็นศาลยอมให้เรียกพยานอื่น ๆ มาเบิกความในข้อนั้น แต่ถ้าไม่เกี่ยวกับประเด็นแล้วศาลไม่ยอมให้สืบพยานอื่นอีกต่อไป ถึงแม้ข้อ

ความนั้นจะเกี่ยวกับประเด็นก็ดี ศาลจะไม่ยอมให้เรียกพยานอื่นมาคัดค้าน จนกว่าพยานคนนั้นจะได้มีโอกาสอธิบายว่าเหตุไรเขาจึงได้พูดไว้เป็นอย่างอื่น คือเมื่อทนายถามค้านนั้นทนายต้องถามพยานถึงข้อความที่จะเอามาเบิกคัด-ค้านคำพยาน โดยวิธีถามว่าพยานได้เคยพูดอย่างนั้นจริงไหมต่อหน้าผู้ใด และที่ไหน พยานจะได้มีโอกาสอธิบายว่า เหตุไรจึงได้พูดไว้อย่างนั้น เป็นต้นว่าเป็นด้วยความหลงลืม หรือใคร ๆ ได้ยินพูดแต่ส่วนหนึ่งเท่านั้นซึ่งทำให้เข้าใจผิด หรือพยานลืมเรื่องเสียส่วนหนึ่งโดยพลั้งเผลอ ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นว่าใครเลยจะจำอะไรได้ทุกสิ่งทุกอันเป็นสุดวิสัยมนุษย์ข้าพเจ้าขออ้างถึงคดีเรื่องหนึ่งซึ่งศาลยอมเรียกพยานมาเบิกความคัดค้านถ้อยคำของพยาน ท่านผู้พิพากษามีคำสั่งดังนี้ ***"การสืบถึงข้อความที่พยานได้พูดในครั้งอื่น ๆ ซึ่งเกี่ยวกับประเด็นโดยตรงและที่ขัดกับถ้อยคำที่พยานให้การในเวลานั้น ศาลยอมให้สืบเพื่อจะแสดงให้ศาลเห็นว่าถ้อยคำของพยานเชื่อได้เพียงใด แต่ให้เข้าใจว่าถ้อยคำที่เกี่ยวกับประเด็นเท่านั้นที่ยอมให้สืบ ศาลยอมให้ทนายถามพยานว่าได้เคยพูดจริงไหมต่อหน้าคนโน้นคนนี้ ถ้าพยานรับว่าข้อความเหล่านั้นจริงก็ไม่เป็นการจำเป็นที่จะเรียกพยานอื่นมาสืบต่อไป ถ้าพยานตอบว่าพยานจำไม่ได้ ฉนี้ไม่ใช่คำรับและศาลยอมให้สืบพยานอื่น ๆ ในข้อความเหล่านั้น ที่ได้กล่าวมานี้กล่าวถึงข้อความที่เกี่ยวกับประ-เด็นเท่านั้น"*** ถ้าข้อความที่ขัดกับถ้อยคำของพยานได้เขียนไว้เป็นลายลักษณอักษร ทนายต้องยื่นหนังสือให้พยานอ่านก่อนที่จะถามค้านพยานในข้อความนั้น ๆ แต่ถ้าข้อความเหล่านั้นเป็นคำถามปรักปรำพยาน ๆ ไม่จำเป็นต้องตอบ

ทนายควรจะใช้คำถามค้านในภาษาสามัญ ข้าพเจ้าได้ทราบว่าบางคราวพยานไม่เข้าใจคำถามค้าน และทนายไม่เข้าใจคำตอบของพยาน พยาน

หามีความรู้เล่าเรียนฉลาดเฉลียวเหมือนกันทุกคนมิได้ เพราะฉนั้นบางที ทนายจึงควรใช้คำสามัญและถ้อยคำง่าย ๆ ที่พยานอาจเข้าใจได้ ให้เข้าใจ ว่าผู้พิพากษาก็ดี ใคร ๆ ที่มีวิชาความรู้เพียงไรก็ดี คงจะไม่ลืมภาษาสามัญ หรือที่เรียกว่าคำตลาด

ในชั้นต้นข้าพเจ้าขอเตือนทนายว่า โดยมากเป็นการควรที่จะถาม ค้านพยานด้วยคำอันอ่อนหวาน เว้นแต่คดีบางเรื่องซึ่งทนายเห็นเป็นการ จำเป็นที่จะเดินวิธีนี้ไม่ได้ การที่จะขู่กันโชกถามค้านพยานนั้นย่อมทำให้ พยานเกิดโมโหโทสะ ก็เป็นธรรมดาอยู่เองถ้าพยานมีโอกาศพยานคงจะให้ การปรักปรำคดีฝ่ายนั้น การถามค้านกันโชกนั้นไม่ได้หมายความแต่วาจา เท่านั้น ย่อมมีความกินถึงกิริยาท่าทางที่พูดด้วยการหยาบช้าสามัญเช่นนี้เป็น การไม่ดีเลย ให้จำคำพาลีสอนน้องซึ่งมีดังนี้ *"ใครดี ๆ ต่อไม่ก่อก่อน ใคร ราญรอน ๆ ราญผลาญให้ม้วย"* จิตเขาใจเราย่อมเหมือนกัน ทนายต้องสังเกต นิสัยใจคอพยาน ถ้าพยานพูดจาไม่คล่องแคล่วติดตะกึกตะกักก็อย่าไปหัวเราะ เยาะเย้ย ถ้าพยานประหม่าพูดจาเสียงสั่นก็ให้ทำเป็นไม่รู้ไม่ชี้เสีย บางที ทนายควรเตือนพยานว่าพยานได้สาบาลตัวในการที่ให้การนั้น แต่อย่าเตือน ให้มากนักและอย่าใช้วาจาอันดุดัน การเตือนพยานเช่นนี้ย่อมมีประโยชน์ มาก เพราะเราย่อมรู้อยู่แล้วว่า มนุษย์บางคนอาจจะพูดได้พล่อย ๆ แต่หา สาบาลได้เช่นนั้นไม่ ประการหนึ่งถ้าทนายต้องการรู้ประวัติของพยานซึ่งเป็น การไม่น่าฟัง ทนายควรจะพูดจาแสดงความเสียใจก่อนที่จะถามถึงประวัติ ของพยานว่าเป็นการจำเป็นจริง ๆ ที่จะต้องแสดงต่อศาล และหวังใจว่า พยานจะไม่รังเกียจที่จะเล่าให้ศาลฟังตามจริง ข้าพเจ้าขออ้างถึงถ้อยคำของ ท่านอาชบิช๊อบอังกฤษผู้หนึ่งซึ่งกล่าวถึงการที่ทนายถามค้านพยานโดยไม่เป็น

ยุติธรรมว่า "*การถามค้านพยานด้วยถ้อยคำขู่กันโชกทำให้พยานเข้าใจผิดนั้น ถึงแม้คู่ความฝ่ายนั้นจะชนะความก็ดี เรียกว่าหาความยุติธรรมบ่มิได้และเป็นการเลวทรามหาที่เปรียบไม่ได้การขู่กันโชกพยานนั้นไม่ทำให้ได้ความจริงเสมอไป การที่ทนายซักค้านพยาน โดยวิธีนี้ย่อมทำให้พยานอันสุจริตพูดผิด ๆ ถูก ๆ ไม่ต้องกับความจริง ส่วนพยานทุจริตย่อมเตรียมมาพร้อมหากลัวต่อการซักค้านเช่นนั้นไม่ ตามธรรมดาการที่ถามค้านพยานโดยดีเป็นข้อ ๆ ไปอาจทำให้ได้ความจริง ถ้าทนายเข้าใจถามรวบหัวรวบหางให้ดี*" ข้าพเจ้าเห็นว่าถ้อยคำของท่านผู้นี้น่าฟังมาก การถามพยานทุจริตนั้นทนายควรถามข้อความที่ไม่สู้สำคัญนัก แล้วย้ายไปถามข้อความที่ต้องการโดยไม่ให้พยานรู้ตัวทัน เมื่อพยานผู้ทุจริตนั้นไม่ได้ระวังอาจตอบไปโดยไม่ทันตรอง ก็จะได้ความจริงจับความเท็จของพยานได้

จริงอยู่พยานได้สาบาลตัวจะให้การตามความจริง แต่พยานบางคนเห็นเสียว่าพยานไม่จำเป็นจะต้องให้การไปมากกว่าคำถามของทนาย ข้าพเจ้าขออ้างถึงคดีเรื่องหนึ่งให้ไว้อ่านเล่น ท่านผู้หนึ่งได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังเป็นเรื่องดังนี้ ครั้งหนึ่งท่านผู้นั้นได้ไปนั่งอยู่ในศาลแห่งหนึ่ง เผอิญมีคดีพิจารณากันถึงเรื่องโจทก์ฟ้องเรียกค่าเสียหายในการผิดสัญญา ในฟ้องของโจทก์มีข้อความว่าจำเลยได้ขายม้าให้โจทก์และรับประกันว่าม้าตัวนั้นเชื่องจะขับขี่ตีตะปูใส่เกือกได้ไม่พยศ ครั้นต่อมารุ่งขึ้นอีกวันหนึ่งโจทก์ทราบว่าม้านี้เกือกหลวม จึงได้ส่งไปโรงใส่เกือกม้าจ้างให้เขาใส่เกือก เจ้าของโรงใส่เกือกนั้นไม่สามารถจะตอกตะปูใส่เกือกม้าตัวนั้นได้ เพราะม้าไม่ยอมแลกลับพยศใหญ่ มิหนำซ้ำเตะผู้ใส่เกือก ๆ ได้พยายามหลายครั้งก็หาสำเร็จไม่ จำเลยนำพยาน ๒ ปากมาสืบคดีของจำเลย พยานปากที่หนึ่งดูกิริยาท่าทางเป็นคนซื่อน่าเชื่อถือให้การว่า พยานเป็นช่างใส่เกือกม้าและพยานได้รู้จักม้าตัวที่

พ้องกันนี้ดี ได้เคยใส่เกือกม้าตัวนี้ในราวเวลาก่อนที่โจทก์ซื้อม้าตัวนี้สักหน่อย ทนายจำเลยถามพยานว่า พยานได้รับความลำบากถูกเตะหรือม้าพยศไม่ยอมให้ใส่เกือกอย่างไรบ้าง พยานตอบว่าไม่มีความลำบากเลย มันยืนนิ่งอย่างที่สุด ไม่เคยเห็นม้าอื่น ๆ ที่ยืนนิ่งอย่างนั้นเลย พยานปากที่ ๒ นั้นก็เป็นคนหน้าซื่อน่าเชื่อถือเหมือนกันให้การว่าเคยเป็นเจ้าของม้าตัวนี้มานาน ทนายจำเลยถามว่าเคยได้รับความลำบากอย่างไรบ้าง ในการที่เอาม้าตัวนี้ไปโรงใส่เกือก พยานตอบว่าพยานไม่ได้รับความลำบากที่จะเอาม้าตัวนี้ไปโรงใส่เกือกในเวลาที่พยานเป็นเจ้าของอยู่นั้น ทนายโจทก์เข้าใจว่าจะถามค้านพยานต่อไปเกรงว่าพยานจะให้การหนักแน่นเข้าอีก ซึ่งไม่เป็นประโยชน์แก่คดีของโจทก์ จึงหาได้ซักค้านพยานอย่างไรไม่ ปล่อยให้พยานออกจากศาลไป ศาลจึงตัดสินให้จำเลยชนะตามคำพยานอันน่าเชื่อทั้งสองปากนี้ รุ่งขึ้นท่านผู้นั้นนั่งไปในรถไฟและเผอิญตาช่างใส่เกือกม้าคนนั้นนั่งมาในรถไฟคันเดียวกัน ท่านผู้นั้นจำได้ว่าตาคนนี้เป็นพยานในคดีขายม้า จึงถามว่าจริงหรือม้าตัวนั้นไม่พยศและเชื่องดี พยานโจทก์เขาให้การยืนยันว่าเขาใส่เกือกไม่ได้ ตาช่างใส่เกือกม้าจึงเอ่ยขึ้นว่า การที่แกให้การนั้นจริงทุกคำที่พูด ตาทนายโจทก์ครึเต็มทนแกไม่รู้จักจะถามค้านประการใด การที่พูดว่าม้ายืนนิ่งเวลาใส่เกือกนั้นจริงไม่โกหก แต่พยานได้ใช้กรรไกรยึดจมูกจึงทำให้ม้าตัวนั้นยืนนิ่งอยู่ได้ ไม่มีใครถามว่าได้ใช้เครื่องมืออะไรในการยึดถือม้า พยานจึงไม่ได้กล่าวถึง การที่ชายแก่อีกคนหนึ่งให้การว่าไม่ได้รับความลำบากเอาม้าไปโรงใส่เกือกก็จริงของแก โดยแกต้องใส่เกือกม้าตัวนั้นที่บ้านของแกเสมือนในเวลาที่แกเป็นเจ้าของอยู่นั้น เรื่องนี้จะจริงเท็จประการใดอยู่แก่ผู้กล่าว เขาว่าเป็นเรื่องที่ลงในหนังสือพิมพ์ในเมืองอเมริกัน

วิธีซักค้านพยานของมิสเตอร์เคอแรนเป็นวิธีดีอันหนึ่งในการที่จะเอา ความจริงจากพยานที่ไม่เต็มใจให้การหรือผู้ที่ให้การเท็จในการถามค้าน เป็นการยากลำบากที่สุดในหน้าที่ของหมอความแลอาจทำให้คดีเสียหายได้ง่าย อย่างยิ่ง มิสเตอร์เคอแรนเป็นทนายคนหนึ่งซึ่งจะหาที่เปรียบได้ยากในวิธี ถามค้านพยาน ถ้าใครทำพยานเท็จขึ้นแล้วเป็นลอดตามิสเตอร์เคอแรนไป ไม่ได้ ถึงแม้พยานจะได้ซักซ้อมเตรียมมาอย่างไรก็ดี ก็คงจะไม่พ้นความ ไหวพริบของท่านผู้นี้ ความจริงพยานคนไหนเป็นพยานเท็จเป็นถูกท่านผู้นี้ ถามค้านจบแน่ แกเถียง ซัก ค้าน พูดล้อหลอกพยานและใช้วิธีต่าง ๆ ตามความฉลาดของแก แกเป็นคนตั้งใจจริงระวังคดีของแกไม่เหลวไหล แม้แต่ข้อเล็กน้อยก็ไม่ให้ลอดตาไปได้ พยานอีกชนิดหนึ่งเป็นการยาก ที่จะซักถาม ถึงแม้ทนายจะเก่งชำนาญอย่างไรก็จะไม่คิดว่าเป็นการง่าย พยานชนิดนี้คือพยานที่คอยตอบทนายของฝ่ายปรปักษ์เสมอว่าจำไม่ได้หรือ ไม่ได้สังเกต พยานชนิดนี้ท่านควรล่อให้เพลินในคำตอบเช่นนั้นแล้วจึง วกเข้าหาเรื่องที่พยานให้การมาแล้วในสิ่งที่ควรรู้ ควรจำ ควรสังเกต ถ้าพยานยังเพลินตัวอยู่ โดยคิดว่าถ้าตอบไปจะเป็นประโยชน์แต่ฝ่ายปรปักษ์ ก็อาจยืนคำว่าจำไม่ได้หรือไม่ได้สังเกต เมื่อเช่นนี้จะเป็นข้อชำรุดในน้ำหนัก ความเชื่อถือคำพยานปากนั้นได้ โดยมากพยานพวกนี้มักเตรียมตัวมาที่จะให้ การเฉพาะข้อที่เป็นประโยชน์แก่ฝ่ายอ้างเท่านั้น ถ้าทนายจะค้านในข้ออื่น ให้แปลกไปอีก ก็ตอบเสียว่าไม่รู้ไม่เห็นหรือจำไม่ได้ แลบางทีก็ตอบเลี่ยง คำถามเสียคอยตอบเข้าหาวงที่ตัวตั้งใจมาจะให้การเท่านั้น เรื่องพยานเช่นนี้ มีตัวอย่างที่ข้าพเจ้าทราบมาเรื่องหนึ่ง คือคดีที่จำเลยต้องหาว่าทำร้าย ร่างกายพยานโจทก์ให้การตอบโจทก์มาแล้วว่า เวลาเกิดเหตุนั้น

พยานเห็นหน้าและจำจำเลยได้อย่างชัดเจน ครั้นถึงคราวทนายจำเลยถามค้านพยานในข้ออื่น ๆ พยานก็ตอบแต่ว่าไม่ได้สังเกตหรือจำไม่ได้ ทนายจำเลยจึงถามพยานว่า "เมื่อพยานเห็นจำเลยในเวลาเกิดเหตุนั้นจำเลยแต่งตัวอย่างใด" พยานตอบอีกว่าจำไม่ได้ ทนายจำเลยถามพยานต่อไปว่า" เห็นจำเลยสรวมหมวกหรือโพกศีรษะหรือเปล่า" บางทีพยานจะยังเพลินตัวอยู่ในคำปฏิเสธนั้นจึงตอบว่าไม่ได้สังเกตอีก ข้อนี้แหละทนายจำเลยหยิบยกขึ้นตำหนิพยานปากนี้ว่า ไม่ควรเชื่อฟังในชั้นแถลงสำนวน โดยเหตุผลในถ้อยคำของพยานเองไม่สมกันซึ่งส่อให้เห็นว่า พยานน่าจะไม่ได้เห็นจำเลยหรือเห็นก็คงจำไม่ได้ เพราะตามธรรมดาคนที่พบหน้ากันจนจำได้อย่างชัดเจนนั้น ควรจะต้องได้เห็นศีรษะว่าสรวมหมวก โพกศีรษะหรือเปล่า จะพูดว่าเห็นแต่หน้าไม่ได้สังเกตถึงศีรษะนั้น เป็นของไม่น่าเชื่ออย่างยิ่ง ในที่สุดคดีนั้นศาลได้ตัดสินยกฟ้องโจทก์โดยไม่เชื่อคำพยานปากนี้ และคดีโจทก์ไม่มีพยานอื่นประกอบอีก ตัวอย่างในเรื่องนี้ไม่สู้ยากนักโดยดูเหมือนพยานจะไม่ค่อยได้เตรียมตัวมา ถ้าพยานได้เตรียมตัวมาแล้วรู้ว่าจะถูกถามค้านในข้อเหล่านี้ ก็เป็นการยากขึ้นอีก ซึ่งทนายจะต้องใช้ความเฉลียวฉลาดประกอบด้วยเชาว์ของท่านให้ยิ่งขึ้นตามเหตุผลและรูปคดี

อีกประการหนึ่ง เมื่อท่านรู้ว่าคู่ความอีกฝ่ายหนึ่งเขานำมาสืบนั้นเป็นพยานที่ปั้นกันมาไม่ใช่พยานที่รู้เห็นจริง และเป็นพยานที่จะเบิกความในข้อเดียวกันหลาย ๆ คน เมื่อพยานปากต้นให้การ ท่านควรจะซักค้านพยานในข้อความต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับข้อประเด็นให้ละเอียดมากที่สุด เพื่อเป็นทางเพาะถ้อยคำของพยานปากนี้ไว้ถามค้านสอบกับพยานปากอื่นซึ่งจะนำมาสืบอีกต่อไป ถ้าเป็นข้อความซึ่งพยานไม่ได้เตรียมตัวกันมาแล้ว มักจะแตก

กันบ่นปี้จนส่อให้ไม่น่าเชื่อพยานเหล่านั้นทีเดียว ที่ว่านี้สำหรับพยานที่จะสืบในข้อเดียวกันเท่านั้น เช่นพยานของจำเลยในความอาญาที่ต่อสู้อ้างฐานที่อยู่ว่าได้อยู่ที่นั่นที่นี่พร้อมกับพวกพยานเหล่านั้นในวันที่โจทก์หาเป็นต้น แต่พยานเรื่องอ้างฐานที่เช่นนี้ ท่านควรจำไว้ด้วยว่าพยานอาจรู้เห็นตามที่ให้การนั้นจริงได้ โดยพยานเปลี่ยนวันที่รู้เห็นนั้นมาเป็นวันเกิดเหตุเสีย แต่ถ้าพยานที่จะสืบในข้อความอันใดอันหนึ่งมีแต่คนเดียว ก็ไม่สู้มีประโยชน์ในทางที่จะเพาะถ้อยคำดังกล่าวแล้วนี้นัก ซึ่งท่านควรต้องเลือกวิธีค้านอย่างอื่นตามเหตุผลแลรูปคดีนั้น

วิธีถามค้านพยานนั้นมีความประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑. จะค้นคว้าถามถึงข้อความที่เป็นประโยชน์แก่คดีของตน ซึ่งพยานยังมิได้ให้การในชั้นการถามซักพยาน ๒. เพื่อจะแสดงให้เห็นว่าถ้อยคำที่พยานได้เบิกความสมคดีผู้อ้างนั้นไม่มีน้ำหนักนัก ๓. แสดงให้ศาลเห็นว่ากิริยาแลประวัติของพยานที่ได้ล่วงแล้วมานั้นส่อว่าถ้อยคำของพยานเป็นการที่จะเชื่อได้โดยยาก วิธีถามค้านพยานนั้นทนายมีความเห็นต่างกัน บางท่านเห็นว่าควรใช้กิริยาวาจาเป็นทีโกรธหรือจะพูดแต่สั้น ๆ ก็คือใช้วิธีดุร้าย วิธีที่ ๒ ที่ใช้กันนั้นคือ ใช้กิริยาวาจาอันอ่อนหวานเรียกว่าวิธีปลอบ ข้าพเจ้าเองเห็นว่าวิธีดีที่สุด ถึงพยานจะมาเบิกความให้ฝ่ายโน้นก็ดี ถ้าทนายฝ่ายนี้ใช้วิธีปลอบให้พยานอธิบายข้อความที่ได้เบิกความมาแล้ว พยานอาจเปลี่ยนแปลงใช้ถ้อยคำซึ่งไม่รุนแรงกลับเป็นประโยชน์แก่คดีของตน แต่ถ้าทนายลงมือถามค้านโดยหุนหันพลันแล่นหยาบคายก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่พยานจะแกล้งคดีของฝ่ายนั้นมากที่สุดที่จะทำได้ พยานขี้กลัว พยานประหม่านั้น ทนายไม่ควรใช้วิธีทำให้ตกใจกลัวเมื่อพยานคนนั้นเป็นคนสุจริต แต่ถ้าพยานคนนั้นทุจริต

ข้าพเจ้าไม่ห้ามดังนี้เสมอไป ทนายควรจะมีความกรุณาต่อพยานที่เป็นหญิง หรือเป็นเด็กหรือที่เป็นคนแก่ชราภาพ วิธีที่กล่าวนี้เป็นความคิดที่ควรและทำให้เห็นว่าทนายคนนั้นมีใจไม่ร้ายกาจ ข้าพเจ้าเชื่อว่าทนายทั้งหลายจะทำตามนี้ถึงแม้จะไม่เป็นวิธีดีที่สุดที่จะชนะความก็ดีทนายก็ควรทำตาม เพราะในการที่ทนายทำตามหน้าที่ทนายนั้นทนายไม่ควรทำอย่างหนึ่งอย่างใดที่ไม่เรียกว่าเป็น "เย็นเติลแมน" และขอบอกให้ทราบไว้ด้วยว่าพยานคนนั้นอาจมาเป็นลูกความของตนได้ในภายหน้า จงจำคำพระพุทธเจ้าของเราที่ได้ตรัสไว้ว่า "***เราได้เคยเป็นพี่น้องกันมาครั้งหนึ่งทั้งนั้น ไม่ควรจะมากินเลือดแลเนื้อกัน***"

ข้าพเจ้าขอเตือนไว้อีกครั้งหนึ่งว่าการถามค้านพยานเหลวไหลนั้นอาจทำให้คดีเสียไปได้ทนายที่ฉลาดจะไม่ถามให้มากไปกว่าต้องการ แต่ให้เข้าใจว่าถึงถามค้านมากถ้าเข้าใจถามและรู้วิธีถามและรู้กาละเทศะ ก็ไม่ห้ามปราม กิริยาท่าทางของพยานในเวลาให้การนั้นสำคัญมากซึ่งทนายควรสังเกต แต่พยานที่ฉลาดหรือที่เรียกว่าฉลาดแกมโกงนั้นมักพยายามที่จะซ่อนความรู้สึกไม่ให้ใครทราบได้ว่าความจริงเป็นอย่างไร เช่นลครพูดต่างๆ จะเห็นได้ว่าตัวลครหัวเราะและร้องไห้เมื่อถึงเวลาที่ตนจะต้องทำตามเรื่องลครนั้นๆ แต่ตัวลครเองหาได้มีความยินดีหรือเศร้าโศกมิได้เป็นแต่แกล้งทำเท่านั้น ตัวลครที่เล่นไม่เก่งเราก็จะเห็นได้ตามสีหน้า แต่ตัวลครที่ชำนาญมีชื่อเสียงนั้นเราจะไม่สามารถสังเกตสีหน้าได้โดยง่าย เมื่อตัวลครแกล้งหัวเราะหรือร้องไห้ได้ฉันใด พยานทุจริตก็อาจที่จะทำกิริยาให้ผิดกับความรู้สึกได้ฉันนั้น วิธีที่จะสังเกตสีหน้าและเสียงของพยานนั้นเป็นการยากที่จะอธิบายให้ผู้อ่านทราบด้วยถ้อยคำที่จะเขียนลงไว้ในที่นี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าทนายที่ฉลาดเฉลียวแล้วจะเรียนดูสีหน้าคนได้โดยเร็ว วิธีดีที่สุดนั้นให้สังเกตตา เสียงพูด ปาก และผิว

ปากของพยาน ผิวปากพยานที่หด ห่อ ยู่ ยี่ หยุดกลืนน้ำลายนั้นแสดงว่าพยานอกเต้นตั้งใจจะซ่อนความจริง แต่ส่วนลูกตานั้นเป็นการสังเกตยากเพราะอาจทำให้เห็นอย่างใดได้ตามชอบใจ ถึงกระนั้นก็ดีทนายจำเป็นที่จะต้องระวังสังเกตตาพยานอยู่เสมอ เพื่อว่าเมื่อพยานเผลอไม่ได้ระวังก็จะเห็นได้จากลูกตาพยานว่าพยานมีความรู้สึกในใจผิดกับถ้อยคำที่พูด ผู้ที่เคยต่อยมวยจะทราบว่าต้องคอยสังเกตจ้องตาคู่มวยของตน ทนายก็จำเป็นต้องคอยจ้อง-ตาพยานเช่นนั้น ทนายอย่าเข้าใจว่าพยานที่ให้การไม่ตรงต่อความจริงนั้นจะเป็นพยานเท็จเสียหมด ความจริงมีพยานถมไปที่ให้การคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง แต่หาได้ตั้งใจเบิกความเท็จมิได้ เป็นแต่เข้าใจผิดเบิกความพล่อย ๆ ไปโดยผิดหลงเท่านั้น ซึ่งทนายควรจะระวังซักถามให้ได้ความจริงอย่าไปลงโทษพยานทันทีว่าให้การเท็จ เมื่อตนรู้อยู่ดีแล้วว่าพยานได้ผิดหลงไปเท่านั้น ถ้าเหมาเอาว่าพยานตั้งใจให้การเท็จจะเป็นการร้ายกาจเกินไป ศาลทั้งหลายไม่ชอบการเช่นนี้ ศาลต้องการ "แฟร์เพล์" คือความเที่ยง-ธรรมสม่ำเสมอกัน ให้สังเกตแลมีความไหวพริบว่าพยานคนไหนไม่สุจริตให้การตามจริงหรือไม่ แล้วจงค้านถามเป็นข้อ ๆ อย่าให้พยานมีโอกาสหยุดคิดก่อนตอบ พยานที่สุจริตก็จะตอบไปเป็นข้อ ๆ ไม่สู้ติดขัดนึกตรึกตรองก่อน-ตอบถ้าพยานคนใดได้หยุดคิดเสียนาน ๆ ก่อนตอบโดยไม่มีเหตุผลฉนี้ ตามธรรมดาก็พอสงสัยหรือลงเอาได้ว่าพยานคนนั้นอาจเป็นพยานเท็จ เมื่อทนายทราบหรือคาดคะเนแน่ใจว่าพยานคนไหนเป็นพยานเท็จมีวิธี ๒ อย่างที่ทนายควรทราบไว้

๑. ให้แสดงกิริยาท่าทางออกวาจาให้พยานทราบว่าทนายรู้เท่าถึงพยาน

๒. ให้ทำเป็นโง่ไม่รู้เท่าเข้าใจว่าพยานเป็นคนสุจริตให้การตามที่รู้ที่เห็น

ข้าพเจ้าขอชี้แจงให้ผู้อ่านทราบว่าวิธีทั้ง ๒ นี้มีประโยชน์อย่างไร เมื่อทนายแสดงให้พยานทราบว่าทนายรู้เท่าทันใช้วิธีถามค้านอย่างแข็งแรง สีหน้าพยานก็จะปรากฏต่อศาลให้เห็นได้ว่าพยานให้การไม่จริง เพราะตามธรรมดาคนโกหกย่อมมีความขี้ขลาดอยู่ในใจ วิธีที่ ๒ นั้นจะแสดงให้เห็นได้ว่าถ้าพยานมีความแน่ใจว่าใคร ๆ เขาเชื่อคำให้การหมดก็จะเบิกความต่อไปไม่ใคร่ระวังระไวนัก ถ้ายอมให้พยานเบิกความไปมาก ๆ ก็จะเห็นได้ว่าต้นไม่สมปลาย การให้การตามจริงนั้นเป็นของง่าย แต่การพูดปดนั้นเป็นของยากและที่จะพูดให้เหมือนกันทุกคราวเสมอไปไม่ได้ เมื่อพยานคอยระวังอยู่พยานก็จะให้การเป็นเรื่องติดต่อกันดีแต่ถ้าเผลอลงเมื่อไรก็จะจับได้ว่าเป็นความเท็จในตอนนั้น เมื่อข้าพเจ้าเป็นเด็กนักเรียนอยู่ได้เคยฟังเรื่องซึ่งเพื่อนนักเรียนเขาเล่าเรื่องต่าง ๆ ให้ฟังตอนต้นเราทำเป็นหลงเชื่อไม่รู้เท่าทัน ลงท้ายจับได้ว่าตานี่โกหกเป็นจอม เรื่องที่แกเล่าให้ฟังนั้นต้นไม่สมปลาย ๆ ไม่สมต้นปนกันยุ่งเป็นยุงตีกัน อีกประการหนึ่งพยานได้ให้การไม่สมต้นฉนี้ทนายอย่าถามต่อไปในข้อนั้น เพราะเมื่อพยานมีโอกาสพยานก็จะอธิบายไกล่เกลี่ยเสียให้หมดสงสัย สู้ยอมให้พยานให้การเหลิงเจิ้งไปจนหลวมตัวแล้วภายหลังจะไม่มีหนทางอธิบายได้ เท่ากับใคร ๆ เล่าเรื่องอะไรให้เราฟัง ถ้าเราทักท้วงเสียทันทีเมื่อเขาพูดถึงข้ออะไรที่ขัดกับตอนต้น เขาก็จะอธิบายอย่างหนึ่งอย่างใดไกล่เกลี่ยกันเสีย แต่ถ้าทำเป็นไม่ได้สังเกตจนเขาจบเรื่องแล้วจึงเอ่ยขึ้น พยานจะรู้สึกขลุกขลักที่จะอธิบายข้อความเหล่านั้น และถ้าไม่ทักท้วงเสียเลยจะดีใหญ่ คือให้พยานให้การไปตามนั้น แล้วทนายเก็บ

เอาข้อความที่ต้นไม่สมปลายหรือเหตุผลไม่สมกันนั้น มาแถลงให้ศาลให้พึ่งในคำแถลงสำนวนเมื่อสืบพยานจบแล้วดีกว่า

ทนายควรจะซักค้านพยานโดยวิธีรำลึกถึงถ้อยคำของพยานอื่น ๆ แล้วพยายามที่จะถามข้อความจนพยานให้การผิดกับพยานอื่น ๆ ที่ได้ให้การมาแล้ว ถ้าทนายเข้าใจว่าพยานให้การไม่จริงเป็นพยานเท็จ ทนายควรจะถามค้านจนพยานให้การขัดกับถ้อยคำของพยานที่ได้ให้การมาแล้วตอนต้น ๆ ให้จำไว้ว่าอย่าไปหลอกพยานที่สุจริตให้ตกหลุมโดยไม่ยุติธรรม ซึ่งถึงแม้จะทำให้คดีสำคัญของตนชนะก็ดี ทนายควรจะเป็น "เย็นเติลแมน" คิดถึงเกียรติยศของการว่าความ มากกว่าผลประโยชน์เล็กน้อยที่จะพึงได้จากความอยุติธรรม แต่ถ้าพยานให้การไม่จริงเป็นการเท็จอย่างไร ทนายควรถามสกัดพยานได้เต็มที่ไม่ต้องสงสาร

ให้เข้าใจว่าศาลชอบความสัตย์จริงเกลียดชังผู้เลี่ยงความจริงบิดพลิ้วต่าง ๆ ทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน จงอ่านคำพิพากษาฎีกาที่ ๔๔๒ พ.ศ. ๒๔๕๗ ในกรมสวัสดิ์ทรงรับสั่งดังนี้ "*ฯลฯ มีโวหารน่าฟังหลายประการราวกะจะชี้โพรงให้คู่ความโกงเอาเท็จมาหามาแก้ ยกย่องวิธีตะบิดกระบวนบ่ายเบี่ยงจากความจริงว่าเป็นทางจะให้ชนะคดีได้ ข้าพเจ้าขอคัดค้านซึ่งโวหารและความเห็นเช่นนี้โดยเต็มกำลัง ว่าใครอย่าได้เชื่อถือเลยเป็นอันขาด การว่าความย่อมเฉลียวฉลาดไหวพริบอันมีประจำกับสรรพการงานทั้งปวง แต่กรณีจะต้องตั้งอยู่บนมูลแห่งความสัตย์จริง สุจริตอันเป็นหัวใจของกฎหมายและยุติธรรมทั่วทั้งโลก จึงจะสามารถให้ชนะคดีได้ ไม่เลือกบุคคล ไม่เลือกกาล ฯลฯ*" การที่ครั้งหนึ่งได้เข้าใจกันว่าถ้าทนายรู้จักวิธีซักถามพยานให้แตกต่างได้ไม่ว่าพยานสุจริตหรือทุจริตเป็นชนะได้นั้นเป็นอันสูญสาบสิ้นกันที ใครจะอ้างตนว่าเป็นลูกศิษย์ของ

ศรีทนนไชย์ คงไม่สำเร็จในสมัยนี้ ถึงแม้จะลอดตาผู้พิพากษาศาลล่างไปได้ ก็คงจะไม่ไปตลอดศาลอุทธรณ์ศาลฎีกา สุภาษิตฝรั่งมีว่า "ความจริงคงปรากฏขึ้นวันหนึ่ง" คือว่าใครจะวิเศษอย่างไรก็จะเลี่ยงความจริงเสมอไปไม่ได้

บางทีทนายจะเห็นว่าเป็นการจำเป็น ที่จะต้องถามค้านถึงข้อความบางข้อซึ่งอาจจะแสดงให้ศาลเห็นว่า ถ้อยคำของพยานที่ให้การไว้แล้วนั้นเป็นไปไม่ได้ หรืออย่างน้อยที่สุดก็ไม่น่าเชื่อ ข้าพเจ้าขอเล่าถึงคดีเรื่องหนึ่งซึ่งข้าพเจ้าเองได้รับเป็นทนายแก้ต่างจำเลย คือจำเลยถูกฟ้องฐานลักทรัพย์ ก่อนที่ข้าพเจ้าจะเล่าเรื่องนี้ ข้าพเจ้ารู้สึกจำเป็นที่จะต้องขอโอกาสแสดงความขอบใจท่าน มิสเตอร์บัสซาดซึ่งในเวลานั้นเป็นปรึกษากฎหมายศาลต่างประเทศและข้าพเจ้าเป็นล่ามของท่าน ๆ ได้อนุญาตให้ข้าพเจ้าแก้ต่างจำเลยผู้ไม่มีทรัพย์และปราศจากเพื่อนฝูงที่จะหาทนายแก้ต่าง ศาลก็มีความกรุณาอย่างที่สุดที่อนุญาตให้ข้าพเจ้าเข้าว่าความในเรื่องนั้น และเรื่องอื่น ๆ อีกหลายเรื่องในศาลเดียวกันนั้น

ในคดีเรื่องนั้นอัยการฟ้องจำเลยว่าได้เข้าบ้านลักทรัพย์ในเวลากลางคืน จำเลยให้การปฏิเสธ ข้าพเจ้ากล้าที่จะกล่าวว่าในคดีเรื่องนั้นถ้าจำเลยไม่มีทนายหรือใครช่วยถามค้านพยาน น่ากลัวว่าความจริงจะไม่ปรากฏแก่ศาล ข้าพเจ้าได้รับ สำนวนฟ้องและคำให้การของ จำเลย และพยานที่เบิก ไว้ที่ศาลโปริสภา มีเวลาอ่านไม่กี่นาทีไม่ทันได้คิดได้ตรองมากนัก และซ้ำไม่ได้เคยอ่านตำหรับตำราวิชาว่าความเลย แต่ได้เคยนั่งเป็นล่ามอยู่ที่ศาลทุก ๆ วัน จึงทำให้ตาเคยดูหูเคยชินกับการว่าความต่าง ๆ ซึ่งข้าพเจ้าไม่เห็นจำเป็นที่จะเขียนลงในที่นี้ เพราะไม่มีข้ออะไรสำคัญนัก เช่นคำพยานเรื่องราคาทรัพย์

เป็นต้น พยานโจทก์ที่สำคัญและที่ข้าพเจ้าได้ตั้งใจจะทำลายความเชื่อถือว่า เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้นั้นคือ พยานสำคัญคนที่หนึ่งเป็นหญิงแก่ชราภาพให้การยืนยันว่าได้เห็นจำเลยเข้ามาในเรือนในคืนนั้น และจำได้ดีโดยแสงพระ-จันทร์ และพยานคนที่ ๒ ให้การว่าได้เห็นจำเลยเดินอยู่ริมบ้านนั้นในเวลาราว ๆ กันนั้น สังเกตดูหน้าตาพยานทั้งนี้ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกขยาดว่าน่ากลัวคดีจำเลยจะแพ้หลุดหลุ่ย จะนำพยานอื่นมาแก้นั้นออกจะยากสักหน่อยเพราะพยานทั้ง ๒ นี้หน้าตาซื่อเป็นที่ควรเชื่อถือว่าไม่ได้ตั้งใจให้การเท็จ ถึงแม้แกจะเป็นพวกเจ้าทรัพย์ก็ดี ข้าพเจ้าถามพยานคนที่เห็นจำเลยเดินอยู่ข้างบ้านนั้นว่าพยานนุ่งห่มสวมศีรษะเป็นอย่างไรพอเป็นพิธี เพราะพยานคนนี้ไม่ใช่พยานสำคัญที่สุด ข้าพเจ้าจึงมิได้ถามให้มากนัก ถึงแม้ศาลจะเชื่อว่าจำเลยได้เดินไปทางนั้นก็ดี จำเลยก็อาจอธิบายได้ในข้อนั้น ส่วนพยานอีกปากหนึ่งนั้นถ้าศาลเชื่อว่าจริงฉนี้ ก็จะตัดสินอย่างอื่นไม่ได้นอกจากลงโทษจำเลย เพราะพยานได้เห็นจำเลยในบ้านโจทก์ อย่างไรไม่รู้ข้าพเจ้าจึงมีความแล่นขึ้นซึ่งบางทีจะเป็น "กิฟต์" คือเชาวน์อันหนึ่งของข้าพเจ้า ได้กล่าวแล้วว่าพยานคนนี้เป็นหญิงแก่และเป็นพวกของเจ้าทรัพย์ จึงทำให้ข้าพเจ้าระวังสักหน่อย ข้าพเจ้าทำกิริยาวาจาอย่างว่าเชื่อถ้อยคำพยานทุกคนได้พูดเป็นทีเล่นทีจริงว่า ตามธรรมดาผู้หญิงมักเย็บปักถักร้อยเก่ง ข้าพเจ้าเชื่อว่าพยานคงเย็บปักเก่ง พยานรับว่าจริง ข้าพเจ้าจึงถามต่อไปได้ความว่าพยานต้องใส่แว่นตาสนเข็มและในเวลาที่เย็บผ้าก็ต้องใส่แว่นตาด้วย ข้าพเจ้าจึงกล่าวเปรย ๆ ว่า ถ้าเช่นนั้นพยานคงไม่แลเห็นอะไรได้ดีเท่าหญิงสาวชายหนุ่มละซิ พยานรับว่าเป็นเช่นนั้น เมื่อได้ความเช่นนี้แล้ว ข้าพเจ้าจึงลงมือถามค้านพยานถึงข้อความที่เกี่ยวกับประเด็นโดยแท้ พยานให้การ

ตอบข้าพเจ้าว่าในคืนวันที่เกิดเหตุลักขโมยกันขึ้นนั้น พยานไม่ได้ใส่แว่นตา และมิหนำซ้ำไม่ได้ล้างหน้าล้างตา ใครเลยจะเชื่อได้ว่าพยานจำคนขะโมยได้ถนัด วิธีที่ข้าพเจ้าถามพยานจนได้รับตอบเช่นนี้นั้นคือ ข้าพเจ้าดักสกัดทางหนีทีไล่ไว้ทุกทางจนพยานตอบอย่างอื่นไม่ได้ เช่น ข้าพเจ้าถามได้ความว่าตามธรรมดาพยานไม่ได้เอาแว่นไปนอนด้วย พยานได้ตกใจตื่นจึงไม่มีเวลาไปเอาน้ำล้างตา ในชั้นแถลงสำนวน ข้าพเจ้าจึงได้แถลงเป็นข้อความยืดยาวในคำให้การของพยานทั้ง ๒ นี้ เป็นต้นว่าพยานทั้ง ๒ นี้เบิกความไม่สมกันว่าจำเลยนุ่งห่มอย่างไร ทั้งพยานหญิงแก่นั้นภายหลังไม่กล้าสาบาลว่าคนที่เห็นนั้นคือจำเลยนี้ เป็นแต่เบิกว่าพยานเชื่อว่าเป็นจำเลย และพยานให้การแตกต่างกันในเรื่องแสงพระจันทร์สว่างเพียงไรและอยู่ตรงไหน ลงผลที่สุดศาลตัดสินยกฟ้องโดยยกประโยชน์แห่งความสงสัยให้แก่จำเลย

นี่จะเห็นได้ว่าการถามค้านพยานนั้น ถ้าถามพยานให้เหมาะดีอาจทำให้คดีของตนชนะได้ ข้าพเจ้าเองเชื่อว่าหญิงพยานนั้นเป็นคนสุจริตและเบิกความตามที่มีความเชื่อในใจของแก หาได้ตั้งใจเบิกความเท็จอย่างไรมิได้มีคดีบ่อย ๆ ในศาลอังกฤษซึ่งพยานจำหน้าคนทำผิดได้แต่คลับคล้ายคลับคลา พอเห็นรูปจำเลยซึ่งลงในหนังสือพิมพ์ว่าเป็นคนที่ต้องหาในคดีนั้น ๆ ก็เลยเหมาเอาว่าเป็นคน ๆ เดียวกัน ถ้าหน้าตาคนทั้งสองเผอิญไปคล้ายกันเข้าเพราะฉนั้นเป็นหน้าที่ของทนายจำเลยจะต้องระวังเมื่อเห็นท่าทางพอจะแสดงให้ศาลเห็นได้ว่าถ้อยคำของพยานนั้นจะเชื่อนักไม่ได้ ก็ให้ถามค้านพยานให้ละเอียดจนปรากฏว่าเรื่องของพยานต้นไม่สมปลาย หรือถ้อยคำที่พยานให้การนั้นจะเอาเป็นแน่นอนไม่ได้ ทำให้เกิดมีความสงสัยขึ้นซึ่งศาลจะต้อง

ยกประโยชน์นี้ให้แก่จำเลย คดีใดพยานอย่างไรที่ควรซักค้านให้ละเอียดนั้น จะบอกลงไปแน่นอนไม่ได้ ต้องแล้วแต่เหตุผลเป็นเรื่อง ๆ ไปทนายที่มีนิสัยเป็นหมอความและฉลาดเฉลียวในทางนั้น จะเห็นได้โดยง่ายว่าพยานเรื่องใดไม่ควรถามค้านให้มาก และพยานคนใดควรถามค้านให้ละเอียด

มิสเตอร์ฮาริสให้ตัวอย่างดี ๆ หลายเรื่องในตำหรับว่าความของท่านว่าว่าข้อไหนควรถามค้านและข้อไหนไม่ควรถามค้าน เช่นเรื่องจำเลยถูกฟ้องว่า ๓—๔ ปีมาแล้วจำเลยได้ซื้อม้าที่ตลาดบ้านนอกด้วยเช็คปลอม ประเด็นในคดีมีถึงเรื่องชัณสูตร์ตัวจำเลย ทนายจำเลยถามค้านพยานโจทก์ดังนี้

ถาม ๑ ท่านได้เคยเห็นชายผู้ซื้อม้าของท่านก่อนวันนั้นบ้างหรือเปล่า

ตอบ ไม่เคยเห็นเลย

ถาม ๒ เขาหยุดอยู่กับพยานนานเท่าไรในวันนั้น

ตอบ หลายชั่วโมง

ถาม ๓ มีคนอื่นอีกหรือไม่ในเวลานั้น

ตอบ มีคนอื่นอีกหลายคนในเวลานั้น

ถาม ๔ ต่อจากวันนั้นมาพยานได้เห็นชายคนนั้นที่ไหนอีกและเมื่อไร

ตอบ ไม่ได้เห็นเลยจนถึงวันที่เขามาโรงพักตำรวจพระนครบาล

ถาม ๕ พยานจำตัวเขาได้ทันทีหรือพยานชี้ตัวเขาได้จากหมู่คนอื่น ๆ

ตอบ จำได้ทันที

ถาม ๖ พยานจำตัวเขาได้อย่างไร

ตอบ จำได้จากเค้าหน้ารูปร่างของเขา

ถาม ๗ พยานสาบาลตัวได้หรือว่าเป็นคน ๆ เดียวกัน

ตอบ พยานสาบาลได้

สำหรับคดีนี้ คำถามที่ ๑ นั้นถูกต้อง เพราะทนายทราบได้ว่าพยานจะตอบอย่างไร เป็นการควรที่จะให้ศาลทราบ

คำถามที่ ๒ นั้นไม่ควรถาม เพราะทนายรู้ไม่ได้ว่าพยานจะตอบอย่างไร และควรสงสัยว่าพยานจะตอบเข้าข้างโจทก์ ซึ่งความจริงพยานได้ให้การตอบเช่นนั้น

คำถามที่ ๔ นั้นไม่ผิด แต่คำถามที่ ๓—๕—๖—๗ ใช้ไม่ได้ทีเดียว คำถามที่ ๖ นั้นเหลวมาก เพราะทนายควรจะรู้ได้ดีกว่าการที่ถามเช่นนั้นเท่ากับยอมให้โอกาสแก่พยานในการที่อธิบายถ้อยคำของพยานให้แน่นอนชัดเจนขึ้น แลคำถามที่ ๗ นั้นเลวที่สุด เพราะไม่ต้องสงสัย พยานคงตอบว่าพยานสาบาลได้

วิธีที่ควรนั้นคือเมื่อถามที่ ๑ แล้ว ควรถามต่อไปดังนี้ "พยานได้เห็นชายนั้นที่ไหนเป็นครั้งแรก" ก็จะปรากฏต่อศาลว่าเห็นชายนั้นอยู่ในตลาดซึ่งมีคนเป็นอันมากโดยไม่ต้องถามโดยตรงว่า มีใครบ้างในเวลานั้น

ต่อไปควรถาม "เวลาอะไรกันเมื่อซื้อขายกันนั้น" พยานจะรู้ไม่ได้ว่าทนายต้องการอย่างไร ก็ตอบไปตามที่จำได้โดยไม่ทันตริตรอง ต่างว่า "เวลาเที่ยง" ก็ให้ถามต่อไปว่า "พยานกินข้าวกลางวันตามธรรมดาเวลาไรกัน" และ "วันนั้นพยานกินข้าวกลางวันหรือเปล่า" ต่างว่าพยานตอบว่า กินข้าวเวลาบ่ายโมง (นี่จะเห็นได้ว่าพยานได้หยุดอยู่กับจำเลยหลายชั่วโมงไม่ได้) และควรถามอีกว่า "พยานเป็นคนซื่อตรงมีลูกค้าซื้อขายฝากเป็นธรรมดาไม่ใช่หรือ" และ "เช้าวันนั้นพยานคงจะได้ขายของไปได้หลายสิ่งละซิ" พยานคงกระหยิ่มใจตอบว่าขายของไม่หยุดมือจนถึงเวลาตลาดปิด กิน

ข้าวกลางวันเวลาบ่ายโมง พยานคงจะไม่มีเวลาสังเกตว่าจำเลยนุ่งห่มอย่างไร ผ้านุ่ง สะโหร่งหรือกางเกง คงตอบไม่ได้

การถามค้านพยานนั้นมีความประสงค์หลายประการ ข้าพเจ้าจะขอพรรณาเป็นข้อ ๆ ละเอียดลงไป และขอเตือนทนายด้วยว่าถ้าท่านมิได้มีความประสงค์อย่างหนึ่งอย่างใดดังต่อไปนี้แล้ว จงอย่าถามค้านพยานเสียเลยดีกว่า

ประการที่ ๑ เพื่อจะทำลายหรือทำให้น้ำหนักคำให้การของพยานนั้นน้อยลง ถ้าทนายสังเกตดูเข้าใจว่าพยานได้เบิกความตามที่เชื่อว่าจริงโดยสุจริต แต่เป็นการผิดหลง จงค่อยอ่อนหวานถามซักพยานโดยดี ให้พยานเล่าเรื่องตามที่ให้การมาแล้วและถามค้านพยานในข้อความซึ่งต้องการให้พยานอธิบาย หรือกล่าวแนะนำถึงข้อความอย่างนั้นอย่างนี้ว่าได้เกิดขึ้นจริงไหม ที่กล่าวมานี้หมายความถึงพยานสุจริตเท่านั้น การที่ถามค้านถึงข้อความเท็จจริงและอธิบายให้เป็นประโยชน์ของตนฉนี้ เป็นหน้าที่สำคัญของทนายผู้ค้านพยาน เพราะเป็นธรรมดาที่ทนายฝ่ายที่เรียกพยานจะปิดนิ่งเสียหาใช่หน้าที่ของเขามิได้

เมื่อพยานได้เบิกความไม่จริงโดยตั้งใจนั้นเป็นการยากที่จะให้พยานอธิบาย เพราะพยานย่อมเตรียมตัวที่จะตอบคำถามค้านของทนายฝ่ายปรปักษ์ วิธีที่ดีที่สุดก็คือให้ถามเลียบ ๆ เคียง ๆ เสียก่อน เมื่อเห็นว่าพยานจะให้การอย่างอื่นหลีกเลี่ยงไปเข้ากับฝ่ายอ้างไม่ได้แล้วจึงค่อยถามถึงข้อความที่ต้องการโดยตรง ให้สังเกตคดีลักทรัพย์และเช็คปลอมที่ให้ตัวอย่างไว้ข้างต้น

ขอเตือนว่าอย่าล่อให้พยานตกหลุมโดยไม่มีเหตุเมื่อท่านว่าถ้อยคำที่พยานเบิกนั้นเป็นความจริง หน้าที่ของการถามค้านนั้นก็คือเพื่อจะแสวงหา

ความจริง ไม่ใช่เพื่อจะตลบตะแลงทำลายถ้อยคำอันจริงแลสุจริตของพยานให้กลับกลายไป ถ้าพยานให้การไม่จริงโดยตั้งใจนั่นแหละทนายควรถามเลียบถามเคียงให้พยานเบิกความไม่สมต้นสมปลาย ถ้าทนายเชื่อว่าพยานได้ให้การโดยผิดหลงก็จงพยายามให้พยานอธิบายถ้อยคำที่พยานเบิกความมาแล้ว และจะใช้คำถามนำทั้งนั้นก็ได้

ประการที่ ๒ เพื่อจะให้พยานเบิกความถึงข้อใดข้อหนึ่งซึ่งพยานยังหาได้กล่าวถึงไม่ และซึ่งถ้าปรากฏต่อศาลแล้วจะเป็นประโยชน์แก่คดีของตน ให้ทนายสังเกตดูว่าพยานนั้นซื่อสัตย์พูดจาตามจริงไม่เข้าข้างใดหรือไม่ ถ้าพยานเป็นคนสุจริตก็ให้ถามตรง ๆ ด้วยคำถามอันชัดเจนถึงข้อความที่ต้องการ แต่ถ้าสังเกตดูว่าพยานไม่อยากจะให้การตามสัตย์จริงแลปกปิดความเสียฉนี้ ก็จงถามเลียบเคียงเสียก่อนตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จงระวังถ้าพยานได้เบิกความเป็นประโยชน์แก่คดีของตนแล้ว อย่าถามค้านให้มากไปซึ่งอาจทำให้พยานให้การแตกต่างไปได้

ประการที่ ๓ เพื่อที่จะทำให้ศาลไม่เชื่อพยานเลย อย่าเอาข้อนี้ไปปะปนกับประการที่ ๑ ซึ่งกล่าวถึงการทำลายถ้อยคำซึ่งพยานได้ให้การไว้โดยวิธีซักไซ้ไล่เลียงจนพยานตอบเลอะเลือนต้นไม่สมปลาย ในข้อนี้ข้าพเจ้ากล่าวถึงตำแหน่ง หลักฐาน ฐานะ ของพยาน เช่นกุ๊ยสำเพ็งแต่งตัวเป็นขุนนางสวมถุงเท้ามาให้การเป็นพยานในโรงศาล แต่ระวังอย่าใช้หลักอันนี้ในทางที่ไม่ยุติธรรม เพราะคนที่เคยทุจริตอาจตั้งตัวเป็นคนสุจริตขึ้นได้ภายหลัง จะเหมาเอาว่าคนขี้ยา นักเลงสุรา เป็นคนหัวขะโมยไปหมดนั้นหาสมควรไม่ เมื่อทนายเห็นว่าพยานได้ให้การตามสัตย์จริงไม่ได้เบิกความเท็จก็อย่าไปถามปรักปรำการชั่วร้ายของพยานที่หาได้เกี่ยวข้องกับประเด็น

ในคดีนั้นไม่ จริงอยู่ทนายมีหน้าที่ในเวลานั้นที่จะถามค้านทำลายถ้อยคำและทำให้ศาลไม่เชื่อพยาน แต่ถ้าท่านจะใช้วิธีนี้ให้เสมอไปนั้นมิควร เพราะเราก็เป็นพุทธศาสนิกชนด้วยกัน ควรจะรักษาความยุติธรรมความจริงและมีความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ทุกคน เหตุที่คน ๆ หนึ่งมาเบิกความเป็นพยานให้ฝ่ายโน้น ข้าพเจ้าไม่เห็นควรที่ทนายฝ่ายนี้จะแกล้งถามปรับปรำให้พยานได้รับความอับอายขายหน้า โดยไม่มีประโยชน์แก่คดี เมื่อท่านรู้อยู่ว่าพยานนั้นได้ให้การโดยซื่อสัตย์สุจริต แต่เรื่องพยานเท็จนั้นไม่น่าสงสารเลย ควรช่วยกันปราบปรามให้เข็ดหลาบ เพราะเป็นปรปักษ์ต่อความยุติธรรมยิ่งนัก ถ้าขืนไปปราณีต่อคนชนิดนี้ก็เท่ากับยุให้คนทำผิดกฎหมายบ้านเมืองมากขึ้น กลับเป็นการเลวทรามที่สุด การพูดจาอ่อนหวานต่อพยานนั้นดีอย่างไร ให้ดูตัวอย่างท่านเจมสะกาเลตผู้มีชื่อเสียงเป็นหมอความในประเทศอังกฤษ ท่านผู้นี้ใช้วิธีซักถามพยานโดยอ่อนหวานมีอัธยาศัยเป็นผู้ดี

ในที่สุดขอเตือนท่านทนายทั้งหลายว่าวิธีถามค้านพยานนั้น ให้ใช้วิธีอันสุภาพเรียบร้อย และถามแต่ในข้อสำคัญจนศาลมีความเชื่อถือว่าท่านไม่เหลวไหล ไม่ถามค้านพยานให้เป็นที่เสียเวลาของศาลแล้วท่านจะได้ประโยชน์ไม่น้อย เช่นในเรื่องที่ทนายจะถามเลียบถามเคียงเพื่อจะให้พยานตกหลุมตอบข้อความอันใดอันหนึ่งซึ่งพยานตั้งใจจะปิดบังเสียเป็นต้น ถ้าแม้ศาลมีความเข้าใจว่าท่านถามเหลวไหลโดยเคยว่าให้ศาลเสียเวลาบ่อย ๆ ศาลก็จะถามท่านเสียก่อนว่า การถามเช่นนั้นมีประสงค์อย่างไรเพราะไม่เกี่ยวข้องกับคดี ท่านก็จำเป็นต้องอธิบายถึงข้อความที่ต้องการ ในเวลานี้พยานก็รู้ทันทีและเตรียมตัวคอยตอบ โดยตริตรองได้ว่าท่านมีความประสงค์ให้ตอบ

อย่างไร จงจำไว้ว่า ศาลมีอำนาจเต็มที่ในข้อนี้ เพราะฉนั้นท่านจงมีความเคารพนบนอบต่อศาลและอ่อนหวานต่อพยานเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน อย่ากระโชกใช้กิริยาหยาบคายหน่อยจะทำให้ศาลมีใจกรุณาสงสารพยานเกินไปจนคดีของท่านอาจอัปราชัยได้ ให้ดูลักษณะพยานกฎหมายราชบุรีหน้า ๑๑๗ ในคำพระราชปรารภมีว่า "ฯลฯ ***อนึ่งมันบั่กหน้าข้าชื่อเจรจาขู่รู้คุกคำรามกันโชกลำทับพยานว่า จะพ้องเอาพยานจะให้ต้องขับเฆี่ยนโบยตีปรับไหม*** *ฯลฯ* ***ให้กดเอาคดีเป็นแพ้*** *ฯลฯ*"

ถามติง

การติงพยานนั้นคือ ประสงค์จะให้พยานมีโอกาศอธิบายข้อความที่พยานได้ให้การตอบคำถามค้านของฝ่ายโน้น เรารู้แล้วว่าในเวลาที่ทนายถามซักพยานนั้น ทนายอีกฝ่ายก็จดคำให้การของพยานสั้นๆ แล้วบรรทึกไว้ว่าจะต้องการถามค้านอย่างไร ในเวลาที่ทนายถามค้านผู้เรียกพยานก็มีหน้าที่อย่างเดียวกัน คือได้จดย่อๆ ข้อความที่ต้องการถามติงซึ่งเกิดเนื่องจากคำถามค้าน ทนายทั้งหลายจะเห็นได้ว่าการจดหัวข้อความต่างๆ ซึ่งได้พูดกันในเวลาพิจารณาระหว่างผู้พิพากษาก็ดี ทนายฝ่ายโน้นก็ดี พยานก็ดี จะเกิดมีประโยชน์แก่ท่านภายหลัง ทนายมีชื่อเสียงโดยมากถือหลักนี้เป็นสำคัญ ท่านรูฟัสโชตผู้มีชื่อเสียงเป็นทนายในประเทศอเมริกา ในเวลาว่าความจดบรรทึกทุกสิ่งทุกอย่างที่พูดจากันในเวลาพิจารณาคดีจนบางทีแกจดเขียนย่อเกินไปจนอ่านเองเกือบไม่ได้ ให้สังเกตด้วยว่าข้อความอันใดที่พยานตอบคำค้านนั้นต้องการอธิบาย แต่ถ้าทนายคะเนว่าพยานจะอธิบายไม่ได้ดีก็อย่าถามติงในข้อนั้นเลย ซึ่งอาจเป็นผลร้ายต่อคดีของท่านได้

ในการติงพยานนั้น ให้ท่านคิดถึงคำถามซักของท่านแต่เดิมนั้นว่าบกพร่องอย่างไร คำถามค้านของฝ่ายโน้นได้ทำให้เกิดมีข้อความขึ้นใหม่อย่างไร แล้วจึงคิดติงพยานให้อธิบายเบิกความเพิ่มเติมแต่ถ้าไม่มีข้อความเนื่องจากคำถามค้านซึ่งอาจทำให้เสียหายแก่คดีของท่าน ท่านจงอย่าถามติงพยานในข้อเล็กน้อยเลยเป็นการเสียเวลาของศาลใช่เหตุ ประการหนึ่งถ้าคำตอบของพยานในคำถามค้านนั้นมีประโยชน์แก่คดีของท่าน ก็อย่าติงพยานพูดซ้ำอีกเลย จงเอาข้อความนั้นไว้กล่าวในคำแถลงสำนวนต่อศาลจะดีกว่าแม้ตามคำถามค้านของฝ่ายโน้นทำให้ถ้อยคำของพยานเสียหายหมดและไม่มีหนทางที่จะแก้ฉนี้ ก็จงอย่าถามติงพยานเลย

จะให้ตัวอย่างง่ายๆ ในการติงพยาน เป็นต้นว่าในการถามค้านพยานๆ ให้การตอบว่าในเวลาที่เกิดเหตุนั้นเป็นเวลากลางคืนฉนี้ ท่านต้องติงพยานถึงคำอธิบายว่า เหตุไรพยานจึงได้เห็นการที่เกิดเหตุขึ้น ก็จะได้ความว่าเพราะมีแสงไฟหรือแสงพระจันทร์สว่างเห็นได้ดี หรือเช่นเรื่องหนี้สินตามคำให้การของโจทก์ที่อ้างตนเองเป็นพยานตอบคำถามค้านว่า โจทก์ก็เป็นหนี้จำเลย ๆ จึงฟ้องแย้ง เป็นหน้าที่ท่านที่จะถามพยาน (คือตัวโจทก์) ว่าหนี้สินอันนั้นได้เกิดขึ้นจากการพนัน หรือเป็นหนี้ที่ฟ้องกันไม่ได้ตามกฎหมาย

ประการหนึ่งท่านควรจะระวังไม่ให้ทนายฝ่ายโน้นถามค้านในสิ่งที่ไม่-ควร ถ้าเป็นการไม่ควรอนุญาตให้ถามได้ก็จงร้องคัดค้านต่อศาลทันที ถ้าศาลยอมให้ถามแต่ทนายยังยืนยันว่าเป็นการถามไม่ได้ ก็จงขอให้ศาลบรรทึกคำคัดค้านของท่านไว้ในสำนวน ซึ่งอาจจะเป็นประโยชน์ในชั้นอุทธรณ์ได้ ท่านควรจะรู้ไว้ว่าตามธรรมดาศาลจะไม่อนุญาตให้ท่านถามติงเกินไปกว่าข้อความที่ตอบคำถามค้าน แต่กฎหมายยอมให้ศาลถามพยานได้ทุกเมื่อในเวลาที่พิจารณาคดีนั้นอยู่ เพราะฉนั้นเมื่อท่านต้องการข้อความที่ไม่ได้ถามในการซักพยานและไม่ใช่เนื่องจากคำค้านพยานฉนี้ ก็ให้อธิบายเหตุผลต่อศาลเพื่อศาลจะได้ถามให้ บางทีศาลเห็นว่าเป็นการยุติธรรมดี ศาลก็คงถามให้ ศาลมีอำนาจเต็มที่ในข้อนี้ จะเป็นคดีแพ่งหรืออาญาก็ดี ให้ดูพระราชบัญญัติลักษณพยานมาตรา ๔๑ ในกฎหมายรัชกาลที่ ๕ หน้า ๑๗๗๓ ซึ่งมีข้อความดังนี้ "เมื่อพยานให้การตอบข้อค้านข้อติงเสร็จแล้ว ศาลพิเคราะห์ดูเห็นว่ายังมีข้อความเคลือบแฝงสงสัยอยู่ก็ดี หรือคำซึ่งพยานให้การตอบข้อค้านข้อติงนั้นยังไม่สิ้นกระแสความยังเป็นข้อสงสัยอยู่ ศาลมีอำนาจจะซักฟอกถามพยานให้ ๆ การจนสิ้นความสงสัยได้ ฯ ล ฯ"

คำแถลงสำนวน

ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว คือโจทก์แถลงมูลคดีของโจทก์แลความทุกข์ร้อนที่โจทก์ฟ้องขอให้ศาลช่วยพิจารณาพิพากษาให้โจทก์ได้รับความยุติธรรมตามกฎหมายแล้ว โจทก์เรียกพยานมาสืบตามฟ้องเสร็จสิ้นคดี จำเลยแถลงข้อต่อสู้ของจำเลยแล้วสืบพยานประกอบ โจทก์จำเลยถามซัก ค้าน ติงพยานตามแต่คดีจะเป็นไป เมื่อทั้งสองฝ่ายสืบพยานสิ้นสำนวนแล้ว โจทก์จำเลยต่างทำคำแถลงสำนวน คือแถลงข้อพิพากษาต่อศาลถึงถ้อยคำพยานที่ได้ให้การมาแล้วว่าควรเชื่อฟังได้อย่างไร แลเหตุไรบ้างที่ตนควรชนะคดี ในศาลไทยเราทนายมักทำคำแถลงสำนวนเป็นลายลักษณอักษรยื่นต่อศาล ความจริงทนายอ่านคำแถลงสำนวนนี้และพูดเติมบ้างเล็กน้อยต่อศาล ในคดีเรื่องสำคัญ ๆ ย่อมเป็นวิธีดีแลเป็นประโยชน์หาน้อยไม่ คือทนายมีเวลาตรวจถ้อยคำพยานที่ได้ให้การแล้ว มีเวลาตรึกตรองค้นคว้าหาข้อกฎหมายแลเหตุผลในข้อเท็จจริงเขียนลงเป็นข้อ ๆ โดยเต็มและถี่ถ้วน ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านผู้อ่านจะยอมเห็นด้วยกับข้าพเจ้าว่าเป็นการง่ายที่จะนั่งลงตรึกตรองเขียนข้อความคำแถลงสำนวน เพราะได้มีเวลาตรึกตรองถึงข้อความต่าง ๆ แลตรวจว่าจะมีข้อความขาดตกบกพร่องที่ตรงไหน ก็จะได้เติมแก้เสียให้ครบถ้วนบริบูรณ์ ในการที่จะพูดแถลงสำนวนทันควันสด ๆ ร้อน ๆ นั้นอาจมีบกพร่องอยู่บ้างเป็นธรรมดา จะทำให้เต็มเท่ากับนั่งลงเขียนมีเวลาอ่านซ้ำตรวจแก้นั้นไม่ได้อยู่เอง แต่ทนายที่ช่างพูดและมีความชำนาญพอก็ไม่สู้จำเป็นนักที่จะต้องทำคำแถลงสำนวนเป็นตัวหนังสือเสมอไป

ในเมืองอังกฤษและอเมริกาเขาไม่ได้ทำคำแถลงสำนวนเป็นตัวหนังสือ เขาใช้พูดแถลงสำนวนต่อศาลสด ๆ ร้อน ๆ ความจริงก็เป็นวิธีดีอันหนึ่ง คือท่านเหล่านี้ไม่สู้มีเวลาไปนั่งเขียนร่างคำแถลงสำนวน เป็นลายลักษณ อักษร ถ้าซ้ำเป็นคดีสั้น ๆ แล้วก็จะเป็นการเสียเวลาใช่เหตุที่จะต้องไปนั่งเขียนคำแถลงสำนวน ประการหนึ่งศาลอาจต้องการให้ท่านแถลงสำนวนต่อศาลทันที เมื่อสืบพยานหมดแล้วเพื่อไม่ต้องเสียเวลาเลื่อนไปอีก ความจริงก็ไม่เป็นการยากอะไรนัก ถ้าท่านลองพูดบ่อย ๆ ให้ชินปาก บางทีท่านผู้อ่านจะมีความพิศวง ถ้าท่านได้ทราบว่าผู้พิพากษาในเมืองอังกฤษเขาตัดสินโดยปากเปล่า ข้าพเจ้าเองรู้สึกปลาดใจที่สุดในครั้งแรกที่ได้ยินท่านผู้พิพากษาตัดสินความโดยปากเปล่าไม่ใช่ว่าท่านตัดสินสั้น ๆ หามิได้ ในเรื่องสำคัญ ๆ เมื่อถ่ายจากศัพท์เลขแล้วจะเห็นได้ว่าคำตัดสินนั้นกินหลายสิบหน้ากระดาษ แลติดต่อเป็นเนื้อเรื่องดีทีเดียว นี่และหาใช่อื่นไกลเลย คือความชำนาญเท่านั้นเอง

ในวิธีแถลงสำนวนโดยปากเปล่านั้นให้จดข้อความสั้น ๆ ที่ต้องการและหัวข้อต่าง ๆ ที่จะโต้ตอบเถียงกันไว้ทุกข้อ ทนายควรแบ่งเขียนหัวข้อที่จะแถลงสำนวนไว้ข้างหนึ่ง และกฎหมายหรือคดีตัวอย่างคำพิพากษาที่จะอ้างนั้นไว้ข้างหนึ่ง ส่วนหัวข้อที่จะแถลงนั้นให้จดเลข ๑—๒—๓ เป็นลำดับไปจะได้พูดให้เป็นเรื่องติดต่อรู้ว่าอะไรที่ได้กล่าวแล้ว และอะไรที่จะกล่าวอีกต่อไปจะได้ไม่ซ้ำซากพูดแล้วพูดเล่า ซึ่งจะทำให้ผู้ฟังเบื่อหู คำแถลงสำนวนนั้นคือการโต้เถียงกันถึงข้อเท็จจริงที่พยานได้ให้การและข้อกฎหมายนั้นเอง ซึ่งเป็นการจำเป็นจริง ๆ ที่จะให้คู่ความได้รับความยุติธรรม เช่นท่านผู้พิพากษาหลอดโค๊กผู้มีชื่อเสียงโด่งดังในประเทศอังกฤษได้กล่าวไว้ดังนี้ *"ใคร ๆ จะวินิจฉัยตัดสินข้อความใด ๆ ให้ถูกต้องดีบริบูรณ์ไม่ได้จนกว่าจะได้โต้เถียง*

กันจนละเอียดแล้ว" ในการที่จะแถลงสำนวนนั้นให้ใช้กิริยาวาจาอันสุภาพ ให้ใช้ถ้อยคำน้ำเสียงโดยชัดเจนจะแจ้ง จะใช้ถ้อยคำในกฎหมายบ้างก็ได้ แต่ไม่ควรจะอวดใช้ถ้อยคำเหล่านั้นให้มากไป การใช้ถ้อยคำให้จะแจ้งชัดเจนนั้นเป็นการสำคัญในการแถลงสำนวนต่อศาลที่สุด ห้ามอย่าเล่นสำนวนมากไปเป็นอันขาด มิฉนั้นศาลอาจไม่เข้าใจว่าท่านพูดถึงอะไร ทนายควรกล่าวให้ชัดว่าปัญหาในประเด็นนั้นมีอย่างไร โจทก์จำเลยรับหรือต่อสู้กันอย่างไร คดีของโจทก์และจำเลยมีข้อความดีกว่ากันและแตกต่างกันตรงไหน ถ้อยคำที่แถลงนั้นให้กล่าวเป็นข้อ ๆ ติดต่อเป็นเนื้อเรื่องกันไป และอย่าใช้ถ้อยคำหยาบคาย การใช้กิริยาวาจาในศาลนั้น ข้าพเจ้าขออ้างถึงคำแนะนำของมิสเตอร์วอเรน ซึ่งเป็นหมอความควรอ่านและชั่งน้ำหนักดู มีข้อความดังนี้

"ให้มีความเคารพยำเกรงต่อศาลเสมอไป แต่อย่าคิดว่าท่านเป็นทาสของศาล จงมีความมั่นคงไม่ย่อท้อ แต่อย่าอวดโตทนงตัวจองหองต่อศาล ให้มีอัธยาศัยอันเรียบร้อยและพูดจาแต่สั้น ๆ และที่สำคัญ อย่าพูดซ้ำ ๆ ซาก ๆ รำคาญหูศาล ให้คิดเสมอไปว่าไม่ใช่คดีของท่านคดีเดียวเท่านั้นที่พิจารณาอยู่ที่ศาล มีคดีของคนอื่นอีกมากที่ศาลจะต้องพิจารณา เพราะฉนั้นอย่าทำให้ศาลเสียเวลาหาเข้าเรื่องไม่ ฯลฯ"

วิธีแถลงสำนวนของมิสเตอร์เบราน์ ผู้มีชื่อเสียงนายหนึ่งนั้นสั้นและเกี่ยวกับข้อความสำคัญเท่านั้น ท่านผู้นี้ได้กล่าวไว้ดังนี้ *"ท่านหนายทั้งหลายจงระลึกไว้ว่า ท่านผู้พิพากษาต้องนั่งพิจารณาความทุกวันทุกชั่วโมง ย่อมเป็นการเหนื่อยใจหาน้อยไม่ เพราะฉะนั้นจงเคารพนบนอบพูดจาแต่สั้น ๆ อย่าเหลวไหลให้เป็นการรำคาญต่อท่าน ฯลฯ"*

คำเตือนสติทนายความ

การสอบไล่ได้มีความรู้ทางกฎหมายบ้างนั้นหาทำให้ท่านเป็นทนายว่าความได้เก่งมิได้ การว่าความนั้นย่อมเนื่องจากความชำนาญ แต่ความชำนาญเท่านั้นก็ยังไม่เพียงพอ จำเป็นต้องมีคุณวิเศษอีกหลายประการเป็นเครื่องประกอบประดับความรู้ของท่าน คุณวิเศษในที่นี้ข้าพเจ้าหมายความถึงคุณวิเศษที่กล่าวไว้ในหนังสือหลักราชการซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ คือ

๑. ความสามารถ
๒. ความเพียร
๓. ความไหวพริบ
๔. ความรู้เท่าถึงการ
๕. ความซื่อตรงต่อหน้าที่
๖. ความซื่อตรงต่อคนทั่วไป
๗. การรู้จักนิสัยคน
๘. การรู้จักผ่อนผัน
๙. การทำตนให้เป็นผู้มีหลักฐาน
๑๐. การมีความจงรักภักดี

จงพยายามบำเพ็ญตนเป็นคนประกอบด้วยคุณวิเศษ ๑๐ ประการฉนี้ วันหนึ่งท่านจะได้เป็นทนายมีชื่อเสียงโด่งดังปรากฏแก่โลกเป็นที่นับถือยำเกรงต่อปุถุชนคนทั้งหลายทั่วพระราชอาณาเขต

ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่า การที่มีความรู้ในข้อกฎหมาย เคยเห็น เคยฟังเขาว่าความ หรือตนได้ว่าความเป็นทนายเองบ้างแล้วก็ดี ก็หาทำให้ท่านว่าความได้เก่งมิได้ ถ้าผู้ใดสอบความรู้ไล่ได้เป็นทนายหรือได้เป็นเนติบัณฑิตแล้ว กระหยิ่มใจมีเวลาเท่าใดก็ไปคุยเฮฮากับเพื่อนฝูง ไปดูละเมงลครเสีย หาได้เอาใจใส่ในการศึกษาตัวบทกฎหมายแลไม่รักษาระวังกิจธุระของลูกความ ปล่อยตนไปตามเพลงฉนี้ ท่านผู้นั้นจะหวังให้สำเร็จความปรารถนาในทางเป็นทนายว่าความไม่ได้ นี่ข้าพเจ้าไม่ได้ห้ามขาดมิให้คบเพื่อนฝูงมิได้ การมีเพื่อนฝูงเป็นการจำเป็นมีผลดีเหมือนกัน แต่ให้รู้จักผ่อนผัน รู้จักกาละเทศะเลือกคบเลือกเที่ยวในทางที่ควร คบพาล ๆ ย่อมพาไปหาผิด

บางท่านจะได้ยินเข้าหูเนือง ๆ ว่า "**หมอความต้องเป็นคนโกง**" ข้อนี้คงมีมูลอยู่บ้าง ข้าพเจ้ารับสารภาพว่า คงมีทนายบ้างบางคนแต่คงน้อยตัวซึ่งเป็นคนเฉเกพวกกังฉิน แต่ข้าพเจ้าขอเถียงว่าย่อมมีคนทุจริตปนอยู่ในหมู่คนทุกคณะเป็นธรรมดา เพราะฉนั้นผู้ที่เหมาเอาว่าการว่าความเป็นวิชาเลวทราม เป็นการทำมาหากินในทางฉ้อโกงพลิกแพลงต่าง ๆ ข้าพเจ้าเห็นว่าผู้นั้นคิดผิด แลเมื่อผู้นั้นได้คบค้าสมาคมกับหมอความผู้มีชื่อเสียงโด่งดัง ผู้นั้นจะรู้สึกว่าเขาเป็นคนซื่อสัตย์สุจริตคนหนึ่งซึ่งคงทำให้ผู้นั้นกลับความเห็นเดิม

ท่านผู้ใดประสงค์จะเป็นทนายมีชื่อเสียงโด่งดังแล้ว ชั้นแรกท่านจะต้องวางบัญญัติเป็นข้อบังคับใจแลประพฤติตามข้อบัญญัติที่วางไว้นั้น ท่านจะต้องมีความกล้าหาญไม่เกรงกลัวใครในการที่จะต่อสู้ช่วยแก้ต่างผู้ไม่มีความผิด ช่วยรักษาความยุติธรรมอำนาจบุคคลไม่ยำเกรงใคร ช่วยต่อสู้ป้องกัน

การกันโชกกดขี่ข่มเหง ทำตนให้คนโกงยำเกรง ประการหนึ่งท่านจะต้องมีกิริยาอัชฌาศัยดี จะต้องจำไว้เสมอว่าท่านเป็นเย็นเติลแมนคนหนึ่ง มีวิชาหากินในทางหนึ่งซึ่งเป็นที่นับถือของฝูงชนจะต้องรักษาเกียรติคุณแห่งวิชาหากินของท่าน แลให้สังวรมรรยาททนายโดยกวดขัน จงระวังอย่าใช้กิริยาวาจาอันหยาบคายการพูดด้วยวาจาอันอ่อนหวานนั้นย่อมนำมาซึ่งความรักและนับถือของปุถุชนคนทั่วไป

อนึ่ง ข้าพเจ้าขออ้างถึงคำแนะนำของทนายอเมริกันคนหนึ่ง ซึ่งทนายทุกคนควรรู้ไว้ มีข้อความดังนี้

๑. อย่าทนงตัวให้เกินศักดิ์

๒. อย่ายุคนใดให้ฟ้องร้องอีกคนหนึ่งเพราะโกรธ เกลียด หรือโดยความริษยาอาธรรม์ประการใด ๆ

๓. จงมีความเคารพนบนอบต่อผู้พิพากษา ในเวลาพิจารณาความอยู่ในศาล แม้ความส่วนตัวของท่านจะเป็นประการใดก็ตาม

๔. ในเวลาว่าความ จงสำรวมกิริยาอัชญาศัยเป็นอันดี แต่ถ้าทนายฝ่ายโน้นประพฤติตนเป็นคนไม่สุจริตฉนี้แล้ว ท่านจงรักษาอำนาจความชอบธรรมของลูกความ ถึงแม้ความรู้สึกในใจของท่านจะเป็นประการใดก็ดี

๕. จงแสดงความอ่อนน้อมนับถือเจ้าพนักงานศาลในการที่เกี่ยวข้องกับอำนาจและหน้าที่ของเขา

๖. ถ้าไม่มีเหตุผลพิเศษแล้ว ตามธรรมดาอย่ารับว่าความให้ผู้ใดซึ่งได้ว่าจ้างคนอื่นเป็นทนายไว้แล้ว เว้นไว้แต่ทนายผู้นั้นพร้อมกับลูกความตกลงกันมาหาให้ท่านเป็นทนายแทนต่อไป

๗. ถ้าจำเลยไม่มีเหตุผลที่ตามกฎหมายหรือยุติธรรมที่จะต่อสู้คดีโจทก์ ก็จงแนะนำให้จำเลยประนีประนอมยอมเขาเสีย

๘. เมื่อท่านทราบแน่นอนไม่เป็นที่สงสัยว่าจำเลยในคดีอาญาได้ทำผิดกฎหมายบ้านเมืองตามฟ้องหาแล้ว ก็อย่ารับเป็นทนายแก้ต่างให้เป็นอันขาด แม้จำเลยจะรับให้เงินทองแก่ท่านเป็นจำนวนมากเท่าใดก็ดี

๙. จงมีความซื่อสัตย์สุจริตต่อลูกความ และระวังรักษาหน้าที่ของท่าน แม้ลูกความจะมีเงินน้อยไม่พอให้ค่าจ้างตามอัตราก็ดี ถ้าเขาได้ให้ค่าจ้างแก่ท่านตามมีตามเกิดแล้ว ก็จงช่วยว่าความเป็นทนายให้เขาโดยเต็มกำลัง

๑๐. อย่าคิดถึงผลประโยชน์ค่าจ้างที่จะได้ให้มากไป แม้สามารถจะช่วยไกล่เกลี่ยให้โจทก์จำเลยประณีประนอมยอมความกันได้ฉนี้ ก็จงจัดให้ยอมกันเสีย ถึงหากท่านจะได้รับค่าจ้างน้อยลงบ้างก็ตามที

๑๑. แม้คู่ความฝ่ายโน้นจะเป็นผู้มียศถาบันดาศักดิ์ หรือมั่งมีเป็นเศรษฐีคฤหบดีประการใด ก็อย่าครั่นคร้ามเกรงบารมีให้เกินไปจนทำให้คดีของลูกความของท่านเสียไป

๑๒. จะเป็นความเรื่องใหญ่ก็ดีเรื่องเล็กก็ดี จงทำตามหน้าที่โดยเต็มกำลัง

๑๓. อย่าอุตริซื้อความเขาว่า แม้จะได้กำไรมากเท่าใดก็ดี

๑๔. อย่าเก็บเงินทองเข้าของ ๆ ลูกความมาปนกับของท่านจนไม่รู้ว่าของใครเป็นใคร

๑๕. แม้ได้รับเงินจำนวนที่ลูกความชนะมาเก็บไว้ จงรีบส่งให้ลูกความเขารับไปในเวลาอันควร

๑๖. เมื่อได้รับค่าจ้างว่าความล่วงหน้าไว้ แต่เผอิญไม่สามารถจะว่าความให้เขาได้ด้วยเหตุใดก็ดี จงรีบส่งคืนเงินค่าจ้างนั้นให้เขาไปก่อนที่เขาได้ทวงถาม

๑๗. หนังสือสำคัญหลักฐานใด ๆ ที่ตกค้างอยู่กับท่านนั้นเมื่อคดีเสร็จเด็ดขาดไปแล้วก็จงคืนให้ลูกความเขาไปทันที

๑๘. เมื่อลูกความมาขอความเห็นของท่านๆ จงให้เขาโดยสุจริต การให้ความเห็นโดยไม่คิดถึงข้อกฎหมายนั้นไม่เรียกว่าสุจริต

๑๙. ถ้าท่านรู้เห็นด้วยข้อความสำคัญในคดีใดซึ่งท่านควรจะต้องมาเปนพยานสำคัญในคดีนั้น ก็อย่าเห็นแก่เงินค่าจ้างเข้ารับเปนทนายว่าความให้เขา เพราะการที่มาเปนพยานแลทนายด้วยในคดีเดียวกันนั้นย่อมส่อให้เห็นว่าท่านมักได้ให้เงินค่าจ้าง ประการหนึ่งสามัญชนคนทั้งหลายจะพากันลงเอาว่า ท่านเบิกความเข้ากับลูกความของท่าน เพราะถ้าลูกความของท่านชนะท่านย่อมได้ผลประโยชน์ค่าจ้างมากยิ่งขึ้น ข้อนี้เปนมลทินแก่ตัวท่านแลเปนการเสียเกียรติคุณแห่งวิชาว่าความไป นี่ข้าพเจ้ามิได้หมายความถึงการเล็กน้อยซึ่งไม่สำคัญในคดีนั้น แลลูกความเขาก็มีพยานหลักฐานดีอยู่แล้ว เช่นหนังสือสำคัญซึ่งอยู่ในความปกครองของทนายสูญหายไปโดยถูกขะโมยลักหรือไฟไหม้ก็ดี

๒๐. เมื่อใครเขามีจดหมายมาถึงท่าน ๆ จงตอบเขาในเวลาอันควร การไม่ตอบจดหมายนั้นเปนการเลวทรามที่สุด

๒๑. อย่ามีความอิจฉาริษยาต่อเพื่อนทนายผู้เคราะห์ดีมีชื่อเสียงเดินข้ามหน้าท่านโดยความอุส่าห์พากเพียรของเขา จงพยายามรักษาตนให้เป็นคนมีชื่อเสียงอย่างเขาขึ้นบ้าง

๒๒. ถ้าท่านเคราะห์ดีมีชื่อเสียงขึ้นก็อย่าทนงตนดูถูกผู้อื่น จงคิดถึงบุญคุณของท่านผู้ที่ได้เคยอุปการะช่วยเหลือ จงมีความกรุณาเมตตาทนายที่ชื่อเสียงตกต่ำไป

๒๓. จงใช้กิริยาวาจาอันสุภาพในการซักค้านพยาน อย่าทำให้พยานเจ็บใจเคืองแค้นท่าน จงถนอมความรู้สึกของพยาน อย่าขู่กันโชกพยานด้วยวาจาอันหยาบคาย

๒๔. อย่าพูดจาคลอเคลียกับคู่ความฝ่ายโน้น ซึ่งอาจเป็นเหตุให้คนเขาครหานินทาได้

๒๕. อย่าเป็นคนขี้ประหม่า จงเป็นคนกล้าอย่าสะเพร่า จงตริตรองก่อนออกวาจาคิดเสียให้รอบคอบก่อนลงมือกระทำ จงใช้ปัญญาโดยเต็มที่

๒๖. อย่าเข้าใจไปว่าการพูดดังแล้วต้องมีคนเกรงซึ่งไม่จริงเลย จงพูดแต่สั้น ๆ ให้สมเหตุสมผล การพูดประชดถากถางนั้นไม่เรียกว่าทำไปด้วยมรรยาทอันดีเลย

๒๗. จงมีความนิยมเพลิดเพลินในวิชาหากิน (การว่าความ) ของท่าน อย่าคิดว่าเป็นการยากเย็นหนักบ่ากว่าแรงประการใด จงจำคำที่เขาว่า "ทำงานไม่มีสนุกเหมือนตุ๊กตา"

๒๘. อย่าประพฤติตนเป็นคนรู้มากมักได้ในเรื่องเงินทองต่าง ๆ การเอาเปรียบเพื่อนมนุษย์นั้นเป็นของน่าเกลียดไม่น่าถูกไม่น่าต้อง อย่านิยมรับเงินทองเข้าของ ซึ่งท่านไม่มีอำนาจชอบธรรมที่จะได้จากลูกความ

๒๙. จงรักษาตนอย่างเย็นเติลแมน

๓๐. จงอ่านคำแนะนำ ๒๙ ข้อนี้ปีละ ๒ ครั้ง เป็นเครื่องเตือนใจ

เมื่อท่านได้ประพฤติตามคำแนะนำ ๓๐ ข้อนี้เต็มบริบูรณ์แล้ว ข้าพเจ้าหวังว่าวันหนึ่งท่านจะมีชื่อเสียงเป็นทนายว่าความดีนายหนึ่ง เมื่อถึงมรณกาลไปสู่ปรโลกแล้ว ชื่อท่านจะไม่สูญแลติดอยู่ในมนุษย์โลก เป็นผู้มีคุณต่อโลกได้ชื่อว่าเป็นทนายความซื่อสัตย์สุจริตคนหนึ่ง

กว้างศอก ยาววา หนาคืบ

และ

การเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

ของ

ศาสตราจารย์พระยานิติศาสตรไพศาลย์

คำนำ

เมื่อเอ่ยนามพระยานิติศาสตรไพศาลย์ มีหลายท่านกล่าวว่า "ชีวิตของท่านเกิดมาคุ้ม" คำกล่าวนี้บรรดามิตรสหายและลูกศิษย์ลูกหาที่ได้เคยใกล้ชิดท่านย่อมจะทราบได้ว่าเป็นความจริงเพียงใด ไม่จำเป็นที่จะต้องไปยกตัวอย่างจากที่อื่นมาแสดง เพียงแต่หนังสือเล่มนี้เท่านั้นก็เพียงพอที่จะแสดงให้เห็นได้ชัดแจ้งแล้ว แม้ท่านจะเป็นนักกฎหมายแต่เมื่อไปเป็นอธิบดีกรมพระอาลักษณ์ท่านก็ยังอุส่าห์เขียนกลอน "ฝึกฝนตนเอง" สอนคนอื่นได้ เมื่อเป็นผู้พิพากษาตุลาการท่านก็เป็นตุลาการที่ดี ดังที่ท่านแสดงออกมาในการเขียนบทความเรื่อง "องค์ธรรมสี่ประการของผู้พิพากษาตระลาการ" สมัยเมื่อท่านเข้าเล่นการเมือง ท่านก็เข้าใจเรื่องการเมืองอย่างแจ่มแจ้ง ดังจะเห็นได้จากบทความเรื่องพรรคการเมือง" เมื่อท่านเข้าเป็นทนายความว่าต่างแก้ต่าง ท่านก็เป็นทนายได้อย่างดี ดังจะเห็นได้จากเรื่อง "หลักวิชาว่าความ" ของท่าน นี่เป็นเรื่องทางโลกที่ท่านได้ผ่านมาอย่างช่ำชอง ในทางธรรมเล่า ท่านก็ได้ศึกษาอย่างลึกซึ้ง และยังได้เข้าวัดตัดกิเลศาสวะ ประพฤติพรหมจรรย์ ทำวิปัสสนากรรมฐานจนได้ผ่าน

ญาณขั้นต่าง ๆ โดยที่บุคคลซึ่งตกอยู่ในภาวะเช่นท่านไม่จำเป็นต้องประพฤติปฏิบัติ หรือไม่สามารถประพฤติปฏิบัติดังเช่นท่านได้ บทความเรื่อง "กว้างศอก ยาววา หนาคืบ" และ "การเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานของศาสตราจารย์พระยานิติศาสตรไพศาลย์" ซึ่งนำมาลงพิมพ์ต่อหลังคำนำนี้จะเป็นสิ่งยืนยันคำนำที่กล่าวมานี้ได้เป็นอย่างดี

เรื่องของ "กว้างศอก ยาววา หนาคืบ"

หนังสือปิดประตูอบายของเจ้าคุณอุดมวิชาญาณเถร อาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนา กล่าวเป็นใจความว่า "การเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้น ได้แก่พิจารณาปรมัตถ์ คือ "**รูปกับนามเป็นอารมณ์**" และว่าการปฏิบัตินั้นให้ปฏิบัติกันที่ "กายอันยาววาหนาคืบ" นี้เอง คือวัดกาย วัดวาจา วัดใจนั่นแหละ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเทศนาพระอริยสัจสี่ คือ ทุกข์—สมุทัย—นิโรธ—มรรค ซึ่งก็เกิดตรงที่ **ยาววาหนาคืบ** นี้ และต่อไปว่าอริยสัจสี่ ทุกข์—สมุทัย—นิโรธ—มรรค นั้น **อาศัยเบญจขันธ์เป็นที่เกิด** คือ อาศัยกายอันนี้ปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นซึ่งมรรค คือ เจตสิก ๘ ดวง มรรคทั้งแปดนั้น ย่อให้สั้น ได้แก่ศีล—สมาธิ—ปัญญา และศีล—สมาธิ—ปัญญานี้ได้ขันธ์ห้าเป็นอารมณ์ ซึ่งเกิดพร้อมกับจิต ส่วนจิตนั้นก็สิงสถิตอยู่กับกายอัน **ยาววาหนาคืบ** นี้

ในที่สุดผมขอเสนอว่า เราควรพิจารณาเรื่องขันธ์ห้า ซึ่งขันธ์ห้าได้แก่ รูป—สัญญา—เวทนา—สังขาร—วิญญาณ และเพราะว่า สัญญา—เวทนา—สังขาร—วิญญานทั้งสี่นี้เป็นนาม จึงเรียกกันสั้น ๆ ว่า "รูปกับนาม" สมกับคำของท่านเจ้าคุณอาจารย์กล่าวว่า วิปัสสนานั้นให้พิจารณา "รูปกับนาม" เป็นอารมณ์

การดำเนินงานของขันธ์ห้าตามความเข้าใจของผมว่า ตามหนังสืออุดมวิชาของเจ้าคุณอาจารย์พระอุดมวิชาญาณเถรคือ ทางจักขุทวาร—โสตทวาร—ฆานทวาร—ชิวหาทวาร—กายทวาร และมโนทวาร และตามหนังสือ

นั้นว่า ที่ทวารทั้งหกนี้มีประสาทคอยรายงานถึงเรื่องรูป—เสียง—กลิ่น—รส—โผฏฐัพพะ—ธรรมารมณ์ ซึ่งจะก่อให้เกิดอิฏฐารมณ์หรืออนิฏฐารมณ์แล้วแต่กรณี เหล่านี้เป็นตัว กิเลศ สกัดกั้นมวลมนุษย์มิให้บรรลุถึงขั้นพระอริยบุคคล อนึ่ง หนังสืออุดมวิชายังกล่าวต่อไปถึงประสาทของทวารต่าง ๆ มีรูปลักษณะสัณฐานเป็นอย่างไร คือ ที่จักขุทวารเป็นรูปวงดำ ๆ ตั้งอยู่ตรงกลางลูกตาที่เห็นเงาตุ๊กตา (หนังสือบันทึกว่าด้วยแนววิปัสสนากรรมฐานของพระทิพย์ปริญญาว่า เท่าหัวเหาอยู่กลางลูกตาทั้งสอง) ที่โสตทวารเป็นรูปกลมเหมือนวงแหวน ตั้งอยู่ภายในช่องหูทั้งสอง ที่ฆานทวารเป็นรูปเหมือนกีบแพะ ตั้งอยู่ภายในช่องจมูกทั้งสอง ที่ชิวหาทวารเป็นรูปเหมือนปลายกลีบดอกบัว ตั้งอยู่ที่ลิ้น ที่กายทวาร ตั้งอยู่ทั่วกาย เว้นเล็บมือเท้า ผม ขน ฟัน (หนังสือแนววิปัสสนากรรมฐานของพระทิพย์ปริญญาว่าเป็นดังน้ำมันอันซาบซึมอยู่ในปุยฝ้ายชีเป็นแผ่นบาง ๆ มีอยู่ทั่วไปในกาย)

ส่วนทางมโนทวารนั้น ประสาทรับรู้ตั้งอยู่ที่ไหน มีความเห็นนานาประการ หนังสือแนววิปัสสนากรรมฐานของพระทิพย์ปริญญาว่า คือหทัยรูป อาศัยที่เกิดที่โลหิตในรูปหัวใจ หทัยรูปนี้ หนังสืออุดมวิชาของท่านเจ้าคุณอาจารย์ อธิบายว่า "คือรูปหัวใจตั้งอยู่กลางทรวงอก ในหัวใจมีหลุมกว้างเท่าลูกหมากอ่อน มีโลหิตเต็ม" ในหนังสือธรรมจักษุ เล่ม ๔๑ มีผู้แสดงความเห็นว่า ตั้งอยู่ในหัวใจ ในหนังสือว่าด้วยวิธีปฏิบัติกรรมฐานโดยหลวงบริบาลเวชกิจว่าอยู่ที่เซลล์เยื่อใยของประสาททั่วสรรพางค์กาย คำว่าเซลล์เป็นคำฝรั่ง มีผู้แปลว่า "กัลล์" ในหนังสือพุทธวิทยาของมหาพรรัตนสุวรรณว่า เป็นเหมือนกระแสแม่เหล็กที่แผ่สร้านไปในสรรพางค์กาย

ดุจดังได้กล่าวมานี้ว่า การดำเนินงานหรือที่ในหนังสือชาวพุทธปีที่ ๕ เรียกว่า "ขบวนการ" ในกายมนุษย์นั้น ผมว่าคือการกระทำของเบ็ญจขันธ์ ซึ่งแต่ละขันธ์มีอำนาจหน้าที่ต่างกัน ดังที่หนังสือว่าด้วยศีล–สมาธิ – ปัญญาของเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ แห่งวัดเทพศิรินทราวาสว่า (๑) รูปเกี่ยวกับรูป ๓๒ มี ขน–เล็บ–ฟัน–หนัง–เนื้อ เป็นต้น (หนังสืออธิบายจุฬอภิธรรมมัตถสังคหะของพระทิพย์ปริญญาว่ามี ๒๘ คือ มหาภูตรูป ๔ อุปาทาย ๒๔) (๒) เวทนาเกี่ยวกับเรื่องสุข–ทุกข์ ไม่ทุกข์ไม่สุข (๓) สัญญาเกี่ยวกับความจำ (๔) สังขารเกี่ยวกับเรื่องว่าดี–ชั่ว (๕) วิญญาณเกี่ยวกับกายรับรู้ทางทวารทั้ง ๖ (ตามหนังสือว่าด้วยวิธีปฏิบัติกรรมฐานของหลวงบริบาลเวชกิจ และหนังสือพุทธวิทยาของมหาพรกล่าวเป็นทำนองว่าเป็น "ผู้บงการ" สั่งให้รูปทั้งหลายเคลื่อนไหวไปตามประสงค์) อนึ่ง นายแพทย์ผู้หนึ่งเขียนอธิบายไว้ในหนังสือชาวพุทธ ฉบับปีที่ ๕ ว่า บนศีร์ษะมีมันสมองสามพ้อน คืออยู่ข้างๆ ละพ้อน ส่วนพ้อนที่ ๓ อยู่ตรงกลางข้างบนกลางศีร์ษะเป็นสีเทา ในการทดลองขณะทำการผ่าตัด ปรากฏว่าเมื่อเลิกมันสมองสีเทานี้ขึ้นเสียแล้ว ระบบประสาททั่วสรรพางค์กายหยุดทำงานหมดทั้งสิ้น ซึ่งก็แปลว่าประสาทตามทวารทั้งห้าที่ตา–หู–จมูก–ลิ้น–กาย ไม่ทำการไม่รายงานสิ่งที่มากระทบไปตามหน้าที่ๆ กฎธรรมชาติมอบหมายไว้

ดุจดังที่ได้กล่าวมาข้างบนโดยตลอดนี้แล้ว ผมขอยกตัวอย่างขึ้นประกอบการวินิจฉัยของท่านผู้อ่านดังนี้ สมมุติว่าตามองเห็นดอกกุหลาบบานสะพรั่งบนต้นที่ปลูกไว้ด้วยความทนุถนอมเป็นอย่างดี ประสาทหัวเหาที่ดวงตาดำจะรายงานไปยังมันสมองทันที (ไปเร็วยิ่งกว่าเสียงหลาย

ร้อยเท่าพันทวี ดุจดังหนุมานนายทหารเอกพระรามเหาะไปเร็วลัดนิ้วมือเดียวก็ถึงที่หมายปลายทาง) ส่วนมันสมองก็บอกรายงานส่งต่อไปยังกองบัญชาการของนามธรรม ตามความเข้าใจของผมนั้นมันสมองเป็นเพียงบุรุษไปรษณีย์ หาใช่เป็นผู้บงการโดยพละการไม่ มันสมองเป็นเพียง **รูปธรรม** แต่หนังสือพุทธวิทยาของมหาพรว่า "สมองกับใจเป็นคำที่ใช้แทนกันได้เสมอ ทั้งในภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และบาลี เพราะทั้งสองสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดที่สุด"

เมื่อมันสมองอันเป็นที่รวมจุดปลายทางของประสาทต่าง ๆ บอกรายงานไปยังกองบัญชาการ อันเป็นที่รวมของนามธรรมแล้ว ก็เป็นหน้าที่ของสัญญาขันธ์ผู้เป็นยอดแห่งความจำ จะพิจารณาว่ารูปลักษณะตามรายงานนั้นทางโลกสมมุติเรียกว่าอะไรกัน จากความจำที่เป็นผู้ชำนาญการนี้ จะบอกได้ทันทีว่า "เป็นดอกกุหลาบ" แล้วก็ส่งเรื่องไปยังเวทนาขันธ์ผู้ซึ่งมีหน้าที่พิจารณาว่า อะไรจะให้สุข อะไรให้ทุกข์ อะไรไม่ให้ทุกข์ไม่ให้สุขคือเฉยๆ เวทนาขันธ์ ผู้รับเสวยอารมณ์จะว่า ดอกกุหลาบนั้นสวยงามเจริญตาเจริญใจ "จะให้ความสุขแก่จิตใจของมวลมนุษย์เมื่อได้พบได้ชม" คราวนี้ก็เป็นหน้าที่ของสังขารขันธ์จะพิจารณาว่า ดอกกุหลาบอันมีรูปลักษณะสวยงามนั้น ดีหรือชั่ว หรือไม่ดีไม่ชั่ว และเมื่อเห็นว่าเป็นที่ยินดีแก่มวลมนุษย์ ก่อเกิดอิฏฐารมณ์ให้แก่เขา ก็เป็นหน้าที่ต่อไปในฐานะผู้ปรุงแต่งจะรายงานแก่วิญญาณขันธ์ว่า ควรนำมาประดับบ้านเรือนห้องหับต่าง ๆ เช่นใส่แจกันวางไว้บนโต๊ะห้องรับแขก หรือใส่แจกันบูชาหน้าโต๊ะหมู่พระพุทธรูปในห้องพระเป็นต้น เมื่อวิญญาณขันธ์ได้รับรายงานขั้นสุดท้ายจากสังขารขันธ์ก็มีหน้าที่พิจารณาว่า คำบอกรายงานของขันธ์ทั้งสามนั้นชอบแล้วหรือไม่

ถ้าเห็นชอบด้วย ก็จะแจ้งไปยังมันสมองให้สั่งการตามประสงค์ มันสมองก็จักให้มือไปตัดดอกกุหลาบมาปักแจกันตามประสงค์ของวิญญาณขันธ์ และเพราะมือเป็นรูปขันธ์ จึงกล่าวได้ว่าขันธ์ทั้งห้าเป็นดำเนินการร่วมกันในกายมนุษย์ แต่การที่ได้ดอกกุหลาบมาประดับห้องให้สวยนามนั้นเป็นโลภะ ตามพระปรมัตถธรรม โยคีผู้ปฏิบัติกรรมฐานต้องพิจารณาแต่เพียงว่า สิ่งที่หัวเหาในดวงตาดำเห็นนั้น เป็นเพียง สี จะสีอะไร มีลักษณะอย่างไรก็ช่างเถิด เมื่อประสาทหัวเหารายงานผ่านมันสมองไปยังกองบัญชาการ นามธรรม (สัญญา — เวทนา — สังขาร — วิญญาณ) แต่เพียงเท่านี้ ผู้มีอำนาจสูงสุดในกายมนุษย์คือ "สติสัมปชัญญะ" ก็จะบงการทันทีว่า อย่าไปแยแสอะไรกับมัน เมื่อเช่นนี้ อิฏฐารมณ์ก็ไม่เกิด ไม่เป็นโลภะไม่ก่อให้เกิดกิเลส วิญญาณขันธ์ก็จะไม่สั่งผ่านมันสมองให้ขันธ์ (คือมือ) ไปเด็ดดอกกุหลาบมาประดับห้องรับแขกดังกล่าวข้างต้น ซึ่งตามหนังสืออุดมวิชาของเจ้าคุณอาจารย์ใหญ่กล่าวว่า อยู่ในสัญโญชน์ ๑๐ เรียกว่า กามราคสัญโญชน์เกิดขึ้นแก่ผู้ยินดีต่ออิฏฐารมณ์ทางทวารทั้งหก ซึ่งในกรณีนี้เกิดขึ้นทางจักขุทวาร ตรงกันข้ามกับกามราคสัญโญชน์ก็คือ ปฏิฆสัญโญชน์ อันเกิดขึ้นแก่ผู้ที่โกรธในขณะประสบอนิฏฐารมณ์ เช่นหัวเหาในดวงตาดำเห็นอุจจาระหรือสุนัขเน่า ประสาทหัวเหาจะรายงานผ่านมันสนองไปยังกองบัญชาการของนามธรรม ก่อเหตุให้เกิดความโกรธ สั่งการให้รูปธรรมคือมือจัดเอาไปทิ้งและแช่งชักหักกระดูกผู้ที่มาปล่อยอุจจาระหรือสุนัขเน่าไว้ ณ ที่นั้น แต่ตามพระปรมัตถ-ธรรมแล้ว สติสัมปชัญญะจะเข้าควบคุมบงการว่า นั่นเพียงแต่สีที่เห็นอย่างหนึ่งเท่านั้น อย่าไปยินดียินร้ายว่าเป็นของเน่าของเหม็น เพราะในร่างกายของมนุษย์ก็มีสิ่งเหล่านี้อยู่เต็มเปา จะไปโกรธไปเกลียดมันทำไมกัน ขอให้ผ่านไปด้วยความสงบ

เพื่อประโยชน์ให้เข้าใจง่ายขึ้นผมขออุปมาอุปมัยดังนี้ สมมุติว่า (๑) ร่างกายเท่ากับเป็นค่ายทหาร (๒) ตัวกิเลส คือ ศัตรูผู้จะเข้ามาย่ำยี (๓) ค่ายทหารนั้นมีประตูเป็นด่านประจำอยู่ห้าด่าน คือด่านจักขุ—ด่านโสตะ—ด่านฆานะ—ด่านชิวหา—ด่านกายา สำหรับ (ก) ด่านจักขุนั้น มีพันตรีหัวเหาเป็นผู้บังคับบัญชากองพันหัวเหา (ข) ด่านโสตะมีพันตรีวงแหวนเป็นผู้บังคับบัญชากองพันวงแหวน (ค) ด่านฆานะ มีพันตรีกีบแพะเป็นผู้บังคับบัญกองพันกีบแพะ (ง) ด่านชิวหา มีพันตรีปลายกลีบดอกบัวเป็นผู้บังคับบัญชากองพันปลายกลีบดอกบัว (จ) ด่านกายามีพันตรีแผ่นปุ่ยฝ้าย (ฉ) ค่ายทหารนี้ มีหอรบเป็นหอคอยฟังเหตุการณ์มีพันตรีมโนซึ่งที่แท้เสมือนพลเอกวิญญาณ เป็นผู้บังคับบัญชากองพันวิทยุโทรทัศน์ฟังเหตุการณ์ความเคลื่อนไหวของศัตรู (ตัวกิเลส) โดยตรง (๔) กองเสนาธิการ มีพลตรีมันสมองเป็นผู้บังคับบัญชา (๕) การบัญชาการมีพลเอกวิญญาณ เป็นผู้บัญชาการใหญ่และ (ก) มีพลโทสัญญาเป็นที่ปรึกษาเทคนิคทางสังเกตจดจำ (ข) มีพลโทเวทนาเป็นที่ปรึกษาเทคนิคทางการพิจารณาว่าอะไร เป็นสุข เป็นทุกข์หรือไม่สุขไม่ทุกข์ คืออะไรจะก่อเกิดอิฏฐารมณ์ หรือจะก่อเกิดอนิฏฐารมณ์หรือจะเป็นกลาง ๆ ไม่ก่อเกิดความยินดียินร้ายเป็นอุเบกขา (ค) มีพลโทสังขาร เป็นที่ปรึกษามีหน้าที่พิจารณาว่าอะไรดีหรืออะไรชั่ว สมควรจัดประการใดแก่เหตุการณ์นั้น ๆ (ง) พลเอกวิญญาณมีอำนาจหน้าที่จะบงการให้จัดอย่างไร ในเมื่อได้รับรายงานของท่านที่ปรึกษาทั้งสามนั้นแล้วและสั่งงานไปตามที่เห็นชอบ (๖) กองบังคับการมีพลโทรูป เป็นผู้บังคับบัญชาทหาร ที่จะดำเนินการตามคำบงการของพลเอกวิญญาณ ซึ่งส่งผ่านมาทางพลตรีมันสมองผู้เป็นใหญ่ในกองเสนาธิการ

(๗) อย่างไรก็ดียังมีจอมพลสติสัมปชัญญะผู้บังคับบัญชาการสูงสุด ควบคุมดูแลทั่วไปซึ่งค่ายทหารนั้น และเมื่อตัวกิเลสอันเป็นศัตรูใหญ่ยกทัพมาย่ำยีฉะนี้แล้ว ท่านจอมพลอาจสั่งยับยั้งคำบงการของกองบัญชาการ ในเมื่อพิจารณาเห็นว่า ความจริงแท้คือ สัจจะ ซึ่งจะประจักษ์ว่า ตัวกิเลสแสดงเป็นตัวศัตรูนั้น ที่แท้คือมายาเท่านั้นเอง จะมาทำอะไรไม่ได้จริงจังหากว่าค่ายทหารนั้นตั้งมั่นอยู่เฉยๆ

ค่ายทหารคือกายมนุษย์นั้น จะไม่มีจอมพลผู้บังคับบัญชาการสูงสุดเลย เว้นไว้แต่มนุษย์นั้นจะเป็นโยคีผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ก่อเกิดสติสัมปชัญญะควบคุมพลเอกวิญญาณไว้ได้ หรือนัยหนึ่งปฏิบัติได้ญาณสำเร็จเป็นอริยบุคคลปราศจาก โลภะ—โทสะ—โมหะ ทั้งหลายเหล่านี้มีผู้กล่าวว่าเป็น **ขบวนการ** ในกายมนุษย์ ซึ่งผมสมมุติเทียบเคียงดุจดังค่ายทหาร

คราวนี้จะดำเนินเรื่องให้เห็นว่า กายมนุษย์ยาววาหนาคืบนี้ ที่สมมุติว่าเป็นค่ายทหาร มีขันธ์ห้าสมมุติเป็นนายทหารประจำค่าย ได้ปฏิบัติอำนาจหน้าที่กันอย่างไร ตัวอย่างเช่นมีความเคลื่อนไหวของกองทหารศัตรูตรงมายังค่ายนั้น พันตรีหัวเหาจะรายงานไปยังพลตรีมันสมองทันทีที่ได้เห็นเหตุการณ์ พลตรีมันสมองจะบอกรายงาน (ไม่แสดงความเห็นอย่างไร) ไปยังกองบัญชาการ (นามธรรม) พลโทสัญญาได้ทราบรายละเอียดเช่นนั้น ก็จะกล่าวฐานะผู้เคยจดจำได้ว่ากิริยาอย่างนี้ศัตรูจะเคลื่อนทัพเข้าโจมตีค่ายของเรา พลโทเวทนาจะรายงานต่อไปว่าอย่างนี้จะก่อให้เกิดทุกข์เดือดร้อนแก่ค่ายของเรา พลโทสังขารจะแสดงความเห็นเสนอพลเอกวิญญาณว่า อย่างนี้ไม่ดีแน่ ควรยกพลทหารเตรียมเข้าปะทะข้าศึกให้ทันท่วงทีตีทัพศัตรูให้แตก

พ่ายไป พลเอกวิญญาณ์ เมื่อเห็นชอบด้วย ก็จักบงการไปยังพลตรีมันสมอง ให้แจ้งแก่พลโทรูป เพื่อนำทหารออกไปต่อสู้กับศัตรู แต่ถ้าหากในค่ายทหารยาววาหนาคืบนั้น เป็นมนุษย์ที่ได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานลุล่วงเป็นอริยบุคคลแล้ว ก็จะเกิดปัญญารู้ความจริงแท้คือสัจจะ มีจอมพลสติสัมป-ชัญญะควบคุมว่าอย่ายกพลทหารไปรบราฆ่าฟันกันเลย เพียงแต่ตั้งมั่นอยู่ในค่าย เตรียมพร้อมไว้ให้ดีศัตรูคือตัวกิเลสก็จะไม่กล้ากลายเข้ามาย่ำยี ได้แพ้ภัยไปเอง

ส่วนทางด่านอื่นเช่นด่านกองพันวงแหวนนั้น เมื่อได้ยินเสียงลูกระเบิดหรือเสียงยิงปืนของข้าศึกศัตรู พันตรีวงแหวนก็คงรายงานและเกิดผลทำนองเดียวกัน ทางด่านกองพันกีบแพะ หรือด่านกองพันปลายกลีบดอกบัว ทางด่านกองพันแผ่นปุยฝ้ายก็ไม่แตกต่างไปเป็นอย่างอื่น เว้นเสียแต่ทางหอคอยกองพันวิทยุโทรทัศน์นั้น พันตรีมโนได้รับข่าวโดยตรงแล้ว พลเอกวิญญาณ์อาจสั่งการผ่านพลตรีมันสมองทันทีโดยไม่พึ่งความเห็นพลโทที่ปรึกษาทั้งสามดังกล่าวมานั้น แต่จอมพลสติสัมปชัญญะอาจควบคุมยับยั้งเช่นกรณีอื่นได้

ทั้งหลายเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ในกายมนุษย์นี้มีขบวนการอันหนึ่งที่ดำเนินการต่าง ๆ ไม่ใช่ตัวตนของเราดอก ที่ทำอย่างนั้นทำอย่างนี้ กล่าวสั้น ๆ ก็คือว่า ขันธ์ห้านั่นแหละ เป็นผู้ดำเนินการ หรือพูดโดยย่อก็ได้แก่รูปนามนั่นเอง หาใช่เรา–ใช่เขา–ใช่ตัว–ใช่ตนไม่– เมื่อมีปัญญารู้ทะลุตลอดปลอดโปร่งเช่นนี้ ก็ละสักกายทิฐิได้อย่างแน่นอน ท่านจึงว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานให้พิจารณาที่รูปนามในกายยาววาหนาคืบนี้ ซึ่ง **อริยสัจสี่** คือ ทุกข์–สมุทัย–นิโรธ–มรรค เกิดตรงนี้เอง ขอความสวัสดีมีชัยมงคลจงได้สนองแด่ท่านโยคีผู้ปฏิบัติธรรมนั้นเทอญ

การเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

ของ

ศาสตราจารย์พระยานิติศาสตรไพศาลย์

เมื่อผมลาออกจากราชการประจำ และเลิกอาชีพอิสระที่เป็นทนายความไม่ต้องทำงานตลอดวัน จึงมีเวลาส่วนตัวค้นสมุดหนังสือที่มีสาระประโยชน์เพื่ออ่านทบทวนความจำ นึกขึ้นได้ถึงหนังสือเทศนาเสือป่าของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้รับแจกเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งปลัดพระธรรมนูญเสือป่า ในหนังสือเล่มนี้มีใจความว่า ศาสนาคืออะไร และพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำคนชาติไทย ซึ่งเป็นคำสั่งสอนรวมใจความว่า **ให้ละความชั่ว—ทำความดี—มีใจบริสุทธิ์** ข้อความนี้ได้สร้างเสริมความศรัทธาเดิมให้แก่กล้าขึ้นแก่ผมเป็นอย่างยิ่ง แล้วได้ค้นอ่านหนังสือหัวใจไตรสิกขา ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส อธิบายถึง ศีล — สมาธิ — ปัญญา รวมใจความว่ารักษาศีลเพื่อละความชั่ว เจริญสมาธิอบรมใจให้ทำความดี ปรุงปัญญามีใจบริสุทธิ์ผุดผ่องเกิดวิปัสสนาปัญญา ซึ่งมีอธิบายในหนังสือวิปัสสนากรรมฐานของสมเด็จพระมหาสมณ-เจ้าพระองค์เดียวกันนั้นว่า "ฯลฯ ปัญญาอันเห็นตามเป็นจริง กำหนดสามัญ-ลักษณ์ทั้ง ๓ คือ ความเป็นของไม่เที่ยง ๑ ความเป็นทุกข์ ๑ ความเป็นอนัตตา ๑ ถอนความถือมั่นด้วยตัณหามานะ ทิฐิเสียมิได้ ชื่อว่าวิปัสสนาปัญญา" วิปัสสนาปัญญามีอธิบายไว้อีกแห่งหนึ่งในหนังสือพระโอวาสธรรมบรรยายของสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราช ว่า "ฯลฯ ปัญญาที่พิจารณาเห็นแจ้งเป็นเครื่องชำระจิต ทำจิตให้ผ่องใสปลอดโปร่งจากความไม่รู้และยึดถือ ฯลฯ"

ครั้นแล้วเมื่อเดือนตุลาคม ๒๔๙๗ ผมได้รับเป็นเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์มหาชาติกัณฑ์ ๑ ที่วัดมหาธาตุ และได้รับแจกหนังสือทางไปนิพพานโดยท่านเจ้าคุณอุดมวิชาญาณเถร อาจารย์สอนวิปัสสนากรรมฐานประจำสำนักวัดมหาธาตุ หนังสือเล่มนี้กล่าวถึงทางสายไปพระนิพพานว่า "ได้แก่การเจริญวิปัสสนาภาวนา เอาปรมัตถธรรมคือ รูปนามเป็นอารมณ์ ฯลฯ เป็นที่ไปแห่งเดียว คือมีอยู่ในพระพุทธศาสนาแห่งเดียวมิได้มีในศาสนาอื่น ฯลฯ และในความต่อไปได้อ้างถึงพระบาลี มีความสำคัญว่า "ฯลฯ เจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ เต็มที่แล้ว ผ่านน้อมไปโน้มไปเงื้อมไปสู่พระนิพพาน ฉันนั้นแล"

เผอิญผมมีหนังสือมหาสติปัฏฐานสูตรคำแปลของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ แห่งวัดเทพศิรินทราวาสอยู่เล่มหนึ่ง จึงได้เอาออกมาอ่านดูมีความสำคัญว่า "หนทางนี้เป็นหนทางที่ไปอันเอก เพื่อความหมดจดวิเศษของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงความโศกและความร่ำไรเสีย เพื่อจะอัสดงค์ดับไปแห่งเหล่าทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุธรรมที่ถูกเพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง หนทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ อย่าง ฯลฯ (๑) ย่อมพิจารณาเห็นภายในกายเนือง ๆ อยู่ (๒) ย่อมพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาเนือง ๆ อยู่ ฯลฯ (๓) ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตเนือง ๆ อยู่ ฯลฯ (๔) ย่อมพิจารณาเห็นธรรมเนือง ๆ อยู่ ฯลฯ"

การพิจารณากายในกายนี้คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ซึ่งให้กำหนดรู้ลมหายใจออกหายใจเข้า และกำหนดรู้อิริยาบถต่าง ๆ เป็นต้นว่า เดิน–ยืน–นั่ง–นอน ตลอดจนทำสติสัมปชัญญะในการกิน–ดื่ม–เคี้ยว–ลิ้มรส

และทั้งการถ่ายอุจจาระ ปั๊สสาวะ อีกในการพูด นิ่งอยู่--ตื่น—คู้อวัยวะเข้า และเหยียดอวัยวะออก เป็นต้น

ระหว่างที่ทำการศึกษาพระมหาสติปัฏฐานสูตร และพยายามทดลองตามอยู่นั้น ก็มีมิตรสหายส่งบันทึกปาฐกถาของศาสตราจารย์วิลเลียม ออกัสต์ เปอร์เพิ่ส ซึ่งแสดงที่พุทธสมาคมมาให้ ๑ เล่ม ท่านศาสตราจารย์ผู้นี้ได้รำพันถึงการเข้าปฏิบัติกรรมฐานด้วยลำพังตนเอง โดยอาศัยหนังสือตำราศึกษาไปด้วย มิได้มีอาจารย์กำกับแนะนำอยู่หลายปี ไม่มีผลสำเร็จสมประสงค์ จนกระทั่งได้อุปสมบทและจำพรรษา ณ วัดปากน้ำ อำเภอภาษีเจริญ จังหวัดธนบุรี มีท่านเจ้าคุณภาวนาโกศลเถรเป็นอาจารย์สอนกรรมฐานให้ จึงสำเร็จสมประสงค์ โดยกล่าวว่าได้อาศัยคัมภีร์พระวิสุทธิมรรคเป็นหลักสำคัญ ผมจึงจัดหาคัมภีร์นี้มาประกอบการศึกษาของผมไปพลางก่อน ซึ่งก็นึกคิดอยู่เหมือนกันว่า การพยายามทำโดยลำพังนี้กินเวลานาน อย่างไรก็ดีใน พ.ศ. ๒๔๙๘ นี้ ก็ได้รับหนังสือเกี่ยวกับวิปั๊สสนากรรมฐานของหลวงบริบาลเวชกิจ และบันทึกแนววิปั๊สสนากรรมฐานของพระทิพย์ปริญญา ซึ่งให้ความแจ่มใสในหลักปฏิบัติอย่างดียิ่ง ประกอบทั้งหนังสือเรื่องนำเที่ยวเมืองนอกเมืองในของเจ้าคุณอุดมวิชาญาณเถร จากมิตรสหายผู้หนึ่ง ซึ่งในหนังสือเล่มนี้ระบุถึงชื่อคุณเสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ ว่าเข้าปฏิบัติวิปั๊สสนากรรมฐานได้เป็นผลสมประสงค์ และโดยเหตุที่คุ้นเคยกันมาก่อน จึงได้สนทนากันในเรื่องปฏิบัติกรรมฐานนี้เป็นเหตุให้เกิดกำลังใจจะเข้าปฏิบัติวิปั๊สสนากรรมฐานบ้าง ซึ่งเดิม ๆ คิดเขวไปว่าเป็นเรื่องของภิกษุสามเณร แม่ชี หาใช่ของฆราวาสอย่างคุณเสวตรและผมที่จะเข้าทำกรรมฐานตามวัดวาอาราม และโดยเหตุที่ท่านสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

แห่งวัดสระเกษ ๆ เป็นผู้ที่ผมเคยเคารพนับถือตลอดมา จึงได้ไปขอคำแนะนำในเรื่องจะปฏิบัติกรรมฐานนี้ เจ้าพระคุณท่านแนะนำว่าควรจะเข้าปฏิบัติกรรมฐานกับอาจารย์ที่เชี่ยวชาญและพำนักอยู่กับท่านชั่วคราวเลย แต่เจ้าพระคุณว่าขณะนี้ยังนึกไม่ออกว่า พระอาจารย์ผู้เฒ่าผู้แก่ที่เชี่ยวชาญในทางวิปัสสนากรรมฐานองค์ใด จะเหมาะสมที่จะรับผมเข้าไปอยู่ในความควบคุมกำกับแนะนำสั่งสอนกรรมฐานอย่างใกล้ชิดได้เป็นเฉพาะตัวต่อตัว ขณะนั้นพอดีมีอุบาสกอุบาสิกาหลายคนเข้ามาหาเจ้าพระคุณท่าน ผมจึงจำต้องอำลากลับ ภายหลังต่อมาได้พบกับพระทิพย์ปริญญาซึ่งเป็นกรรมการผู้หนึ่งอยู่ในคณะกรรมการแห่งสำนักวิปัสสนากรรมฐาน วัดมหาธาตุ จึงได้พูดจาสนทนากันในเรื่องนี้ ประกอบกับเวลาย่างเข้าเดือนเมษายน ปิดสมัยการศึกษาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งผมถูกเชิญไปสอนกฎหมายได้หยุดพักไปด้วย ประกอบทั้งการตรวจร่างกฎหมายที่คณะกรรมการกฤษฎีกาซึ่งผมเป็นกรรมการร่วมอยู่นั้น ได้งดการประชุมชั่วคราวระหว่างหน้าร้อนเดือนเมษายน พระทิพย์ปริญญาจึงเอื้อเฟื้อช่วยเหลือติดต่อกับสำนักวิปัสสนากรรมฐาน ให้ผมเข้าปฏิบัติได้ในเดือนเมษายนนั้น

พอวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๔๙๘ เวลาเช้าผมได้นำดอกไม้ธูปเทียนไป ณ พระบรมธาตุ วัดมหาธาตุ ท่านเจ้าคุณพิมลธรรม อธิบดีสงฆ์วัดนั้นไปโปรดให้ศีล ๘ แล้วให้โอวาทและกรุณาแบ่งส่วนบุญกุศลให้เป็นกำลังเจริญวิปัสสนา ท่านเจ้าคุณอุดมวิชาญาณเถรให้กรรมฐานและสอนวิธีภาวนาวิธีเดินจงกรมตลอดจนกำหนดรู้อิริยาบถต่าง ๆ ในระหว่างปฏิบัติกรรมฐานอยู่นั้น พอเสร็จพิธีแล้วผมได้ไปยังเรือนพักข้างประตูเข้าบริเวณโบสถ์ ถึงเวลารับประทานอาหารเพลและจัดสถานที่พักเรียบร้อยแล้ว ญาติมิตรที่ไป

สงนั้นพากันกลับบ้าน ผมได้เริ่มเดินจงกรมกำหนด "ขวาย่างหนอซ้ายย่างหนอ" ตาเพ่งอยู่ที่ปลายนิ้วหัวแม่เท้าเป็นเวลาราว ๑ ชั่วโมง แล้วนั่งสมาธิภาวนา "พองหนอยุบหนอ" เรื่อยไป โดยให้จิตใจแนบอยู่ที่ท้องตลอดเวลาราว ๑ ชั่วโมงเศษ แต่ไม่มีปรากฏการณ์อย่างไรแม้จะได้ทำใจให้สงบระงับนิวรณ์ทั้ง ๕ สิ้นเชิงไปชั่วขณะแล้วก็ดี หูก็ยังละเมิดไปได้ยินเสียงคนพูดกันอยู่ข้างเรือนพัก มิหนำซ้ำไปสนใจในเรื่องที่เขาพูดกันเข้าอีก จนการภาวนา "พองหนอยุบหนอ" ชงักลงเป็นระยะ ๆ จึงลุกขึ้นไปเอาสำลีชุบน้ำหมาด ๆ อุดรูหูทั้ง ๒ เสีย แล้วมานั่งสมาธิภาวนาต่อไปอีก แต่หูเจ้ากรรมก็ยังได้ยินเสียงเขาพูดคุยกันอยู่อีก เป็นอันว่าเย็นวันนั้นทำสมาธิอะไรไม่ได้เลย จึงเปิดประตูเรือนพักออกไปเดินจงกรมรอบ ๆ บริเวณโบสถ์อยู่เกือบ ๒ ชั่วโมง แล้วกลับมาอาบน้ำนั่งพัก การเอาสำลีอุดหูก็ดี การปิดประตูก็ดี การอาบน้ำก็ดี ต้องกำหนดรู้ทุกอิริยาบถนั้น ๆ ซึ่งเป็นของยากไม่ใช่เล่น บางขณะก็รู้สึกว่าลืมกำหนดไปบ้างบางคราว ตอนค่ำเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์ ผมจึงรายงานทุกสิ่งทุกอย่างให้ท่านทราบ วันนี้นอนแต่หัวค่ำเพราะข้างเคียงมีคนพูดคุยกันเสียงดังขรม ไม่เหมาะที่จะนั่งภาวนาให้เกิดสมาธิได้

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๙ ตื่นขึ้นแต่เช้ามืดก่อนสว่างแล้วไปเดินจงกรมรอบบริเวณโบสถ์ชั่วโมงเศษกลับมารับอาหารเช้า แล้วเดินจงกรมบนเรือนพักและนั่งสมาธิภาวนาอยู่จนเวลารับอาหารเพล ตอนกลางวันเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์ ผมได้รายงานว่าเวลานั่งภาวนานั้นไม่มีปรากฏการณ์ผิดปกติอย่างไร นอกจากหลับตากำหนดรู้ "พองหนอ ยุบหนอ" เรื่อย ๆ ไปเท่านั้น ซ้ำหูยังได้ยินคนพูดกันเสียงขรมทำให้การภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" ชะงักเป็นครั้งคราว จนรู้สึกใจคอท้อแท้ว่าน่าจะทำกรรมฐานไม่สำเร็จสมประสงค์

แน่ ด้วยนึกถึงบันทึกแนววิปัสสนากรรมฐานของพระทิพย์ปริญญาว่าถ้าทำศีลวิสุทธิและจิตวิสุทธิไม่ได้ก็ไม่มีทางที่จะเจริญวิปัสสนากรรมฐานลุล่วงไปได้ ซึ่งความข้อนี้มีรับรองอยู่ ในหนังสือวิปัสสนากรรมฐานของเจ้าพระคุณสมเด็จวันรัตแห่งวัดโสมนัสวิหารว่า "ฯลฯ อะไรเล่าเป็นรากเง่า เป็นเหตุเกิดขึ้นตั้งอยู่ของวิปัสสนานั้น ศีลวิสุทธิ (ความบริสุทธิ์ของศีล) จิตตวิสุทธิ์ (ความบริสุทธิ์ของจิต) ความบริสุทธิ์ของจิต คืออุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิวิสุทธิทั้ง ๒ นี้ เป็นรากเง่าเป็นเหตุเกิดขึ้นตั้งอยู่ของวิปัสสนานั้นผู้ที่จะเจริญวิปัสสนานั้นต้องปฏิบัติให้เป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ เป็นผู้มีจิตบริสุทธิ์ด้วยสมาธิเสียก่อนจึงควรจะเจริญวิปัสสนานั้นได้ ฯลฯ" แต่ท่านเจ้าคุณอาจารย์ผู้เปี่ยมไปด้วยความเมตตาปราณี ได้พูดปลอบใจให้มีความอดทนและเพียรพยายามต่อไป มีหูก็ต้องได้ยินเสียง ให้กำหนดรู้ว่า "ได้ยินหนอ ๆ" แล้วให้เพียรนั่งสมาธิภาวนาต่อไป

ตอนบ่ายไปเดินจงกรมที่ช่องทางข้างแถวพระพุทธรูป ตามระเบียงโบสถ์อยู่ชั่วโมงครึ่ง จึงนั่งสมาธิหลับตาภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" อยู่ที่ช่องคูหาหันหลังให้พระระเบียงนั้นนานสัก ๓๐ นาที รู้สึกว่าแขนทั้ง ๒ ข้างหายไป มีแต่นิ้วหัวแม่มือทั้ง ๒ ยังกระทบกันอยู่สักครู่ก็หายไปหมด แล้วเห็นพระพุทธรูปซึ่งเป็นพระระเบียงองค์หนึ่งมาลอยอยู่ข้างหน้า มีพระพักตร์ยิ้มละมัย ทั้ง ๆ ที่ผมก็หลับตากำหนด "พองหนอ ยุบหนอ" อยู่ฉะนั้น ผมได้ภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" เรื่อย ๆ ไป สักครู่ใหญ่พระพุทธรูปนั้นก็ค่อย ๆ จางลง ๆ แล้วหายไป คราวนี้รู้สึกเนื้อเต้นขนลุกซู่ซ่าแผ่ซ่านไปตามตัว กับทั้งรู้สึกสะอึกสะอื้นตื้นตันคอขึ้นมา ขณะนี้ลมหายใจเข้าออกก็ถี่ยิบลง ๆ ทุกที จนกำหนด "พองหนอ ยุบหนอ" แทบไม่ทัน หายใจรวย ๆ

บางลงๆ แล้วก็รู้สึกสะดุ้งเฮือกคอพับผงะหงายไปข้างหลังสักอึดใจหนึ่ง ก็รู้สึกตัวตั้งศีรษะขึ้นแล้วหายใจเข้าออกแรงขึ้นและกำหนด "พองหนอ ยุบหนอ ทันลมหายใจ แล้วก็ภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" เรื่อยๆ ไปรวมเวลาทั้งสิ้นเกือบ ๒ ชั่วโมงด้วยกัน จึงได้ยินเสียงคนพูดกันเอะอะก็ลืมตาขึ้นดู ยังคงเห็นแขนทั้งสอง ๒ ข้าง มือขวาทับมือซ้ายคงรูปเดิมโดยไม่รู้สึกเหน็บชาอย่างไรเลย แล้วกลับเรือนพักอาบน้ำนั่งพักผ่อนและเข้านอนเวลาราว ๒ ทุ่มเศษ ตื่นขึ้นเวลา ๒ ยามเศษรู้สึกคันตามแขนและขาเป็นกำลัง เดี๋ยวรู้สึกแปร๊บๆ ดังกับใครเอาเข็มมาแทงเนื้อตัวทั่วไปหมด จึงลุกไปอาบน้ำฟอกสบู่แล้วกลับมานอน แต่นอนไม่หลับ คันไปทั้งตัวเสมือนมดไรไต่ตอมไปทั่วสรรพางค์กาย ไปอาบน้ำอีกก็ไม่หายคัน จึงตกลงใจไม่นอนละคืนนี้ เดินจงกรมเสียสักชั่วโมงครึ่งแล้วก็นั่งเก้าอี้หลับตาภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" เสียสัก ๑๕ นาที แล้วทุกขึ้นเดินจงกรมและนั่งพักภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" บนเก้าอี้สลับกันไปตลอดคืน พอย่ำรุ่งก็อาบน้ำแล้วเดินจงกรมรอบนอกบริเวณโบสถ์ ๗ นาฬิกาเศษ เด็กนำปิ่นโตอาหารเช้ามาส่ง ผมจึงสั่งให้บอกที่บ้านมาจัดการชำระล้างห้องนอนด้วยสงสัยว่าจะมีเรือดไรซุกซ่อนอยู่ แต่พอรับอาหารแล้ว อาการผิดปกติเจ็บคันตามร่างกายก็หายไปเองราวกับปลิดทิ้ง

วันที่ ๒๐ ตอนเช้าหลังอาหาร ผมได้เดินจงกรมและนั่งภาวนาพองหนอ ยุบหนอที่เรือนพัก หลับตาภาวนาอยู่สักครู่รู้สึกสะดุ้งศีรษะเหวี่ยงคอพับ เอียงตะแคงไปทางซ้ายมืองีกหนึ่ง แล้วกลับรู้สึกตัวภาวนาพองหนอยุบหนอต่อไปใหม่ ชั่วเวลาอีกไม่ช้านักรู้สึกสะดุ้ง และศีรษะคว่ำมาข้างหน้าอีกถึง ๒ ครั้ง ห่างกันราว ๒—๓ นาที ขณะจวนจะสะดุ้งศีรษะคว่ำลงมา

นั้น หายใจรวยๆ แทบจะขาดใจลง และภาวนาพอง–ยุบถี่ๆ อย่างไรก็เกือบไม่ทัน เวลาจวนเพลจึงหยุดนั่งสมาธิแล้วอาบน้ำ พอดีท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์ จึงรายงานปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทุกประการ ทั้งเมื่อคืนและเช้าวันนี้ ท่านว่าที่อาการของศีรษะคว่ำมาข้างหน้าหรือหงายไปข้างหลังหรือข้างๆ นั้นคือ "สันตติขาด" และเล่าถึงเรื่องพระโมคคัลลานะ พระสารีบุตร บรรลุผลสำเร็จใน ๗–๑๕ วัน ต่างกันตามบารมีที่สร้างสมมา การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้น จะว่ายากก็ยาก จะว่าง่ายก็ง่าย

รับอาหารเพลแล้วเดินจงกรม และนั่งภาวนาพองหนอ–ยุบหนอที่เรือนพัก นั่งหลับตาภาวนาอยู่ไม่ช้าก็รู้สึกสะดุ้ง ศีรษะคว่ำไปข้างหน้ารวม ๔ ครั้ง ห่างกันราว ๒–๓ นาทีเช่นเคย และสังเกตไม่ได้ว่าศีรษะคว่ำลงเมื่อขณะพองหนอ หรือขณะยุบหนอ เพราะเป็นเวลาขณะที่หายใจแผ่วเบาน้อยลงๆ และภาวนาพองหนอ–ยุบหนอถี่มากจนจับขณะไม่ได้ พอหยุดนั่งสมาธิลุกไปอาบน้ำแล้ว เย็นลงไปเดินจงกรมในบริเวณโบสถ์ราวชั่วโมงเศษ จึงไปนั่งสมาธิภาวนาพองหนอ–ยุบหนอที่ระเบียงวิหาร ตอนหลับตาภาวนาอยู่ราว ๑๕ นาที รู้สึกว่ามือและแขนทั้ง ๒ ข้างหายไปดังวันก่อน แต่ก็หลับตาภาวนาต่อไป และได้สำนึกถึงความอุปการคุณของท่านเจ้าคุณอธิบดีสงฆ์ ท่านเจ้าคุณอาจารย์และญาติมิตร พร้อมกันสนับสนุนเป็นใจเดียวกัน น้ำตาก็ไหลนองแก้มขวาออกมาเอง สะอึกสะอื้นใหญ่ติดๆ กันเรื่อยๆ แล้วน้ำตานองแก้มซ้ายอีกข้างหนึ่งโชกทีเดียว ในใจนึกจะให้หยุดสะอื้นอย่างไร ก็ห้ามไม่หยุด ดูตื้นตันใจเป็นที่สุด เมื่อหายสะอึกสะอื้นลงแล้ว และระหว่างที่ภาวนาพองหนอ–ยุบหนอเรื่อยๆ อยู่นั้น รู้สึกเห็นหญิงสาวคนหนึ่งนุ่งซิ่นสีแสดและสวมเสื้อสีเดียวกัน ผมดัดราบแต่บนศีรษะ

ลงมาถึงต้นคอ ผิวเนื้อขาวสะอาด เดินมาทางขวามือแล้วนั่งลงกราบ ผมได้ภาวนาพองหนอ—ยุบหนอเรื่อย ๆ และแรง ๆ อยู่สักครู่หนึ่ง รูปหญิงนั้นก็จางลง ๆ หายลับไป ตอนนี้ได้ยินเสียงเด็กนักเรียนคนหนึ่งร้องเรียกเพื่อนว่า "ดูซิคุณลุงคนนี้แกมานั่งหลับตาร้องไห้" ผมเลยลืมตาเห็นเด็กมายืนจ้องอยู่ข้างหน้า ผมจึงลุกขึ้นกลับเรือนพัก อาบน้ำล้างหน้าแล้วนอนแต่หัวค่ำ พอตอนตี ๒ ตื่นขึ้นเดินจงกรมและนั่งสมาธิภาวนาพองหนอ—ยุบหนอโดยเดินและนั่งสลับกันไปจนย่ำรุ่ง อาบน้ำแล้วไปเดินจงกรมรอบนอกบริเวณโบสถ์

วันที่ ๒๐ ท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์ ผมได้เรียนรายงานข้อเท็จจริงที่ปรากฏทุกตอน ท่านสั่งว่าคืนนี้ก่อนนอนให้แผ่กุศลแก่หญิงที่มาปรากฏขณะนั่งภาวนา และแผ่กุศลให้สัตว์ทั้งหลายด้วย เพราะการเจริญวิปัสสนามีอานิสงส์สูงสุดกว่าการสร้างทานกุศลทั้งปวง และว่ารูปภาพมนุษย์หรือสัตว์ทั้งหลายที่มาปรากฏในขณะที่หลับตาภาวนานั้น ย่อมมาขอส่วนกุศลผลบุญแห่งการเจริญวิปัสสนาของเรา ในวันนี้ ทั้งตอนเช้าก่อนเพลและตอนบ่ายหลังเพล ตลอดจนเย็น การเดินจงกรมและการนั่งภาวนาได้ปฏิบัติไปเช่นวันก่อน ไม่มีปรากฏการณ์อย่างใด นอกจากสันตติขาดเป็นระยะแทบทุกครั้งที่นั่งหลับตาภาวนาอยู่นั้น คืนนี้นอนแต่หัวค่ำเช่นเคย เพราะตอนนี้มีเสียงคนพูดกันดัง ๆ เสมอ ๆ แต่ได้ตื่นตอนตี ๒ น. แล้วลุกขึ้นอาบน้ำเดินจงกรมและนั่งภาวนาพองหนอ—ยุบหนอ สลับกันไปจนสว่าง ออกไปเดินจงกรมนอกและในบริเวณโบสถ์ จนถึงเวลาอาหารเช้า

วันที่ ๒๒ ตอนก่อนเพล ได้เดินจงกรมและนั่งภาวนาพองหนอ—ยุบหนอที่เรือนพัก ระหว่างหลับตาภาวนามีสันตติขาดหลายครั้ง ทั้งมีน้ำตาไหล

ออกมาในอาการอย่างวันก่อน กับให้รู้สึกว่ามือและแขนขาดหายไปเช่นคราวก่อน ๆ ตอนหลังเพลในเวลาบ่ายและเวลาเย็นเดินจงกรม และนั่งหลับตาภาวนาพองหนอ—ยุบหนอสลับกันไป มีอาการสันตติขาดบางครั้ง และมีอาการคันตามร่างกายเป็นครั้งคราว ผมก็ได้กำหนดรู้คันหนอ ๆ ทุกคราวตอนค่ำท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์ และผมก็รายงานเช่นเคยแล้วนอนแต่หัวค่ำ เวลาราวตี ๒ น. ก็ตื่นขึ้นอาบน้ำเดินจงกรม แล้วนั่งสมาธิภาวนาพองหนอ—ยุบหนอ จนย่ำรุ่ง แล้วไปเดินจงกรมตามถนนต่าง ๆ ภายในบริเวณวัด พอ ๗ น. เศษ กลับมารับอาหารเช้าที่เรือนพัก แล้วเดินจงกรมและนั่งภาวนาพองหนอ—ยุบหนอ สลับกันไปตลอดวัน ตอนเช้าและตอนบ่ายทำที่เรือนพัก ส่วนตอนเย็นเดินจงกรมในบริเวณโบสถ์ และนั่งสมาธิภาวนาที่แถวหน้าพระระเบียง เวลาหลับตานั่งภาวนาตอนเช้า มีสันตติขาดหลายครั้งทั้งศีรษะคว่ำมาข้างหน้า และผงะหงายไปทางหลังติด ๆ กันไปบางครั้งผงะหงายไปทางหลัง พอรู้สึกตัวตั้งศีรษะก็สะดุ้งคว่ำหน้าลงไปอีกในทันทีนั้นเอง ทุกคราวที่จะสะดุ้งคว่ำหน้าและผงะหงายหลังนั้นเกิดขึ้นขณะหายใจรวย ๆ น้อยลง ๆ ทุกที ๆ ในระหว่างที่ภาวนากำหนด พองหนอ ยุบหนอ อย่างถี่ ๆ ที่สุดนั้น คล้าย ๆ จิตใจจะเข้าภวังค์ขณะก่อนจะนอนหลับสนิทฉะนั้นแหละ พอรู้สึกตัวก็ภาวนาต่อไป คราวนี้รู้สึกว่ามือและแขนทั้ง ๒ ขาดหายไปอีก ทั้งรู้สึกตัวว่าลอยเบาโหวงและซู่ ๆ ซ่า ๆ ทั่วไปตามเนื้อตามตัวชอบกลจริง ๆ

วันที่ ๒๓ ตอนค่ำ ท่านเจ้าคุณอาจารย์ มาสอบอารมณ์ และสั่งเพิ่มแบบเดินจงกรมครบ ๖ แบบคือ วันแรกแบบ ๑ ขวาย่างหนอ ซ้ายย่างหนอ วันรุ่งขึ้นแบบ ๒ ยกหนอ เหยียบหนอ และวันต่อ ๆ มาสั่งเพิ่มทุกวัน คือ

แบบ ๓ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ แบบ ๔ ยกซ่นหนอ ยกหนอ ย่างหนอ เหยียบหนอ แบบ ๕ ยกซ่อหนอ ยกหนอ ย่างหนอ ลงหนอ ถูกหนอ แบบ ๖ ยกซ่อหนอ ยกหนอ ย่างหนอ ลงหนอ ถูกหนอ กดหนอ ส่วนการเดินนั้นให้เดินตามลำดับ เว้นระยะแบบละ ๕—๑๐—๒๐ นาฑีตามสั่งไว้ เมื่อถึงวันนี้ท่านสั่งว่า ต่อไปถ้าเห็นว่าแบบไหนเดินสะดวก ก็ให้เลือกเดินได้ตามความพอใจ แต่ต้องเดินจงกรมให้ครบ ๖ แบบทุกคราวไปก่อน

วันที่ ๒๔ ตื่นตี ๓ น. ไปอาบน้ำแล้ว เดินจงกรมกับนั่งหลับตาภาวนา พองหนอ ยุบหนอ สลับกันไปจนย่ำรุ่ง จึงออกไปเดินจงกรมในบริเวณโบสถ์แล้วกลับมารับประทานอาหารเช้าที่เรือนพัก เสร็จอาหารแล้วเดินจงกรมและนั่งภาวนา พองหนอ ยุบหนอ สลับกันไปตลอดวัน เว้นระยะชั่วรับประทานอาหารเพลเท่านั้น ในการเดินจงกรมไปสุดทางก่อนย้อนกลับทางเดินนั้น ได้กำหนดรู้ว่า หยุดหนอ ยืนหนอรู้สึกว่าตัวเบา ศีรษะโงนเงนขณะยืนอยู่ ๒ – ๓ นาฑีนั้น วันนี้ระหว่างนั่งหลับตาภาวนามีสันตติขาดมากที่สุด คือตอนก่อนย่ำรุ่ง ๒ ครั้ง หลังอาหารเช้าอีก ๗ ครั้ง ปรากฏชัดว่าขณะภาวนาว่า ยุบหนอ ๒ ครั้งใน ๗ ครั้งนี้ ตอนหลังอาหารเพล ๒ ครั้ง ส่วนตอนเย็นไปนั่ง ภาวนาที่ระเบียงโบสถ์ไม่ปรากฏอีก ตอนค่ำท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์ แล้วสั่งให้อธิษฐานด้วยข้อความตามแบบที่มอบให้ไว้แล้วท่านจากไป ผมได้จุดธูปเทียนและบูชาด้วยดอกไม้แล้วแผ่ส่วนกุศลที่ได้เข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนี้ ให้แก่บิดามารดา ครูบาอาจารย์ผู้มีอุปการะคุณ และเทวดาตลอดจนสัตว์ทั้งปวง แล้วนั่งลงกล่าวคำอธิษฐานด้วยข้อความตามคำสั่ง แล้วหลับตาภาวนา พองหนอ ยุบหนอ เรื่อยไปจนรู้สึกง่วงเลยลงนอนหลับไป แล้วตื่นขึ้นเวลาตี ๒ น. ของวันที่ ๒๕ ได้อาบน้ำ

แล้วเดินจงกรม และนั่งภาวนา พองหนอ ยุบหนอ พอหลับตาภาวนาอยู่สักครู่ก็มีสันตติขาด ๒ ครั้ง เดินบ้างนั่งบ้างอยู่ที่เรือนพักจนย่ำรุ่งจึงไปเดินจงกรมข้างนอกและข้างในบริเวณโบสถ์จน ๗ น. กลับมารับประทานอาหารเช้าแล้ว ปวดศีรษะ และคัดจมูกเป็นหวัดรู้สึกอึดอัดเลยไม่ได้นั่งสมาธิภาวนาเลย พอหลังอาหารเพลไปเดินจงกรมที่ทางเดินแถวหน้าพระ-ระเบียง แล้วนั่งสมาธิภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" ที่ระเบียงโบสถ์ ขณะนี้มีฝนตกปรอย ๆ รู้สึกเย็นซ่าไปทั้งตัว จึงกลับเรือนพักรู้สึกเจ็บคอนิดหน่อย ท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์ตอนค่ำแล้วสั่งให้ทำคำอธิษฐานใหม่ก่อนทำสมาธิด้วยข้อความว่าภายใน ๒๔ ชั่วโมงนี้ ขอให้ความเกิดดับปรากฏให้มากระหว่างนั่งสมาธิภาวนา พอท่านเจ้าคุณอาจารย์จากไปแล้ว ผมก็เข้ามุ้งสวดมนต์และกล่าวแผ่ส่วนกุศลให้แก่บิดามารดา ครูบาอาจารย์ เทวดา และสัตว์ทั้งปวง แล้วนั่งอธิษฐานตามคำสั่งก่อนทำสมาธิภาวนา แต่คืนนี้การเป็นหวัดทำให้คัดจมูกรู้สึกอึดอัดและเวียนหัว จึงเอนตัวลงนอนเวลา ๒ ทุ่มเศษ

วันที่ ๒๖ ตื่นก่อนตี ๒ น. นิดหน่อย ได้เดินจงกรมและนั่งภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" มีสันตติขาด ๕ ครั้ง คือศีร์ษะฟุบคว่ำหน้าลงนิดหนึ่งแล้วสะดุ้งศีร์ษะคว่ำลงข้างหน้าอีก ๒ ครั้ง ๆ ละนาน ๆ และยาวกว่าคราวก่อนใดทั้งสิ้น แล้วสะดุ้งหน้าคว่ำลงอีก ๒ ครั้ง รู้สึกนิดหน่อย ภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" ต่อ ๆ ไปแล้วรู้สึกอึดอัดคัดจมูกแล้วคันคอแล้วไอ จึงลุกขึ้นเดินจงกรมตามแบบทั้ง ๖ ย้อนไปย้อนมาจนย่ำรุ่ง แล้วออกไปเดินจง-กรมนอกบริเวณโบสถ์ถึง ๗ น. กลับมารับประทานอาหารเช้าแล้วเดินจงกรมและนั่งสมาธิภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" อีกต่อไปที่เรือนพัก มีสันตติขาด ๕ ครั้ง ๒ ครั้งแรกไม่สู้นานเพียงใดนัก ๒ ครั้งกลางนานยาวมากที

เดียว ส่วนครั้งสุดท้ายรู้สึกนิดหน่อย หลังอาหารเพลไปเดินจงกรมที่ระเบียงโบสถ์และนั่งสมาธิภาวนาที่นั่นหลายชั่วโมง จึงรู้สึกเสมือนเข็มแทงแปร๊บ ๆ ไปตามแขนตามขาเนื้อตัวเรื่อย ๆ ไป จะกำหนดรู้อย่างไรก็ไม่หาย ภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" ต่อไปอีกนานก็ไม่หาย ตกลงกลับเรือนพัก ตอนค่ำท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์ แล้วสั่งให้ทำคำอธิษฐานต่อไปอีกว่าภายใน ๑ ชั่วโมงที่นั่งสมาธินี้ขอให้ความเกิดดับปรากฏให้มาก และว่าภายในกำหนด ๑ ชั่วโมงนี้จะปรากฏความเกิดดับหรือไม่ก็ตาม ถ้าไม่รู้สึกเมื่อยก็ให้กำหนด "พองหนอ ยุบหนอ" ต่อไปเถิด จนทนไม่ไหวแล้วจึงลุกขึ้นเดินจงกรมตามแแบบทั้ง ๖ และให้กลับลงนั่งสมาธิต่อไป โดยทำคำอธิษฐานว่าภายใน ๓๐ นาทีนี้ ขอให้ความเกิดดับปรากฏให้มาก และภายหลังให้อธิษฐานโดยลดลงเป็น ๑๕—๑๐—๕ นาทีโดยลำดับ ซึ่งรวมกันเป็น ๑ ชั่วโมง พอท่านเจ้าคุณอาจารย์จากไปแล้ว รู้สึกเจ็บและคันคอกับไอเรื่อย ๆ ด้วยหวัดยังไม่หาย จึงเข้านอนก่อน ๒ ทุ่ม

วันที่ ๒๗ ตื่นตี ๒ น. เดินจงกรมเกือบชั่วโมงแล้วนั่งอธิษฐานว่าภายใน ๓๐ นาที ขอให้ความเกิดดับปรากฏให้มาก พอกำหนด "พองหนอ ยุบหนอ" อยู่สัก ๑๕ นาที ก็รู้สึกสะดุ้งศีรษะฟุบไปข้างหน้า ๒ ครั้งติด ๆ กัน และฟุบลงไปอีกเป็นครั้งที่ ๓ ซึ่งนานโขอยู่ และตอนนั้นหายใจถี่และหายใจรวย ๆ จนกำหนด "พองหนอ ยุบหนอ" ถี่ยิบตามไป แล้วรู้สึกจิตใจว่างเฉยอยู่สัก ๒—๓ นาที ขณะนั้นรู้สึกชุ่มชื่นตัวเบา จิตใจสบายอย่างกล่าวไม่ถูก ไม่เคยชุ่มชื่นใจใด ๆ ในชีวิตเท่าขณะนั้น พอรู้สึกตัวเป็นตัวของตัวแล้ว ก็ได้กำหนด "พองหนอ ยุบหนอ" ต่อไป ทีนี้มีปวดศีรษะแง่ขวาจี๊ด ๆ เรื่อย ๆ จะกำหนดรู้ "ปวดหนอ ๆ" และแนบใจไปที่ ๆ ปวดอย่างไรก็ไม่หายปวด จึงเอนตัวลงนอนหลับไป ตื่นเวลาย่ำรุ่งออกเดินจงกรมตามบริเวณโบสถ์เช่น

เคย และหลังอาหารเช้าแล้ว ได้เดินจงกรมและนั่งสมาธิโดยอธิษฐาน ๓๐ นาที เช่นคราวก่อน พอหลับตาภาวนา "พอหนอยุบหนอ" ไปได้ประเดี๋ยวเดียวสะดุ้งศีร์ษะฟุบคว่ำ ๑ ครั้ง รู้สึกนิดหน่อย ได้ภาวนาต่อไปจนกะประมาณ ๓๐ นาที ก็ลุกขึ้นเดินจงกรมแล้วนั่งลงอธิษฐานว่า ภายใน ๑๕ นาทีขอให้ความเกิดดับปรากฏให้มาก และได้ภาวนาต่อไปจนครบกำหนดก็ไม่ปรากฏความเกิดดับ จึงเดินจงกรมและนั่งอธิษฐาน ๑๐—๕ นาทีโดยลำดับ ไม่ปรากฏความเกิดดับอย่างไร ตอนบ่ายไปเดินจงกรมที่ระเบียงโบสถ์และนั่งภาวนาที่นั้น โดยทำคำอธิษฐานเช่นเดียวกัน ปรากฏว่ามีความเกิดดับ ๔ ครั้ง ๆ แรกรู้สึกนิดหน่อย ส่วนครั้งที่ ๒—๓ นานหน่อย แล้วภายหลังในคำอธิษฐาน ๑๕—๑๐—๕ นาที ไม่ปรากฏความเกิดดับเลย ตอนเย็นเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์ ผมจึงรายงานเช่นเคย ท่านทักว่าได้ให้อธิษฐานขอให้ความเกิดดับปรากฏภายใน ๑ ชั่วโมง แต่แม้จะได้อธิษฐานเพียง ๓๐ นาทีแล้วปรากฏความเกิดดับใน ๑๕ นาทีก็ดีแล้ว ส่วนที่ให้อธิษฐาน ๑๕—๑๐—๕ นาทีโดยลำดับนั้น มิได้ให้ไปเดินจงกรมในระหว่างระยะกำหนดนาทีนั้น ๆ เมื่อลุกขึ้นเดินจงกรมในระหว่างนั้น ทำให้ "สมาธิ" ชะงักและเสื่อมเซาไป จึงไม่มีสันตติขาดเลย ท่านได้สั่งว่าต่อไปให้อธิษฐานก่อนกำหนด "พองหนอ—ยุบหนอ" ว่า "ขอให้ใจสงบนิ่ง ๕ นาที" แล้วจึงให้ภาวนา "พองหนอ—ยุบหนอ" ต่อไป และเตรียมตัวเข้าฟังพระธรรมเทศนาลำดับญาณในโบสถ์ ในวันที่ ๑ พฤษภาคมต่อไป ในระหว่างที่ท่านจะไปแสดงพระธรรมเทศนาลำดับญาณต่างจังหวัด วันที่ ๒๘—๒๙—๓๐ นั้น ให้ผมปฏิบัติเช่นเคยตามที่สั่งไว้ และจะมีอาจารย์ผู้ช่วยมาทำการสอบอารมณ์แทบทุกวัน คืนนี้ผมเข้านอนเวลา ๒๐.๓๐ น. และตื่นเวลาตี ๑.๓๐ น.

แห่งวันที่ ๒๘ แล้วเดินจงกรมและนั่งอธิษฐานให้ใจสงบนิ่ง ๕ นาที ครบกำหนดแล้วอธิษฐานให้ความเกิดดับปรากฏอย่างชัดใน ๑ ชั่วโมง และ ๓๐—๑๕—๑๐—๕ นาทีโดยลำดับ ระหว่างนั่งสมาธิภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ" ตอนก่อนสว่างนั้น สันตติขาด ๕ ครั้ง มีอย่างชัด ๒ ครั้ง ตอนเช้า ๑๑ ครั้ง โดยมีอย่างชัด ๔ ครั้ง ตอนหลังเพล ๓ ครั้ง โดยครั้งที่ ๑ ศีรษะฟุบลงมาเกือบถึงตัก รู้สึกว่าทั้งชัดและยาวมาก ตอนค่ำนอนราว ๒๐.๓๐ น. แล้วตื่นตี ๓.๓๐ น. แห่งวันที่ ๒๙ เดินจงกรมและนั่งอธิษฐานเช่นเคย ปรากฏสันตติขาดตอนก่อนสว่าง ๓ ครั้ง และชัดมาก ๑ ครั้ง ตอนเช้า ๙ ครั้ง มีอย่างชัด ๑ ครั้ง ตอนหลังเพลมีมิตรสหายมาเยี่ยมหลายคน มีคำถามว่า ผ่านกี่ญานแล้ว? ผมตอบว่าไม่ทราบ เพราะอาจารย์ไม่ได้บอกอย่างไรในข้อนี้ให้ทราบเลย วันนี้นอนแต่หัวค่ำ ตื่นตี ๑ น. แห่งวันที่ ๓๐ เดินจงกรมและนั่งอธิษฐานตามสั่ง ระหว่างนั่งสมาธิตอนก่อนสว่างไม่ปรากฏอะไรเลย (น่าจะเป็นด้วยก่อนนอนมีคนพูดคุยด้วยตลอดเวลา เป็นเหตุให้สมาธิเสื่อมเซาไป ตอนเช้าสันตติขาด ๓ ครั้ง อย่างชัดเจน ๒ ครั้ง ตอนบ่าย ๒ ครั้งอย่างน้อย ๆ ท่านอาจารย์ผู้ช่วยได้มาสอบอารมณ์แทนเจ้าคุณอาจารย์ทุกวันมา และค่ำวันนี้สั่งว่าไม่ต้องอธิษฐานให้ความเกิดดับปรากฏขึ้นอย่างไร แต่ขอให้อธิษฐานว่า ขอให้ใจสงบนิ่งไป ๕ นาฑี แล้วเพิ่มขึ้นเป็น ๑๐—๑๕—๒๐—๓๐ นาฑีโดยลำดับ ผมนอนแต่หัวค่ำ แล้วไปตื่นตี ๒ น. แห่งวันที่ ๑ พฤษภาคม ลุกขึ้นเดินจงกรมและนั่งสมาธิอธิษฐานขอให้ใจสงบนิ่งดับไป ๕ นาฑี รู้สึกสงบนิ่งชุ่มชื่นตัวเบาสบายอยู่ประเดี๋ยวเดียว หลับตานิ่งต่อไปโดยให้ใจนิ่ง ๆ ไม่นึกอะไรทั้งหมด และไม่ภาวนา "พองหนอ ยุบหนอ เลยอยู่ประมาณ ๑๐ นาฑี ใจก็ไม่สงบดับไป จึงลุกขึ้นเดินจงกรมเกือบ

๒ ชั่วโมง ลงนั่งหลับตาอธิษฐานขอให้ใจสงบนิ่งดับอารมณ์ทั้งหมด นั่งหลับตาทำใจสงบอยู่เฉย ๆ ๓๐ นาที ก็ไม่ได้ผลตามคำอธิษฐานจนสว่าง จึงออกไปเดินจงกรมนอกและในบริเวณโบสถ์ พอ ๗ น. เศษ กลับมารับ-ประทานอาหารเช้า แล้วเดินจงกรมบ้าง นั่งอธิษฐานบ้าง จนรับประทานอาหารเพลแล้วเวลาบ่าย ๑ โมง จึงไปเข้าโบสถ์รอฟังแสดงพระธรรมเทศนาลำดับญาณ มีภิกษุ สามเณร แม่ชี อุบาสก และอุบาสิกา รวม ๒๐๐ เศษ ซึ่งเป็นโยคีผู้ฝ่ายการปฏิบัติ ณ สำนักนี้ และสำนักจังหวัดที่ใกล้เคียง เวลาบ่ายเกือบ ๒ โมงเศษ ท่านอาจารย์อาสภะเถร ได้ขึ้นบนธรรมมาสน์ แล้วท่านเจ้าคุณอุดมวิชาญาณเถร ได้รายงานจำนวนโยคีผู้ซึ่งพร้อมกันมาฟังพระธรรมเทศนาลำดับญาณ เมื่อท่านเจ้าคุณอาจารย์ออกไปแล้ว ท่านพระอาจารย์อาสภะเถร ก็เริ่มแสดงพระธรรม ฯ ในภาษาพม่ามีล่ามแปลเป็นภาษาไทยทีละตอนสลับกันไป ใจความสำคัญก็คือ อธิบายถึงลักษณะของญาณทั้ง ๑๖ ว่ามีปรากฏการณ์ (ปฏิกิริยา) เกิดขึ้นขณะเจริญวิปัสสนาในลักษณะอย่างไรบ้าง ซึ่งเรียกตามศัพท์ว่า **สภาวะของญาณ** สรุปในที่สุดแล้วจึงกล่าวว่า ถ้าสภาวะของญาณใดปรากฏขึ้นในระหว่างเจริญวิปัสสนาครบถ้วนทุกญาณแก่โยคีผู้ใด โยคีผู้นั้นก็พยากรณ์ตนเองได้ว่า ได้เข้าถึงพระธรรมขั้นพระโสดาบันแล้วเป็นอริยบุคคลจะไม่เห็นหน้าพระยายมเลย เพราะประตูอบายภูมิได้ปิดแล้วสำหรับท่านผู้นั้น และผู้นั้นจะไม่ประมาทต่ออกุศลใด ๆ ขึ้นอีก ดังคำเตือนในบาลีว่า "**อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ**" อนึ่ง พระโสบันละบาปอกุศลธรรมได้หลายประการ คือ (ก) สัญโญชน์ ๑๐ จะละได้ ๓ (๑) ไม่เห็นขันธ์ ๕ ว่าเป็นตัว เป็นตน เป็นเรา เป็นเขา "**สักกายทิฏฐิ**" (๒) ไม่สงสัยในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ "**วิจิกิจฉา**" (๓) ไม่ปฏิบัติผิด "**สีลัพพต-**

ประมาท" (ข) อกุศลกรรมบถ ๑๐ ละได้ ๕ (๑) ไม่ฆ่าสัตว์ "**ปาณาติบาต**" (๒) ไม่ลักทรัพย์ "**อทินนาทาน**" (๓) ไม่ผิดลูกเมียท่าน "**กาเมสุมิจฉาจาร**" (๔) ไม่กล่าวเท็จ "**มุสาวาท**" (๕) ไม่เป็นคนมิจฉาทิฐิ (ค) อกุศลจิต ๑๒ ละได้ ๕ ประการ (๑) ความโลภทั้ง ๔ คือ "**ทิฐิสัมปยุตตจิต** ๔" และความหลง "**วิจิกิจฉา** ๑" (ง) อุปกิเลส ๑๐ ละได้ ๖ ประการ (๑) ลบลู่บุญคุณท่าน "**มักขะ**" (๒) ตีเสมอ คือยกตนเทียมท่าน "**ปลาสะ**" (๓) ริษยาผู้อื่นด้วยเห็นเขาได้ดีทนอยู่ไม่ได้ "**อิสสา**" (๔) ตระหนี่ "**มัจฉริยะ**" (๕) เจ้าเล่ห์ "**มายา**" (๖) โอ้อวด "**สาเถยยะ**" (ดูหนังสือ ปิดประตูอบาย โดยท่านเจ้าคุณอุดมวิชาญาณเถร ตีพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๙๘)

ในวันแสดงพระธรรมเทศนาลำดับญาณครั้งนี้ ฤกษ์ดีฝนโปรยตลอดวัน และพอค่ำลงฝนกระหน่ำใหญ่เสียงฟ้าร้องก้องกังวาฬ จนท่านพระอาจารย์ต้องหยุดพัก เมื่อย่ำค่ำ แล้วทุ่มเศษจึงเริ่มต่อไปอีกเสร็จสิ้นเมื่อเวลาจวน ๒ ยาม เวลากลับออกจากโบสถ์ต้องบุกน้ำท่วมสักศอกหนึ่งได้ อนึ่ง ท่านเจ้าคุณอุดมวิชาญาณเถรได้แจกหนังสือวิสุทธิและลำดับญาณโดยย่อ เป็นคู่มือแก่โยคีผู้ผ่านการปฏิบัติวิปัสสนาซึ่งอยู่ในโบสถ์เมื่อก่อนเริ่มการแสดงพระธรรมเทศนาลำดับญาณ ฉะนั้นเราจึงอาศัยดูหนังสือนี้พร้อมไปกับการฟังคำเทศนาอธิบายแต่ต้นจนปลายเข้าใจได้สะดวกยิ่ง

รุ่งเช้าวันที่ ๒ ท่านเจ้าคุณอาจารย์ถามผมว่าจะกลับบ้านหรือจะปฏิบัติต่อไป ผมได้เรียนว่าวันที่ ๑๐ ทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เชิญไปกำกับการสอบไล่สำหรับลักษณะวิชาที่สอนจึงคิดจะกลับบ้าน แล้วมีโอกาสใหม่จึงจะมาเข้าปฏิบัติต่อไป ท่านว่าสมาธิกำลังดีถ้ากลับไปแล้วมาปฏิบัติใหม่จะต้องเริ่มต้นขึ้นไปใหม่ จึงเป็นอันว่าบ่ายวันนี้ได้รับกรรมฐานขั้นต่อไป

โดยท่านให้ภาวนา พองหนอ ยุบหนอ เช่นเดิม แต่การเดินจงกรมให้ตั้งต้นด้วยแบบ ๑ — ๒ — ๓ ไปทีเดียวการเดินจงกรมและนั่งภาวนา พองหนอ ยุบหนอ ได้ผลสันตติขาด ๕ ครั้ง ถึงตอนค่ำนอน ๒ ทุ่มเศษ ตื่นขึ้นเกือบตี ๑ น. แห่งวันที่ ๓ ตอนก่อนสว่างเดินจงกรมและนั่งสมาธิ ไม่ปรากฏสภาวะแห่งญาณประการใด ตอนกลางวันไปเดินจงกรมในบริเวณโบสถ์แล้วไปนั่งสมาธิ ณ พระมณฑปพระบรมธาตุมีสันตติขาดรวม ๗ ครั้ง และตอนเย็นขณะนั่งภาวนารู้สึกตัวเบา และตัวโยกไปข้างหน้าแล้วกลับมาข้างหลังรวมประมาณ ๑๐ ครั้ง คืนนั้นนอนราว ๓ ทุ่ม แล้วตื่นก่อนตี ๑ น. แห่งวันที่ ๔ ตอนก่อนสว่างเดินจงกรมและนั่งสมาธิไม่มีสภาวะญาณใดๆ ปรากฏตอนเช้าท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์แล้วสั่งเพิ่มแบบ ๔ ในการเดินจงกรม ตอนบ่ายเดินจงกรมและนั่งภาวนาไม่ปรากฏสภาวะญาณอย่างใด ตอนค่ำในระหว่างภาวนามีสันตติขาด ๗ ครั้ง แล้วนอนเวลาเกือบ ๔ ทุ่ม ตื่นขึ้นตี ๑ น. แห่งวันที่ ๕ เดินจงกรมและนั่งภาวนาสันตติขาด ๓ ครั้งๆ ที่ ๓ สะดุ้งสุดตัวฟุบศีรษะลงแล้วสบัดไปทางขวามืออย่างแรงและรู้สึกตัวเบาเสมือนลอยสูงขึ้นไปจากพวงมาลัยยางรองนั่งสัก ๒—๓ นิ้วได้ ตอนเช้าสว่างแล้วไปเดินจงกรมและนั่งสมาธิที่บันไดประตูโบสถ์ รู้สึกตัวเบาและลอยขึ้นมาโยกไปด้านหน้าแล้วโยกกลับมาทางด้านหลังซ้ำกันอยู่หลายหนราว ๑๐ นาฑีด้วยกัน ตอนสายท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์และสั่งเพิ่มเดินจงกรมแบบที่๕ แล้วสั่งให้อธิษฐานตามข้อความในแบบ ตอนกลางวันไปเดินจงกรมในบริเวณโบสถ์และนั่งสมาธิในพระมณฑปพระบรมธาตุโดยอธิษฐานตามคำสั่งก่อนภาวนา พองหนอ ยุบหนอ มีอาการตัวลอยและตัวโยกไปทางข้างหน้า ๔—๕ ครั้ง เว้นระยะ ๒—๓ นาฑี ตอนกลางคืนเดินจงกรมและนั่งสมาธิ

ไม่ปรากฏสภาวะญาณอย่างใดเลย นอนเวลา ๒ ทุ่มเศษ ตื่นขึ้นตี ๑ น. แห่งวันที่ ๖ เดินจงกรมและนั่งอธิษฐานแล้วภาวนา พองหนอ ยุบหนอ เรื่อยไป รู้สึกตัวเบาลอยขึ้นจากพวงมาลัยยางรองนั่งนิด ๆ และตัวโยกเยก ๆ แล้วก็หายไปแล้วรู้สึกเช่นนั้นอีก เป็นอยู่หลายครั้งแล้วสะดุ้งที่ไหล่ขวาและศีรษะฟุบไปทางด้านหน้า ๕ ครั้ง เว้นระยะห่างกันหลายนาที พอย่ำรุ่งออกไปเดินจงกรมนอกและในบริเวณโบสถ์ถึง ๗ น. รับประทานอาหารเช้าท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์และสั่งเพิ่มเดินจงกรมแบบที่ ๖ กับสั่งให้อธิษฐานใหม่ว่า ภายในชั่วโมงที่นั่งสมาธินี้ขอให้ญาณที่ ๔ จงเกิดขึ้นให้มาก นั่งสมาธิภาวนาพอสมควรแล้วเดินจงกรมให้ครบ ๖ แบบ แล้วนั่งอธิษฐานขอให้ญาณที่ ๕ จงเกิดขึ้นให้มาก นั่งสมาธิภาวนาพอสมควรแล้วเดินจงกรมให้ครบ ๖ แบบ แล้วนั่งอธิษฐานขอให้ญาณที่ ๖—๗—๘—๙—๑๐—๑๑ เกิดขึ้นให้มาก โดยเดินจงกรมครบ ๖ แบบคั่นแต่ละญาณไปตามลำดับรวม ๘ ครั้ง พอท่านเจ้าคุณอาจารย์กลับไปแล้วผมได้เดินจงกรมและอธิษฐานนั่งสมาธิภาวนาตามสั่งที่เรือนพัก แล้วตอนบ่ายไปเดินจงกรมในบริเวณโบสถ์และทำสมาธิในพระมณฑปพระบรมธาตุโดยได้อธิษฐานตามคำสั่ง ตอนเย็นฟังพระธรรมเทศนา เกี่ยวกับวิปัสสนากรรมฐานเพราะเป็นวันพระ ตอนกลาง-คืนไม่ได้ไปเวียนเทียนวิสาขบูชาที่บริเวณโบสถ์ แต่นั่งทำกรรมฐานที่เรือน-พักแล้วนอน ๓ ทุ่มเศษ ตื่นตี ๔ น. แห่งวันที่ ๗ เดินจงกรมและนั่งอธิษฐานแล้วทำสมาธิภาวนา พองหนอ ยุบหนอ ทั้งก่อนสว่างและหลังอาหารเช้าที่เรือนพัก ส่วนหลังเพลไปเดินจงกรมและนั่งทำสมาธิที่ระเบียงโบสถ์ และท่านเจ้าคุณอาจารย์มาสอบอารมณ์และสั่งให้อธิษฐานขอให้ใจสงบนิ่งนานตามสมควร และว่านานได้มากเท่าใดยิ่งดี ตอนกลางคืนได้เดินจงกรมและนั่งอธิษฐานแล้วทำสมาธิภาวนาต่อไปจนดึกแล้วจึงนอน

วันที่ ๘ เวลาย่ำรุ่งไปเดินจงกรมในบริเวณโบสถ์จนถึงเวลารับประทานอาหารเช้า แล้วนำดอกไม้ธูปเทียนไปลาท่านเจ้าคุณอาจารย์และท่านเจ้าคุณอธิบดีสงฆ์ ท่านทั้ง ๒ ได้ให้โอวาทตามสมควรแล้วกลับบ้าน ท่านเจ้าคุณอาจารย์ว่าในวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ตอนบ่ายจะมีแสดงพระธรรมเทศนาลำดับญาณ สมควรมาฟังด้วย พอถึงกำหนดผมได้ไปฟังท่านเจ้าคุณอาจารย์แสดงพระธรรมเทศนาลำดับญาณ อธิบายถึงสภาวะของญานต่าง ๆ แต่ต้นจนปลายทำนองเดียวกันกับที่ท่านอาจารย์อาสภะเถระ แสดงเมื่อวันที่ ๑ นั้น

ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้น มีอาจารย์ควบคุมสอบอารมณ์ผู้เข้าปฏิบัติเพื่อทราบถึงปฏิกิริยาแห่งสภาวะของญาณต่าง ๆ ๑๖ ญาณนั้นได้ปรากฏเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นครบบริบูรณ์แล้วหรือหาไม่ และเมื่อเกิดปรากฏการณ์ครบบริบูรณ์แล้ว ท่านอาจารย์ก็นัดฟังพระธรรมเทศนาลำดับญาณ ท่านอาจารย์ผู้กำกับควบคุมมิได้รับรองว่าผู้นั้นผ่านญาณใดบ้างแล้ว ดังข้อคำที่เขียนไว้ในหนังสือวิสุทธิและลำดับญาณที่แจกในวันนั้นว่า "พิมพ์เป็นคู่มือแก่โยคีผู้ผ่านการปฏิบัติวิปัสสนาไปดีแล้ว" ประกอบทั้งท่านอาจารย์ผู้แสดงพระธรรมเทศนาลำดับญาณก็แจ้งแก่โยคีผู้ปฏิบัติมาด้วยดีแล้วนั้นว่า ให้พยากรณ์ตนเองว่าได้เข้าไปปฏิบัติถึงพระธรรมชั้นโสดาบันแล้วหรือไม่ ?

โดยเหตุที่ผมได้เคยไปเข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่สำนักวัดมหาธาตุ และยังเจริญวิปัสสนาเนือง ๆ อยู่ที่บ้าน จึงมีผู้มาเล่าให้ฟังว่า ขณะนี้ตามสภากาแฟแถวบางบางลำภูมีผู้ถกเถียงกันถึงการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานสงสัยกันต่าง ๆ นานา รวมตลอดทั้งปัญหาว่าสมัยนี้จะมีพระอรหันต์หรือ ? ทั้งนี้เนื่องจากหนังสือพิมพ์ได้ลงข่าวกล่าวขวัญถึงการเจริญวิปัสสนา ขอเรียน

ว่าสำนักวิปัสสนากรรมฐาน ณ วัดมหาธาตุปัจจุบันนี้เดิมท่านเจ้าคุณภาวนาภิรามเถร (พระอาจารย์สุข แห่งวัดระฆังโฆสิตาราม) เป็นพระอาจารย์สอนประจำองค์แรก (ดูหนังสือวิปัสสนาสาร ปีที่ ๑ เล่มที่ ๒ หน้า ๒) และสำนักวัดมหาธาตุนี้ ได้ดำเนินการสอนตามมหาสติปัฏฐานสูตรโดยแท้ ดังที่ท่านเจ้าคุณภาวนาโกศลเถร (หลวงพ่อวัดปากน้ำ) ได้เขียนไว้ว่า "ฯลฯ เข้าปฏิบัติวิปัสสนาตามแบบแผนที่วัดมหาธาตุสอนอยู่ในปัจจุบันนี้ ยืนยันได้ว่า การปฏิบัติแบบนี้ถูกต้องร่องรอยในมหาสติปัฏฐานสูตรทุกประการ" (ดูหนังสือวิปัสสนาสารปีที่ ๑ เล่มที่ ๓ หน้าต้น)

ส่วนปัญหาว่าในปัจจุบันนี้จะมีพระอรหันต์ หรือพระอริยบุคคลขึ้นได้หรือไม่นั้น ควรอ่านหนังสือมิลินทปัญหาเล่ม ๑ หน้า ๔๒๑—๔๓๐ ว่าด้วย "**สัทธรรมอันตรธานปัญหาที่ ๗**" ซึ่งมีใจความว่า พระเจ้ามิลินท์ฯ ตั้งปัญหาว่า พระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า "พระสัทธรรมของตถาคตจะตั้งอยู่นานประมาณกำหนดห้าพันปี" แล้วก่อนเข้าสู่พระปรินิพพานทรงตรัสกับสุภัททะปริพพาชกว่า "แม้ภิกขุอันเป็นโอรสของตถาคตนี้ มีศรัทธาปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติอยู่ได้ตราบใด โลกจะได้สูญจากพระอรหันต์หามิได้" ดังนี้ความมิขัดกันหรือ ? พระนาคเสนได้ตอบอธิบายว่าความไม่ขัดกัน ซึ่งความจริงพระองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า "ถ้าภิกษุณีไม่บวช พระสัทธรรมจักตั้งอยู่ได้หลายพันปีนักหนา กาลนี้พระสัทธรรมจักตั้งอยู่ได้เพียงห้าพันปีเท่านั้น" พระนาคเสนเห็นว่าความนี้หมายถึงพระสัทธรรมที่จะเสื่อมไปโดยพระองค์มิได้ตรัสห้ามปรามการตรัสรู้มรรคผล จึงได้ตรัสกับสุภัททะในภายหลังว่า "ถ้าบุคคลตั้งใจปฏิบัติเป็นสัมมาปฏิบัติอยู่ตราบใดแล้วพระอรหันต์ก็ไม่ขาดจากโลกตราบนั้น" พระพุทธฎีกาทั้ง ๒ จึงไม่ขัดกัน พระพุทธฎีกา

แรกหมายถึงการกำหนดให้รู้ว่าพระไตรปิฎกจะตั้งมั่นไปถ้วนห้าพันพระวัสสา ส่วนพระพุทธฎีกาที่ ๒ หมายถึงการกำหนดข้างปฏิบัติวิปัสสนาธุระต่างหาก ตามเนื้อความที่กล่าวมานี้ก็สรุปได้ว่า อาจเกิดมีพระอรหันต์ขึ้นได้ในปัจจุบันนี้และต่อ ๆ ไปไม่มีกำหนดระยะเวลาตายตัว

อนึ่ง ปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์เนือง ๆ ว่า ผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐานสำเร็จแล้วอาจเศกข้าวสารให้เป็นกุ้งและอาจเศกผู้หญิงโสดให้มีบุตรได้ ซึ่งทำให้คนทั้งหลายเข้าใจผิด คิดว่าผู้เข้าปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมุ่งหวังจะมีอิทธิฤทธิในทางปาฏิหาริย์ต่าง ๆ แท้จริงนั้นกรรมฐานมี ๒ อย่าง คือ เจริญสมถะภาวนา กับ เจริญวิปัสสนาภาวนา ตามที่อธิบายไว้ในหนังสือทางไปนิพพานของเจ้าคุณอุดมวิชาญาณเถร ที่กล่าวถึงข้างต้นมีใจความว่า การเจริญสมถะกรรมฐานมีบัญญัติเป็นอารมณ์ เป็นจุดหมายปลายทางไปพรหม-โลก ซึ่งเป็นเรื่องของโลกียวิสัยอันอาจทำให้เกิดอิทธิฤทธิ์ได้ส่วนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมีรูปนามเป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นเรื่องของโลกุตตระ มีจุดปลายทางไปพระนิพพานต่างหาก มิได้หวังในอามิสใดๆ การปฏิบัติกรรมฐานได้สมาธิแล้ว ผมเข้าใจว่าไปแยกกันที่เกิดภาพนิมิตรปรากฏขึ้นระหว่างภาวนาอยู่นั้น เมื่อผ่านนิมิตรและภาวนาต่อไปจนเข้าถึงพระธรรมขั้นพระอริยบุคคลแล้วย่อมจะละอุปกิเลส ไม่แสดงอิทธิฤทธิ์ "สาเถยยะ" อย่างไร เช่นเรื่องพระบิณโฑภารทวาชะกับบาตรจันน์แดง ซึ่งพระพุทธองค์ทรงติเตียนการแสดงปาฏิหาริย์ไว้ แต่ผู้สำเร็จทางฌาณสมาบัติผ่านสมถะกรรมฐานมานั้นอาจแสดงปาฏิหาริย์เศกเป่าอะไร ๆ ได้ตามโลกีย์วิสัย ซึ่งในเรื่องบุตรถือกำเนิดจากหญิง

โสดโดยมิได้ส้องเสพย์เมถุนกรรมกับผู้ชาย หรือเรื่องกุ้งถือกำเนิดขึ้นมาเอง ควรอ่านเรื่อง "**คัพภาวักกันติปัญหาที่ ๖**" ในหนังสือมิลินทปัญหา ซึ่งพระนาคเสนยกตัวอย่างพระสุวรรณสามถือกำเนิดจากนางปาริกาดาบสินีเป็นกรณี "ปฏิสนธิด้วยอาราธนาเชื้อเชิญ" โดยพระฑุกุลฤาษีเอาหัวแม่มือขวากดลงที่นาภีของนางเท่านั้น ส่วนเรื่องกุ้งนั้นอาจถือกำเนิดในสังเสทชะตระกูลก็ได้ ผมขอเล่าเรื่องขบขันให้ฟังสักเรื่องหนึ่ง คือเมื่อผมกลับจากไปปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่วัดมหาธาตุมาถึงบ้านก็มีผู้มาอ้อนวอนขอให้หลับตาดูเลขท้ายสลากกินแบ่ง ซึ่งเมื่อได้ปฏิเสธไปแล้วกลับหาว่าที่ผมไปเจริญวิปัสสนามานั้นคงเหลวไหลไม่ได้ความทั้งสิ้น นอกจากนั้นยังมีมิตรสหายมาถามว่าที่หลับตาภาวนาปรากฏ "นิมิต" เป็นภาพพระพุทธรูปนั้นเหมือนผีนั้นใช่ไหม ? ผมได้บอกเขาว่าผมนั่งภาวนาอยู่ตลอดเวลา มิใช่นั่งหลับอะไรเช่นนั้นดอก ในหนังสือวิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรมของพระพุทธทาสอธิบายนิมิต เปรียบเทียบกับคำว่า อิมแมยิเนชั่น ของฝรั่ง ซึ่งว่าเห็นจะตรงกับคำว่า **มโนคติภาพ** หรือภาพแห่งความรู้สึกที่มันสร้างขึ้นเองโดยไร้เจตนา ขอให้เขาผู้นั้นไปอ่านและศึกษาหนังสือเล่มนั้นจะให้ประโยชน์มิใช่น้อยเลย

นายแพทย์ผู้หนึ่งอธิบายเรื่องจิตในหนังสือชาวพุทธ์ ได้กล่าวท้าวถึง "นิมิต" ที่ปรากฏแก่ผู้ปฏิบัติกรรมฐานนั่งหลับตาภาวนาอยู่นั้นว่า ในวิทยาการแพทย์แบ่งความสำนึกออกเป็น ๒ ชนิด คือ "จิตสำนึก" (คอนเชียสไมนด์) กับ "**จิตใต้สำนึก**" (สับ—คอนเชียส) จิตใต้สำนึกคือ เมื่อสิ่งใดมากระทบประสาท เช่น จักขุปสาท (ตามองเห็น) หรือโสตปสาท (หูได้ยิน) เป็นต้น ภาพหรือเสียงก็ไปบันทึกอยู่ในสมอง แม้เจ้าตัวจะลืมหรือไม่สนใจ

ก็ดี ภาพหรือเสียงนั้นก็อาจมาปรากฏขึ้นเองในขณะหลับตาหรือบางท่านว่า ขณะจิตขึ้นสู่ภวังค์ ทางปฏิบัติกรรมฐานเรียกขานว่า "นิมิต" บันทึกภาพหรือบันทึกเสียงนี้อาจกลับภาพหรือผสมภาพได้ด้วยความสามารถของจิต เรียกว่า "สร้างมโนภาพ" (อิมแมยิเนชั่น) เท่ากับความจำนั้นได้จัดสรรเปลี่ยนแปลงไป (เม็มมอรี--รีอารเรนย์) และมโนภาพนี้อาจเกิดขึ้นภายในสมองเองโดยเจ้าตัวมิได้สำนึกก็เป็นได้.

แก้คำผิด

หน้า	บันทัดที่	คำผิด	แก้เป็น
๒๕	๓	วินิฉัย	วินิจฉัย
๒๘	๑๕	เป็นฝ่ายการ	เป็นการ
๒๙	๔	ฯลฯ”	“ฯลฯ
๓๔	๘	ลำเลียง	ลำเอียง
๓๖	๖	จิด	จิต
๓๗	๒	ข้อนั้นเป็น	ตัด “เป็น” ออก
๓๙	๔	บัญชา ความเห็น	บัญชาความเห็น
๔๗	๑๑	เมื่อ	เมื่อ
๕๗	๑๘	อำนวยปกครอง	อำนวยการปกครอง
๖๐	๑	ลัดเวียง	ลัดเวีย
๖๕	๑	ศึกษา	ศึกษา
๘๓	๑๔	ซ้ดข้อง	ขัดข้อง
๘๕	๑๕	ที่ได้	ที่ได้ออก
๓๙	๑๑	ให้ได้ความก็ควร	ให้ได้ความจริงถ่องแท้ ถ้าเห็นว่าฟ้องโจทก์เป็น ความจริงก็ควร
๙๓	๑๒	ประณีประนอม	ประนีประนอม
๙๓	๑๖	ปราณี	ปรานี
๙๗	๙	เหตุการ	เหตุการณ์
๙๘	๒๑	ทำแน่น	ทำให้แน่น
๙๙	๑๑	ถึงแม้ท่านจะเข้าใจ	ตัดออก
๙๙	๑๐	คำแปลอย่างชัดเจน	ตัดออก
๑๐๐	๘	โจท	โจทก์
๑๐๒	๖	โจทย์	โจทก์
๑๐๓	๑๒	หน้า	น่า

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์ ๑๐๑ ถนนตานี บางลำพู พระนคร
นางจำรัส อ่องจริต ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๑๐ โทร. ๒๗๓๖๓

หน้า	บันทัดที่	คำผิด	แก้เป็น
๑๐๓	๒๐	คติ ๔	อคติ ๔
๑๐๕	๑	ไม่ได้	ไม่ได้
๑๐๕	๑๐	แต่เรื่อง	ตามแต่เรื่อง
๑๐๖	๘	เป็ว	เป็น
๑๐๗	๑๒	เชื่อถื่อ	เชื่อถือ
๑๐๗	๑๘	เบิ่ก	เบิก
๑๐๘	๑๗	ให้เอก	ให้เอา
๑๑๐	๙	รู้สำ	รู้สึก
๑๑๐	๑๓	เรียก	เรียน
๑๑๕	๗ และ ๙	กันโชก	กรรโชก
๑๑๕	๑๓	คล่วง	คล่อง
๑๑๖	๑ และ ๓	กันโชก	กรรโชก
๑๑๖	๑๘	เกือก	เกือก
๑๑๙	๑๓	น้ก	นัก
๑๒๓	๑๗	เหลิงเจ้ง	เหลิงเจิ้ง
๑๒๔	๒๒	สาบ	สาป
๑๒๕	๑๐	เป็นปรึกษา	เป็นที่ปรึกษา
๑๒๖	๑๔	ความแล่นขึ้น	ความคิดแล่นขึ้น
๑๒๗	๒๒	ซี่ง	ซึ่ง
๑๒๘	๕	ของท่านว่า	ตัด "ว่า" ออก
๑๒๙	๒๑	ไจ	ใจ
๑๓๒	๕	ปรับปรำ	ปรักปรำ
๑๓๓	๕	กันโชก	กรรโชก
๑๓๖	๗	ข้อพิพากษา	ข้อพิพาท
๑๔๑	๑	กันโชก	กรรโชก
๑๔๒	๑๑	ประณีประนอม	ประนีประนอม
๑๔๔	๘	กันโชก	กรรโชก